

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

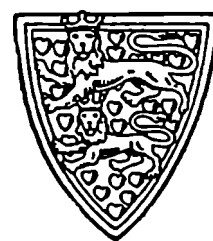
Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Atlas over Øster Løgum sogn

PETER KIER
ATLAS OVER
ØSTER LØGUM SOGN

Udgivet ved
TAGE MORSING

Skrifter, udgivne af
Historisk Samfund for Sønderjylland
Nr. 65
AABENRAA 1987

Udgivet med støtte af

Velux Fonden af 1981

Fabrikant Mads Clausens Fond

Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

Rødekro Kommune

Øster Løgum menighedsråd

Gegner menighedsråd

Andelsbanken Aabenraa

Reproduktionsfilm:

Bernhard Middelboes Reproduktionsanstalt

Trykt hos Poul Kristensen Grafisk Virksomhed, Herning

Kongelig Hofleverandør

ISBN 87-7406-025-2

ISSN 0109-9264

Indhold

Forord s. 7

Indledende afsnit s. 9

En gavnelysten præst. *Af Tage Morsing* s. 9

Peter Kier. *Af Peter Paulsen* s. 11

Tanker om at udarbejde en sognekrønike i hvert pastorat. *Af Peter Kier* s. 14

Østerlygum Sogn kort beskrevet

Ved P. Kier s. 17

Indledning s. 17

Første bog. Beskrivelse over Øster Løgum sogns nuværende beskaffenhed.

1. kapitel. Almindelig oversigt over sognet, dets beliggenhed og størrelse s. 19

2. kapitel. Om Øster Løgum sogns naturlige beskaffenhed, bjerge, strømme, veje, frugter, folk s. 19

3. kapitel. Sognets inddeling og bestanddele s. 20

4. kapitel. Om Øster Løgum distrikt i almindelighed. Dets størrelse og beskaffenhed s. 21

5. kapitel. Om Øster Løgum, dens mark, beskaffenheden, frugtbarheden og produkterne af samme s. 22

6. kapitel. Øster Løgums statistiske beskrivelse m.v. s. 23

7. kapitel. Om gården Lerskov s. 24

8. kapitel. Om gårdene Andholm s. 25

9. kapitel. Om Fårhuset s. 26

10. kapitel. Om gården Hejselbjerg s. 27

11. kapitel. Om Rugbjerg og Hjarup distrikt i almindelighed s. 28

12. kapitel. Om byen Rugbjerg s. 28

13. kapitel. Om byen Nørre Hjarup s. 31

14. kapitel. Om Tyrholm s. 33

15. kapitel. Om gården Kopsholt s. 35

16. kapitel. Om Hovslund, dens størrelse og beskaffenhed s. 36

17. kapitel. Om Hovslund marks frugtbarhed, produkter m.v. s. 37

18. kapitel. Hovslunds statistiske beskrivelse s. 39

19. kapitel. Om Genner i almindelighed s. 41

20. kapitel. Om Genner marks frugtbarhed, produkter, og om havet og næringsvejene i denne by s. 42

21. kapitel. Genners statistiske beskrivelse s. 45

22. kapitel. Om hele sognets økonomiske forfatning s. 46

23. kapitel. Hele sognets statistiske beskaffenhed sammendragen s. 47

24. kapitel. Slutning på sognets beskrivelse s. 51

Vejledende afsnit s. 52

Forkortelser i tabellerne s. 52

Oversigt over tegninger i sognebeskrivelsen s. 52

Udgivelsesprincipper s. 53

Ordliste s. 53

Litteraturliste s. 55

Atlas s. 57

Indledning. *Af Tage Morsing* s. 57

Oversigt over atlasblade m.v. s. 61

Atlasblade s. 63

Forord

*Pastor Peter Kier (1771-1834) malet af sønnen
Hans Andreas Kier.*

I nærværende »Atlas over Øster Løgum sogn« fremlægges et ganske enestående kildemateriale om et sønderjysk landsogn i 1820'erne, skabt af sognets daværende præst Peter Kier.

I en kort indledning præsenteres forfatteren Peter Kier, og præsten får selv ordet for at redegøre for sine tanker om sognehistoriens indhold og nytte. Dernæst gengives samtidens vurdering af den flittige præst, nemlig Aabenraa-provsten Peter Paulsens nekrolog fra 1834.

Efter disse indledende afsnit følger Peter Kiers fine sognebeskrivelse »Østerlygum Sogn kort beskrevet«, ledsaget af præstens smukke tegninger og panoramaer fra forskellige dele af sognet. I ordlister og forkortelseslister forklares ord og begreber, som kan volde nutidens læsere besvær. Til slut i værket udgives hovedparten af de store kort, som Kier udarbejdede over sit sogn i årene 1811-22. Endelig er der redegjort for kortenes plads i kartografiens historie og for Kiers evner på dette felt.

Bogen er i første række en kildeudgave – en udgivelse af Kiers sognebeskrivelse og kortværk, i forening et værdifuldt billede af sognet Øster Løgum i landbrugskrisens år i 1820'erne. Det er mit håb, at ikke blot sognets egen

befolkning, men også bredere kredse og den videnskabelige forskning vil vide at skatte det værdifulde arbejde, som pastor Kier har efterladt til vor tid.

Udgivelsen af et værk som dette er en kostbar sag – og kun takket være betydelig støtte har det kunnet lade sig gøre. Derfor vil jeg herved rette min mest hjertelige tak til de fonde, som har støttet udgivelsen – uden deres hjælp var tanken om dette værk aldrig blevet til virkelighed. Samtidig tak til arkivar, dr.phil. Lars N. Henningsen og overbibliotekar Niels H. Kragh Nielsen fra Historisk Samfund for Sønderjylland, som i meget høj grad har været med til at præge værkets udformning. Tak til landsarkivet, som har udlånt det store kortværk til reproduktion og hjulpet med råd og dåd, og tak til det sønderjyske landsbibliotek, som gav mig gode arbejdsforhold under flere års studier. Sidst, men ikke mindst tak til familien Callesen på Lerskov, som velvilligt har udlånt pastor Kiers originalmanuskript til brug for denne udgivelse.

Øster Løgum i maj 1987

TAGE MORSING

En gavnelysten præst

Peter Kier er født på en slægtsgård i Hovslund by, Øster Løgum sogn 1771 som ældst af to drenge og som sådan forudbestemt til at føre gården videre, når tiden var inde. Moderen døde allerede mens drengene var små. Peter var da fire år, og da faderen døde, var han kun 16 år og aldeles ikke indstillet på at føre gården videre. Han fik derfor – for øvrigt ikke uden store personlige vanskeligheder – gennemført, at hans bror overtog gården. Som 21-årig brød han op fra bondetilværelsen og gik i gang med at forberede sig til videregående studier i den hensigt at blive præst. Under stor fattigdom og under afsavn af mangt og meget – undtagen de for ham forunderlige og uundværlige bøger – gennemførte han det teologiske studium på universitetet i Kiel og tog teologisk embedseksamen på Gottorp slot i 1799 som den bedste på holdet. 1802 blev han sognepræst i sit fødesogn og flyttede som nygift ind i den gamle for øvrigt endnu bevarede præstegård, hvor han forblev sognets præst til sin død i 1834.

Peter Kier var en fornem repræsentant for oplysningstidens »gavnelystne præster«. Han ligger langt fra de talrige mere eller mindre sandfærdige beretninger om de rationalistiske præsters misbrug af prædikestolen. Hans arbejde for den sande oplysning er oprigtigt og ærligt, på linie med Grundtvigs »Hvad solskin er for det sorte muld, er sand oplysning for muldets frænde«. Til Guds ære og for menneskelivets skyld graver han dybt i både sagn og historie ud fra den erkendelse, at kun den, der kender sin historie, fatter ret, hvad det vil sige at skulle leve i nutiden.

Gennem hele sin præstetid var Kier ustandselig i gang med at samle stof til en omhyggelig og grundig beskrivelse af sit sogn, som også var hans fødesogn. Der er bogstavelig talt ikke et område af livet i en landbefolkning, der ikke er med i hans »Østerlygum Sogn – kort beskrevet ved P. Kier – i Aarene 1820, 1821 og 1822.« Hans »Østerlygum Sogns Annaler« I-X er et imponerende værk på 3.000 sider, omfattende et sogns liv i fortid og nutid.

Da Oldsagskommissionen af 1806 – en af Oplysningstidens mange gode foranstaltninger – henvendte sig til præster og andre embedsmænd og udbad sig indberetning om, hvad der fandtes af bemærkelsesværdige sager i deres sogn eller embedsområde, det være sig arkivalier, genstande, sagn og eventyr o.a., fik man utvivlsomt den mest omhyggelige og omfattende beskrivelse fra sognepræsten i Øster Løgum, Aabenraa provsti, Peter Kier. At den lå på et højt plan ses af den kendsgerning, at Kiers indberetning – måske som den eneste af alle – blev fundet værdig til udgivelse i tryk.

Ejendommeligt er det, at bortset fra denne indberetning samt nogle skolebøger til brug for landsbylærerne er intet af Kiers særdeles omfattende og værdifulde håndskrevne og illustrerede beskrivelse af Øster Løgum sogn i fortid og nutid hidtil udgivet i tryk i helhed. Det er tænkeligt, at det hænger sammen med, at den følgende romantiske tidsalder fordømte alt, hvad der overhovedet havde med rationalismens tanker og ideer at gøre. Og Kier var rationalist, selv om hans personlige fromhed var ubetinget ægte og ærlig. Dog skal bemærkes, at nu afdøde sognepræst, dr.theol. Hans Hejselbjerg Paulsen – født og opvokset i Øster Løgum sogn og ud af Kiers slægt – i Sønderjydsk Månedsskrift og Sønderjydske Aarbøger gennem årene har offentliggjort adskillige uddrag af Peter Kiers »Øster Løgum Sogns Annaler«, og endvidere sammen med nu afdøde provst Jens Holdt har oversat og tolket Kiers selvbiografiske bog: »Min Rejse gennem Jordelivet«, som udkom i 1968.

På landsarkivet i Aabenraa og endnu i slægtens eje er Kiers righoldige skriftlige arbejder imidlertid særdeles velbevaret, især fordi Kier selv i sin tid sørgede for at få de væsentligste af sine bøger indbundet, enkelte af dem endog i to eksemplarer, det første til privat opbevaring og anvendelse, det andet til opbevaring i præstearkivet.

Af og til er på landsarkivet i Aabenraa den bemærkning faldet: »Det burde udgives!«, og det har i høj grad været inspirationen til udgivelsen af nærværende »Atlas over Øster Løgum Sogn«.

Atlas over Øster Løgum Sogn er enestående, just fordi kortene dækker i én samling et bestemt sogn. Kortene giver selv oplysning om alle enkeltheder i forbindelse med udskiftningen, »delingen«, som Kier benævner den, som følge af den omfattende jordreform i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet.

I »Min rejse gennem jordelivet« bemærker Kier: »Foruden mine elever var samlinger af materialer til beskrivelse af mit sogn et hovedanliggende for mig uden for mit embede. Jeg undersøgte papirer, som fandtes i arkivskabene og samlede dem alle sammen. Jeg betragtede højene, stenene og hvad der ellers synes gammelt på markerne og i kirken. I mit 6. embedsår [1808] indsendte jeg en oldtidsbeskrivelse af mit sogn, som blev trykt. Derefter søgte jeg kort og jordebøger sammen og begyndte en opmåling af de ikke kortlagte marker. Således opstod et atlas og en beskrivelse af hele sognet. I mit 9. (embeds)år [1811] begyndte jeg på første bind af en sognekrønike.«

Krøniken kom efterhånden til at omfatte ikke mindre end 10 bind. I sine erindringer bemærker Kier: »Alle disse arbejder voldte mig usigelig megen glæde. Jeg havde endda i sinde at udvide dem til at omfatte hele amtet, men mine kår forhindrede det.« Men Kier gjorde et energisk forsøg på at få sagen gennemført på anden vis. Hans nære ven, præsten Peter Paulsen i Aabenraa, var blevet kgl. beskikket til at være provst over Aabenraa amt. Kier bad ham indbyde alle provstiets præster til konvent i Aabenraa, for at han kunne få lejlighed til at opfordre sine kolleger til at følge sit eksempel. Det fik han så lejlighed til. Myndighederne fandt hans oplæg så væsentligt, at det blev trykt i sin helhed i »Staatsbürgerliches Magazin« i 1824, hvorfra jeg har foretaget oversættelsen fra tysk. Det bringes i sin helhed s. 14.

Kier nævner aldrig sin mulige skuffelse over sine kollegers manglende lyst til at følge hans forslag om en gennemgående beskrivelse af deres egne sogne. Han arbejder støt og roligt videre med sit eget sogn og får skabt en sognebeskrivelse af et omfang og en kvalitet, der formentlig er uden sidestykke ikke blot i det slesvigske område, men i hele det danske rige. Sognebeskrivelsen fik titlen »Østerlygum Sogn kort beskrevet ved P. Kier i Aarene 1820, 1821 og 1822.« 1. bind bringes i nærværende Atlas s. 17. Den er en nøjagtig og oplysende sognebeskrivelse, som giver en fin kommentar til Kiers Atlas. Kier har yderligere forsynet sognebeskrivelsen med i alt 20 små akvareller. Det er grundplaner over byer og marker samt nogle yndefulde panoramaer fra forskellige egne i sognet, navnlig byerne. Bykortene anfører alle gårde og huse, gader og damme samt omliggende marker, enge og moser. Disse akvareller supplerer på bedste vis de store kort i atlasset og gengives på tekstsiderne sammen med sognebeskrivelsen.

Originaludgaven af »Østerlygum Sogn kort beskrevet« er i privat slægtseje og er aldeles ubeskåret, mens den af Kier selv foretagne afskrift af samme til opbevaring i præstearkivet, nu i landsarkivet i Aabenraa, mangler en del af de oprindelige kort. Afskriften er som hovedregel lagt til grund for tekstudgaven her.

Det er mit håb, at udgivelsen af sognebeskrivelsen og atlasset vil inspirere læg såvel som lærd til nærmere studier af det sønderjyske landsogn Øster Løgum i begyndelsen af 1800-årene. Og især håber jeg, at udgivelsen vil kunne inspirere andre til at gå i gang med yderligere udgivelser af det betydningsfulde og righoldige materiale, der er overleveret fra Øster Løgum præstens hånd.

Kier var som menneske såre ydmyg og beskedent over for sit kald som præst. Selvoptagethed lå ham fjernt. Ros

anglede han aldrig efter, men han var ubetinget »den stille magt« i sit sogn. Nok siger man, at en profet ikke er agtet i sit fædreland, og i de første år som præst i sit fødesogn havde nogle af de store bønder, især i østsognet, svært ved at godtage ham som deres præst. Men det ændrede sig med årene, efterhånden som man lærte ham at kende både som den stilfærdige og lidet selvoptagne præst, og som den – når det var nødvendigt – særdeles myndige mægler, når der skulle træffes væsentlige afgørelser i stridsspørgsmål.

Kier var ikke en kold og udelukkende fornuftsbestemt »oplysningspræst«. Han var i sandhed en af »de gavnelystne præster«, der i stilhed kom til at betyde meget for sit sogns mennesker og sidenhen for nogle få, der stiftede bekendtskab med hans rige efterladte skrifter.

Der var oprigtig sorg, da han døde i 1834, 63 år gammel. Og den respekt, der stod om ham blandt kolleger og andre embedsmænd kommer klart til udtryk i den mindeartikel, som hans nære ven, provst Peter Paulsen, Aabenraa, skrev til offentliggørelse i »Neue Schleswig-Holstein-Lauenburgische Provinzialberichte«, årgang 1834. En del af det har været bragt i »Apenrader Wochenblatt« samme år, hvorfra Hejselbjerg Paulsen har foretaget et uddrag til offentliggørelse i Noter til Kiers »Min rejse gennem jordelivet«. Da jeg mener, at hele mindeartiklen bør følge udgivelsen af Kiers Atlas over Øster Løgum sogn tillige med sognebeskrivelsen, har jeg foretaget oversættelsen direkte fra »Provinzialberichte« 1834.

Tage Morsing

Peter Kier

præst i Øster Løgum i Aabenraa provsti

Mindeartikel af provst Peter Paulsen, Aabenraa

Året 1834 er meget sørgeligt både for Danmark og hertugdømmerne hvad angår tab for kirken. Fyns stift mistede den ligeså virksomme som lærde biskop *Plum*; Sjællands stift den i vide kredse som teolog, filosof og oldtidsforsker særdeles berømte biskop *P. E. Müller*, og vore hertugdømmer deres overordentlig fortjenstfulde generalsuperintendent *Adler*, den uforlignelige. Foruden sådanne heroer, som længe vil forblive i velsignet erindring, kaldte Herren over liv og død mange ærværdige præster bort fra skuepladsen for deres skønne virke her nede og førte dem til det højere liv i de forklaredes rige.

Til sådanne hørte i sandhed også *Peter Kier*, præst i Øster Løgum, som hvad angår kundskaber, utrættelig virksomhed såvel som karakter stod de fortjenstfulde bi, og hvis minde fortjener en ærefuld anerkendelse. Han var født i året 1771, den 23. december i Hovslund, Øster Løgum sogn, og døde efter mange og svære lidelser af vand i lungerne den 12. januar 1834. I sit fødesogn var han præst i noget over 32 år. Hans livsforløb er ret bemærkelsesværdigt deri, at det indre kald, der overvinder de ydre vanskeligheder, altid følger hans livsbane. I drengesårene mistede han sine fromme forældre, som hørte til bondestanden. Gennem dette tidlige tunge tab blev hans sind dybt rystet, og hans af naturen alvorlige sind tog nu mere og mere en religiøs retning. Som ældste søn skulle han overtage den fædrene gård, når han blev myndig, men landmandsgerningen forløste ikke hans videbegærlige ånd, han søgte overalt bøger at læse. Hvad han fandt, var for det meste gamle opbyggelige bøger; enkelte historiske skrifter og regnebøger fik han også i hænde. Ved studiet af disse bøger uddannede han sig selv på en sådan måde, at han blev antaget som skolelærer om vinteren i sin landsby. Dengang blev der ikke holdt skole hele året igennem. Heller ikke denne beskæftigelse tilfredsstillede hans for de højere videnskaber skabte ånd, han trængte – i ordets bedste forstand – efter et højere mål. Så snart hans yngre broder havde nået den nødvendige alder, overlod han ham frivilligt

sin gård og fik sin arvedel. Det fra tidlig ungdom af stærke ønske om at kunne studere og uddanne sig til præst kunne nu gå i opfyldelse. Af den daværende andenpræst *Lautrup* i Aabenraa, den nuværende så højt elskede præst i Brede, blev han antaget som elev. Vor *Kier* var da allerede en ung mand på 22 år. Under vejledning af denne mand, som han altid højagtede som sin velgører og af hjertet holdt af, blev han i løbet af 3 år moden til Universitetet, idet han efter sin lærers vidnesbyrd var gået fremad med kæmpeskridt. Han kom således allerede i 1793 på akademiet i Kiel og fik straks ved convictexamen et meget rosende vidnesbyrd. Tre år tilbragte han på denne højskole [universitet], hørte særdeles mange forelæsninger med glødende videbegærlighed, studerede ikke blot teologi og filosofi, men også filologi, hvortil også hørte nyere sprog, fransk og engelsk, og de fysiske og matematiske videnskaber lagde helt beslag på hans skarpt tænkende hoved.

Geysler, *Eckermann* og *Reinhold* var især de lærere, hvis navne han stadig omtalte med taknemmelig anerkendelse af deres fortjeneste for hans uddannelse. Med de bedste vidnesbyrd fra samtlige sine lærere forlod han i foråret 1799 Kiel og begav sig til sin fødegård, hvor han i landlig stilhed og tilbagetrukkenhed forberedte sig til embedseksamen. Mikkelsdag samme år underkastede han sig prøven på Gottorp og fik 2. karakter med meget rosende påtegning. Fra begyndelsen af hans egentlige studier til dette mål forløb således kun 6½ år.

Som kandidat blev han hjælpepræst hos den dengang gamle pastor *Prætorius* i Burkal. I det første år i hans kandidatlivelse blev han allerede – fordi hans lærde dannelse var bekendt – opstillet ved et rektorvalg i Haderslev, men blev dog ikke valgt. Et år derefter trak den gamle pastor *Raun*, sognepræst i vor *Kiers* fødesogn, sig tilbage. Han blev nu opstillet til valg, blev valgt og indsat den 9. maj 1802. Altså den samme mand, der 9 år tidligere havde gået bag ploven, var nu præst i sit fødesogn. Det gamle ordsprog: »En profet er ikke agtet i sit fædre-

Provst Peter Paulsen, Aabenraa (1778-1855), pastor *Kiers* nære ven og beskytter.

land« blev ikke bekræftet i forbindelse med K. – thi har nogensinde en præst gennem en lang årrække fra begyndelsen til enden været højagtet i sin menighed, så var det vor *Kier*. Den almindelige højagtelse strakte sig så vidt, at så godt som alle væsentlige stridigheder, der opstod i hans menighed, af parterne frivilligt blev forelagt ham til bedømmelse og blev forliget gennem hans faderlige råd.

Ved sin tiltrædelse giftede han sig med en broderdatter af pastorinde *Lautrup* i Brede. Hun medbragte ikke nogen formue, men et hjerte fuldt af kærlighed og troskab. Ægteskabet var lykkeligt og 3 velartede børn, 2 sønner og 1 datter var forældrenes glæde.

Hans tiltrædelse som præst var meget vanskelig. Hans arvede formue var for længst brugt, embedet, han tiltrådte, var dengang kun meget lille! Hans forgænger levede endnu 7 år og fik fra embedet en årlig pension på 400 Mark. Desuden havde han en enke af en endnu

tidligere præst at forsørge, endvidere også senere hen enkepastorinde *Raun* med en årlig pension på 125 mark. Denne hørte først op i året 1822.

Under sådanne omstændigheder ville det vel for flertallet af præsterne være blevet meget vanskeligt om ikke umuligt at klare sig økonomisk. Men vor *Kier* forstod at finde udvej. Han anvendte de rigtige midler: nøjsomhed og sparsommelighed i forbindelse med en energisk virksomhed både for sig selv og sin hustru. Hos dem stod dette bibelord sin prøve: »Gudsfrygt og nøjsomhed er en stor vinding«.

Hertil kom endnu især som hjælpekilde, at han udrustet med fremragende kundskaber og med lyst og kærlighed til sagen drog stadig flere unge til sig, som han uddannede dels til skolelærere – til disse hører den nuværende dygtige degn og skolelærer *Beckmann* i Øster Løgum, som kan takke ham for sin hele uddannelse lige fra ungdomsårene – dels forberedte til de højere klasser i en af de lærde skoler og til akademiet [universitetet]. Antallet af de ved Kiers anstrengte flid uddannede unge kan løbe op til hen mod 80. Mange af dem er dygtige og lykkelige embedsmænd. Glædeligt er det også, at en af hans tidligere, meget dygtige elever, den hidtidige rektor *Schmidt* i Aabenraa, bliver hans efterfølger – denne udtaler beskedent: »Min mester og lærer kan jeg ikke nå, men jeg vil stræbe derefter«.

Med undervisningen fortsatte *Kier* indtil det fjerde år før sin død. Da mærkede han allerede, at kræfterne tog af. Hans forhold tillige med hans embedsindtægter havde nu forbedret sig sådan, at han kunne leve uden bekymringer. Ved siden af sine embedsforretninger i hans talrige menighed, som han besørgede ligeså punktligt som trofast og omhyggeligt (derom vidner endnu de udførligt skrevne samtlige årgange af hans indholdsrige og geniale prædikener, som han har efterladt, desværre kun i afskrift, ikke trykt – det havde man kunnet ønske sig i det mindste i udvalg), beskæftigede han sig også til stadighed som forfatter. Han har i tryk udgivet en meget grundig videnskabelig udarbejdet regnebog, en verdensbeskrivelse, særlig til brug for skolelærere, ligesom også flere archæologiske afhandlinger. Det er skrifter, der er alment værdsatte så vidt, som de er udbredte. En betydelig samling af manuskripter, dels af statistisk og dels af opbyggeligt indhold, har han efterladt, dels i færdig dels i ufærdig tilstand, hvoraf flere vel ville være velegnede til at blive trykt. Foruden disse eksempler på

hans energiske virksomhed er endnu at nævne, at han af sogneforstanderne ofte blev inddraget som rådgiver i vigtige anliggender. Adskillige meget vigtige forestillinger, som kun en mand, der nøje kendte fortiden og klart gennemskuede nutiden, kunne forfatte, er flydt fra hans pen og sendt til de højeste kollegier.

Man kunne spørge, hvordan det var muligt, at en mand i en stilling med begrænsede muligheder kunne være og overkomme så meget! Det er overhovedet kun muligt for den mand, der fra naturens side er udrustet med ganske fremragende evner, som til stadighed er besjælet af lyst og kærlighed til at arbejde, som forstår at inddele og benytte sin tid på bedste måde, og som fører et stille, roligt liv uden mange selskabelige forstyrrelser; som er gennemtrængt af kærlighed til Gud og sin næste; som med Paulus til stadighed sagde til sig selv: »Fordi jeg har fået mit embede af Gud, bliver jeg aldrig træt!« – og en sådan mand var vor *Kier*. Om hans dybe religiøsitet og hans oprigtige fromme sind vidner foruden hans offentlige taler også mange efterladte åndelige sange. Med sine venner og embedsbrødre underholdt han sig særdeles gerne om religiøse emner, og gnister af lyset ovenfra fløj ofte over hans læber.

I naturens bog såvel som i historien og i bibelen fandt han udtømmelige kilder af den guddommelige åbenbaring, men til den rette forståelse af denne hørte også efter hans overbevisning såvel en veløvet fornuft som et fromt sind. Ægte fromhed var et hovedtræk ved hans karakter, og dertil knyttede sig så helt naturligt et venligt sindelag: Kærligheden og godheden selv var han i sin egen kreds, kun over for uforskammede og dovne fattige lod han som embedsmand strenghed komme for dagen. Med de højere stænder havde han kun liden og ingen fortrolig omgang, hvilket formodentlig bl.a. skyldes hans opvækst i ungdommen såvel som hans ganske jævne og landlige omgivelser. Bondestanden var for ham såvel fra den moralske side som dens betydningsfuldhed en af de ædleste. Det glædede ham derfor af samme grund, at hans 3 børn trådte ind i denne stand, omend det var som dannede mennesker.

I selskaber, der ikke passede for ham, var han noget stiv og forlegen, i sit hjem og i vennekredsen var han en ganske anden mand. Hans offentlige foredrag var dybt gennemtænkte, blev også holdt med levende følelse, som rigelig erstattede en mulig mangel på de ydre træk i foredragets spil og stil.

Man kunne stille det spørgsmål: Hvilken and s ratt har været den fremherskende hos *Kier*, og hvilket studium har han holdt mest af? – og det er vanskeligt at svare derpå. Han var som skabt for filosofien såvel som for teologien. Han holdt af sprogstudiet, historien såvel som matematikken; han satte sig med lethed ind i hvilket som helst fag og standsede ikke i sine studier og forskninger, før han havde bragt det til en klar indsigt. Klar og lysende måtte også alt i religionssystemet være for ham. Han kunne ikke slippe den overbevisning, at lyset først måtte tændes i ånden, før hjertet ret kunne blive varmt, og levede også til stadighed i den tro, som han også bestandig forkyndte, at sandheden altid måtte erkendes, før den kunne frigøre. At ære Gud i ånd og sandhed var for ham det væsentlige i religionen; kærlighed til Gud og næsten kristendommens hovedbud; frugten af den ægte tro: villig lydighed og glad fortrøstning. Den hellige guddommelige Udsending havde han helt optaget i sig. Med bevægethed og begejstring udtalte han sig om alle Frelserens uendelige fortjenester, men glemte heller aldrig at lægge sine tilhørere på sinde, at Jesu kærlighed skal tilskynde os til at leve ikke for os selv men for ham, at troen uden gerninger, uden ædel stræben fuld af dyder vil være død. Hans hjerte frydede sig i troen, og han fandt i sin tro trøst, styrke og beroligelse og himmelsk håb. Han så selv under de tunge lidelser i sine sidste levedage himlen åben og tilegnede sig i glæde og tro den fra vor Herre til ham rettede trøst: Jeg lever og også I skal leve!

Sådan var manden: dette hans tro billede. Hvad en sådan mand måtte være for sin menighed er let at skønne. Han elskede den som en far sine børn. Deres legemlige og åndelige vel lå ham på sinde, og det var hans glæde at bistå enhver med belæring og trøst, med råd og dåd, og denne glæde kunne for ham være desto større, da han ligesom nyskabte sin menighed, som ved hans tiltræden var meget forsømt.

Ud fra en særlig forkærlighed for sit fødesogn har han også for den største dels vedkommende selvstændig opmålt de udstrakte marker og i træsnit fremstillet kort derover, hvorpå man ser hvert lille hus såvel som hver mose eller træbevoksning. Alle, som kendte ham, agtede ham højt, men hans navn er ikke vidt bekendt. Han ønskede sig overhovedet ingen berømmethed og hans bestræbelser havde aldrig et sådant formål.

Hans begrænsede bekendtskab har måske været en

hindring for ham i forbindelse med videre befordring. Tidligere søgte han flere bedre stillinger, men blev altid forbigået. Senere takkede han sin Gud for, at han til det sidste blev i sit Øster Løgum.

Hvor gerne ville menigheden ikke have beholdt denne trofaste lærer og sjælesørger længere, ligeså hans hustru den kærlige ægtefælle, hans børn den kærlige og omsorgsfulde fader. Men anderledes var det besluttet i Forsynets råd.

På hans begravelsesdag faldt hele menigheden, som fulgte ham til hvilestedet, i tårer. Med inderlig bevægelse talte hans venner og embedsbrødre ved hans kiste. Først holdt provst Paulsen fra Aabenraa, en af hans ældste venner, en sandt opbyggelig og smuk tale i kirken over 2. Tim. 4,7, og derefter udtalte pastor Wulff fra Rise nogle kloge ord ved graven. Træffende er også den udtalelse, som vor desværre også nu forevige *Adler* skriftlig meddelte til den, som skriver disse linier. Den lyder: Visselig har vor gejstlighed i vor brave *Kier* mistet et af sine værdigste medlemmer – og hans menighed mest. Gud være med hans fromme sjæl! (Ave Pia Anima!)

(Neue Schleswig-Holstein-Lauenburgische Provinzial-Berichte 1834, s. 404-414)

Pastor Kier omgivet af sin familie. Fra venstre Eugenia Kier (senere gift Callesen, Lerskov), pastor Peter Kier, sønnerne Johann Christian og Hans Andreas samt præstefruen. Billedet er malet af sønnen Hans Andreas, som her havde lejlighed til at gengive sit eget seluportræt. Foto efter original, som gik tabt i Lübeck under 2. verdenskrig.

Tanker om at udarbejde en sognekrønike i hvert pastorat

- stilet til Aabenraa provstis præstekonvent -

Af pastor Kier i Øster Løgum

Ved en sognekrønike forstår jeg en samling af bemærkelsesværdige eller også tilsyneladende mærkværdige oplevelser og begivenheder, som hænder i sognet; og en sådan samling foretrækker jeg at benævne med ordet »krønike« fremfor med ordet »protokol«, eftersom den indeholder noget historisk.

En sådan krønike anser jeg for nyttig, når den indeholder sådanne efterretninger, som fortjener at blive bevaret, og når de bliver nedskrevet med behørig omhu og i et passende sprog.

Thi netop historien er os vedkommende og nyttig. Uden den ville vi i forhold til »tiden« famle rundt i mørke, ligesom vi uden viden om jorden og kendskab til verdensrummets opbygning bestandig ville fare vild i rummet. Men ligesom dette er sandt i almindelighed, er det også sandt i særdeleshed. Det er klart, at kendskab til fortiden i hvert enkelt område for beboeren og især stedets leder er lige så vigtig – og i en vis forstand endog er vigtigere – end kendskab til verdens, fædrelandets eller et hvilket som helst andet områdes historie. Ud fra hvad der tidligere er hændt et bestemt sted, kan man bedst slutte sig til eller formode, hvad der senere vil eller kan ske. En egns beboere lytter vel også med større spændt opmærksomhed til fortælling om det, som er hændt i deres egen kreds end til enhver anden beretning. Og af større virkning er vel også anvendelsen af eksempler fra det nære og de godt kendte forhold end anvendelsen af mange andre eksempler, som kan anføres fra fjerne, anderledes indrettede egne og personer. Endelig vil man vel kunne hævde, at fejlgreb og forseelser lettere kan forhindres, når man kender lignende forhold fra tidligere tider, og at misbrug er lettere at afhjælpe, når man er i stand til at få kendskab til deres opståen, end

hvis denne forbliver ukendt. Dette må ubetinget være det vigtigste, som kan siges om nytten af en sådan krønike.

Det synes herefter ikke at være svært at bestemme, hvilke begivenheder stoffet i en sådan krønike skal indeholde. Thi alt hvad der virkelig kan være af interesse og nyttigt for fremtiden, hører derindunder; og når man spørger sig selv, hvad man gerne ville have vidst om forrige tider, så kan man også deraf slutte, hvad vore efterkommere gerne vil vide om os. Disse efterretninger, som bør bevares i en krønike, angår enten enkeltpersoner eller familier, som af en eller anden grund tiltrækker opmærksomhed om sig – eller ikke. De sidste er almene efterretninger, og dertil kan man ikke blot regne naturundere eller udslag af skæbnen: f.eks. vejrlig, årets frugtbarhed eller ufrugtbarhed, dyrtid eller billighed for levnedsmidler samt disses årsager og følger, ildebrande, sundhedstilstande osv. Men også fædrelandshistoriens påvirkning af egnen, f.eks. krige, fredsslutninger, lovgivning, ændringer i den offentlige styrelse, ændring i embeder, og hvad der i øvrigt af den art synes værd at bevare oplysning om. Over det der sker i kirke og skole, var det i denne henseende ønskeligt, at præst og skolelærer førte dagbog, hvori deres arbejde kort noteredes, samt at udtalte virkninger af dette i deres tid samtidig blev bemærket. Ord udtalt ved særlige lejligheder, endog liturgiske ordninger, fortjener ofte at blive opbevaret. Af sådanne bøger kunne der ved slutningen af året tages korte uddrag til brug for krøniken. Uden tvivl ville oplysninger om enhver præsts læreform for efterfølgerne være mindst lige så ønskelig som oplysninger om hans levestandard.

Derfor synes også levnedbeskrivelser at være værd at

opbevare, ikke blot deres, som har beklædt et embede i sognet, men også mange andres, som på en eller anden måde har gjort sig bemærket. Thi er sådanne ikke umiddelbart interessante for den dannede verden, så er de det desto mere for den jævne mand. Det falder mig i denne forbindelse ind, hvad britten Gray siger, dér hvor han tager værdien af landmanden og dennes livsgerning i forsvar over for den, der ringeagter ham:

»Let not ambition mok their useful toil;
Their homely joys and disting obscure;
Nor grandeur hær with a disdainful smile;
The short and simple annals of the poor.«

Og hvad nu, om man ved lejlighed havde mulighed for at sætte et mindesmærke for en *Wilhelm Denker*? Desværre ville man vel ret ofte have anledning til at påvise slette handlinger; men kunne man fremvise disse til advarsel og påvise årsagen til dem i den handlendes opdragelse eller omgivelser, så ville selve beretningen derom givetvis være til nytte.

Men når man ville fortælle noget sådant, så måtte man gøre det med største hensynsfuldhed, og betænkelighed ville antagelig afskrække mangan en derfra. I det mindste måtte man ved affattelsen af denne krønike foreskrive sig selv faste og omhyggelige regler. Sådanne angår ikke så meget den ydre form ved krøniken, men meget mere den indre holdning i denne. Thi den ydre form kan vel være temmelig vilkårlig, dog synes en ret tør opremsning af begivenheder ikke just at være tilstrækkelig, en sådan ville vel indbyde alt for lidt til at blive læst. En sammenhængende, omhyggeligt udarbejdet beretning om hovedbegivenhederne i hvert år måtte man snarere anbefale. En slags indledning må sættes først; og denne måtte helst først indeholde en oversigt over sognet i dets nuværende tilstand og dernæst en kort fremstilling af det, der fra tidligere tider lader sig indsamle om sognet og dets skæbne, enten fra kirkearkivet eller også fra andre sikre kilder.

Endelig forekommer det mig, at reglerne for affattelsen af en sådan krønike måtte være overladt hver enkelt forfatter efter dennes egen opfattelse af sagen, eftersom affattelsen af denne skulle være et frit åndsprodukt. Kun to hovedregler forekommer det mig må følges af alle: Den første må være denne: Vær forsigtig, og den anden: Gør arbejdet med smag.

Den første regel må især anvendes, når bestemte personer er involveret i den sag, der skal beskrives; og her kan udeladelse af navnet ikke være tilstrækkeligt, idet historien tydeligt nok kunne angive personen, men historien selv må berettes med særlig omtanke. Kun sådanne begivenheder burde man egentlig fortælle, som kan blive alle bekendt og offentligt omtalt. Dette gælder hovedsagelig for slette handlinger og for sådanne, hvorved en eller anden kunne blive kompromitteret, hvis sådanne ellers var egnet for krøniken. Og her burde også sådant anføres, som undskylder handlingen. Men det gælder også om gode handlinger, thi at rose nogen ud over det rimelige er anstødeligt og skadeligt. Endelig må man vogte sig vel for at skrive noget, som man selv føler sig interesseret i, indtil man er i stand til at fortælle det »sine ira et studio«.

En ædel, oprigtig, jævn, historisk, og hvor det kunne være passende, gennem religiøs følelse højnet stil ville endvidere være at anbefale ved affatningen, så at læsningen af krøniken kunne blive behagelig og nyttig også for den jævne mand, for hvem den ikke skulle være skjult.

Skønt jeg i det foregående mener at have sagt tilstrækkeligt angående en sogne-krønike, så kunne dog vel en eller anden, der ellers ikke har tænkt så nøje om denne sag, ønske, at jeg tilføjede en slags skema over, hvordan en sådan krønike kunne indrettes. Derfor har jeg tilladt mig endvidere at anføre følgende udkast, som jeg tænker at udføre mit arbejde efter.

Indledning

Første afdeling

Topografisk oversigt over N.N. sogn i dets nuværende tilstand.

Første afsnit

Sognets beliggenhed, grænser, størrelse (omtrentligt areal), bestanddele (nemlig landsbyer, enkelte gårde og huse), folketal.

(Folketallet kan i vore egne fastslås på følgende måde: det aritmetiske mellemproportionaltal for de fødte i ti år ganget med $34\frac{1}{2}$, eller det aritmetiske mellemproportionaltal for de døde i de sidste ti år ganget med 38 giver den samlede folkemængde) (eller gennemsnittet af disse to produkter).

Andet afsnit

Den naturlige beskaffenhed af sognets jordbund, bjerge, dale, skove, moser, åer, heder, veje, produkter, næringsveje, salg fra sognet, hvad der købes fra andre steder, velstand osv.

Tredje afsnit

Sognets borgerlige indretninger og forfatning, jurisdiktioner og øvrigheder, landsbyernes plovstal og ottinger, udgifter, civile offentlige indretninger, fogeder og fogderier.

Fjerde afsnit

Sognets kirke- og skolevæsen, kort beskrivelse af kirken, dens tilstand og indtægter, præste- og degneembedet. Særlige kirkeskikke. Skolerne og skoleembederne. Andre offentlige indretninger såsom fattigvæsen, måden hvorefter der bidrages til at underholde de offentlige indretninger osv.

Femte afsnit

Det vigtigste om befolkningen, dens sprog, dannelse, skikke, sædvaner og lignende.

Anden afdeling

Historiske efterretninger om N.N. sogn indtil nutiden.

Første afsnit

Angivelse af de historiske efterretninger, mindesmærker, bøger, skrifter, afhandlinger, dokumenter, sogn og hvad der ellers af den art findes i sognet eller i arkiv osv. Især om kirkebøgerne.

Andet afsnit

Om den førkristne tid i sognets område, eller om de hedenske gravhøje, altre, tingsteder, ruiner eller sogn derom, samt om evt. fundne oldsager og naturmærkværdigheder fra gammel tid.

Tredje afsnit

Om sognets, kirkens og landsbyernes opståen og ændringer, på grundlag af historiske efterretninger, sogn og formodninger.

Fjerde afsnit

Om hvad der endnu vides om den katolske tid og om reformationens indførelse; om de ældste præster omtrent indtil begyndelsen af det 17. århundrede. Niels Helvad i Hellevad, født 1564, død ? Den som ejer hans skrifter kunne derfra berette noget, som kunne afhjælpe mangel på efterretninger. Var der provster i Aabenraa før Johann Genneranus, som levede 1618? Efterretninger om datidens astrologi osv.

Femte afsnit

Det 17. århundredes kronik og sognets præster i denne tid. Provsterne Hübschmann og Arnkiel. Forsamlinger og rådslagninger mellem datidens præster. Om krigene 1627, 28, 29, 1645 og endelig 1658, 59 og 60. Blev der afholdt jubilæum 1617? Om sygdomme dengang og forminskelse af folkemængden. Om præsternes indtægter. Andre mærkværdigheder. Udmærkede mænd. Skolevæsen.

Sjette afsnit

Det 18. århundredes kronik, præsterne i denne periode, især de mest bemærkelsesværdige, såsom provsterne Dr. Arnkiel, Dr. Koch, Schmidt, Bargum. Pastor Ägidius i Varnæs, Volkhard i Bjolderup og andre. Stridigheder om skolerne. Fem-dages reformationsjubilæet i 1717. Hvordan amtet kom under Danmark. Folkets fattigdom

og gradvise fremgang. Bemærkelsesværdige stridigheder og mænd. Priserne på levnedsmidler. Befolkningstilvækst osv.

Syvende afsnit

Kronik om første femtedel af det 19. århundrede. Præsterne og deres ansættelse og historie. Distriktsskolernes opståen og indretning. Krigen og dens virkning og følger. Jubilæet 1817. Andre bemærkelsesværdige begivenheder i sognet.

SELVE KRONIKEN

Kroniken fra nu af må man begynde straks, og ikke først når hin såkaldte indledning er fuldendt. Indledningen kan skrives lidt efter lidt. I kroniken, som bør føres til stadighed, bør følgende beskrives ved årets afslutning eller hvis man foretrækker det ved hver måneds afslutning – såvidt det kan ske månedligt.

For det første. Vejrlig. Frugtbarhed. Levnedsmidlernes priser. Sundhedsforhold.

For det andet. Skæbnetilfælde og følger af menneskers handlinger. Ændringer i fædrelandets stilling, forfatning og love og disses virkning på sognet. Begivenheder i sognet, enkelte personers og familiers skæbne. Nekrolog. Naturligvis skal kun de mest bemærkelsesværdige personer nævnes her.

For det tredje. Kirke- og skoleanliggender. Kirkebesøg; evt. årsager til hyppigt eller ringe kirkebesøg. Er der spor af forskellige holdninger til religionen i sognet. Bestemte temaer, som er behandlet i prædikenerne. Anledninger til særlige prædikener og uddrag af disse. Altergang, katekisation og deltagelsen deri. Konfirmation, skolegang. Flittig eller ringe skolegang og årsager hertil. Hvad der undervises i i skolen. Skolebøger, skikke i skolerne. Reparationer af de offentlige bygninger. Hvorledes aflønningen af præst og lærere er indrettet osv.

For det fjerde. Kendelige ændringer i befolkningens skikke, sædvaner, dannelse og sædelighed. Årsager til evt. forbedring eller forringelse af folkets dannelse, religiøsitet og sædelighed. Kendsgerninger bør anføres med største omtanke. Men personer, som virkelig har gjort

sig fortjent, hvad angår sædeligheden, bør nok fremhæves.

For det femte. Om næringsvejene, om deres forbedring eller forringelse. Fremgang eller tilbagegang i agerbruget og andre næringsveje. Om personer i sognet som udmærker sig åbenbart i landbruget eller på anden måde.

For det sjette. Lister over fødte, viede og døde. Af- eller tilgang til sognet. Dette kun ved slutningen af året eller årtiet.

Mine højtærede embedsbrødre bedes prøve denne afhandling og dette udkast, som jeg er blevet bedt om at fremsætte, og de bedes tilføje de bemærkninger, som de vil gøre dertil. Når afhandlingen således har cirkuleret, vil det vise sig, om planen vinder bifald eller ikke. Skulle det første være tilfældet, så kan den cirkulere endnu en gang med de gjorte bemærkninger, så enhver, som vil gøre brug af det, kan anmærke sig det nødvendige.

Øster Løgum den 18. august 1821

P. Kier

(*Staatsbürgerliches Magazin* hrsg. C. F. Carstens og N. Falck bd. 4, 1824, s. 632-635)

Østerlygum Sogn

kort beskrevet

ved P. Kier. I Aarene 1820, 1821 og 1822

Indledning

Efterat jeg nu i mange Aar har samlet Materialier til en Beskrivelse over Østerlygum Sogn og sammendraget dem til et temmelig udførligt Skilderie derover; saa har jeg endelig besluttet at gjøre et saadant Udtog af det hele, som kunde være passende og nyttigt at læses af andre, heldst af saadanne i Sognet som have Lyst dertil.

En alt omfattende Beskrivelse bør imidlertid ikke alene fremstille Sognet, som det nu er, men ogsaa som det har været tilforn. Og desuden maa den ey alene ved Fremstillingen af Sognets nuværende Beskaffenhed anføre sammes udvortes Skikkelse, men ogsaa de Indretninger, som findes derudi. Ligesaa bør den ved at fortælle om hvad tilforn har været og er skeet saa meget muligt tage Hensyn til Fortidens Indretninger og deraf vise hvorledes de nuværende ere opkomne.

Da kan mener jeg saadan Beskrivelse være baade behagelig og nyttig. Behagelig nemlig ved at tilfredsstille den Lyst, som mangfoldige have at vide Beskeed om det Sogn hvori de leve. Nyttigt derimod fordi de Kundskaber saadan en Beskrivelse meddeler lære rigtig at omgaaes med Sognets Anliggender, ey at tale om at de advare for mangel Fejl, som Ukyndighed saa ofte forleder til, og give Anviisning og Opmuntring til mangel god og nyttig Handling.

Men af det Anførte sees, at denne Beskrivelse deles bedst i tre Dele, hvorefter een fremstiller Sognets nuværende udvortes Beskaffenhed, en anden fortæller kortelig Sognets Skjæbner, og en tredje skildrer Sognets udvortes Tilstand og Indretninger. Disse Dele vil jeg kalde Bøger og her angive deres Indhold i følgende korte

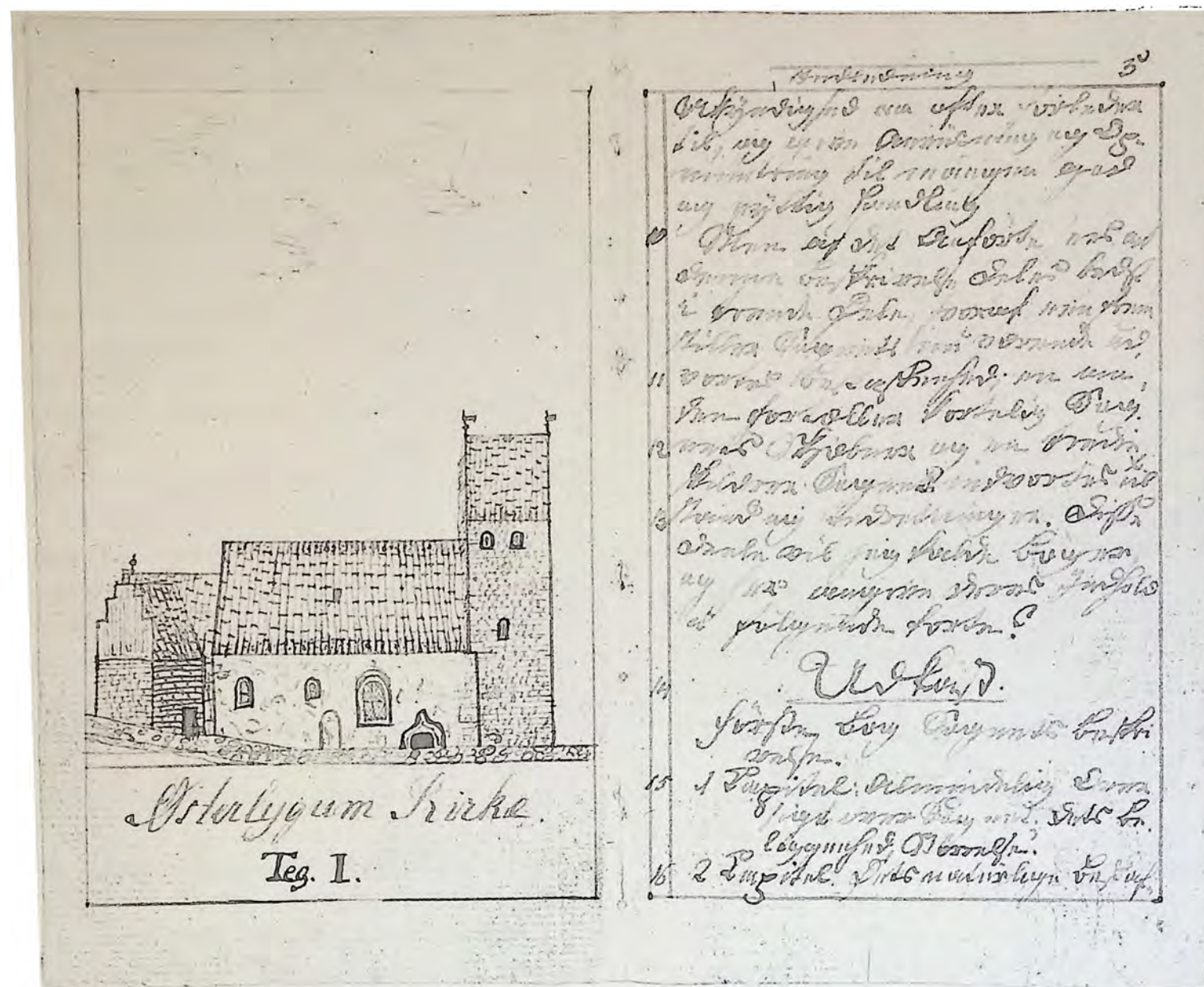
Udkast

Første Bog. Sognets Beskrivelse.

1. Kapitel. Almindelig Oversigt over Sognet; dets Beliggenhed, Størrelse.
2. Kapitel. Dets naturlige Beskaffenhed. Bjerge. Strømme. Veye. Frugter. Folk.
3. Kapitel. Sognets Inddeling og Bestanddele.
4. Kapitel. Østerlygum Distrikt, Størrelse og Beskaffenhed.
5. Kapitel. Østerlygum Mark alene, dens Beskaffenhed, Frugtbarhed og Producter.
6. Kapitel. Østerlygums statistiske Beskrivelse m.v.
7. Kapitel. Leerskov.
8. Kapitel. Aandholm
9. Kapitel. Faarhus
10. Kapitel. Heiselbjerg
11. Kapitel. Om Raubjerg og Jarup District i Almindelighed
12. Kapitel. Om Raubjerg
13. Kapitel. Om Nørrejarup
14. Kapitel. Om Tyrholm
15. Kapitel. Om Kopsholdt
16. Kapitel. Om Hauerslund dens Størrelse og Beskaffenhed
17. Kapitel. Hauerslund Markes Frugtbarhed og Producter
18. Kapitel. Hauerslunds statistiske Beskrivelse m.v.
19. Kapitel. Om Gjenner i Almindelighed.
20. Kapitel. Gjenner Markes Beskaffenhed, Producter og om Havet
21. Kapitel. Gjenners statistiske Beskrivelse
22. Kapitel. Hele Sognets økonomiske Forfatning
23. Kapitel. Hele Sognets statistiske Beskaffenhed sammendraget
24. Kapitel. Slutning paa Sognets Beskrivelse

Anden Bog Sognets Historie

1. Kapitel. Overgang til Sognets Historie. Hvad denne indeholder.
2. Kapitel. Om de Kilder hvorefter Efterretningerne om Sognets forrige Skjæbne øses.
3. Kapitel. Om Oldsager i Sognet.
4. Kapitel. Oldtiden og Sognets Oprindelse.
5. Kapitel. Formodninger om Byernes Oprindelse
6. Kapitel. Hvad der vides om Sognet indtil Begyndelsen af 17de Aarhundrede
7. Kapitel. Oversigt over Tiden fra 17de Aarhundredes Begyndelse til nu og Historiens Inddeling efter Hovedbegivenheder og de Præster her have levet.
8. Kapitel. Om Præsten Knud Thammesen og om hans Tid og Indkomster m.v.
9. Kapitel. Om Præsten Erik Bruhn og om Begivenheder især 1615
10. Kapitel. Om Præsten Andreas Spandovius og hans Familie. De ældste Kirkebøger.
11. Kapitel. Om Degnen og mærkelige Mænd som den Tid have levet.
12. Kapitel. Om den Kejserske Krig og de kejserske Troppers Medfart med disse Egne.
13. Kapitel. Om Pesten i Aarene 1627, 28 og 29.
14. Kapitel. Om Menighedens Beskaffenhed, Folkemængde og deslige ved Smittens og Krigens Ende.
15. Kapitel. Om Præsten Knud Bruhn, hans Familie og Karakter.
16. Kapitel. Mærkelige Familier i disse Tider og Begivenheder.
17. Kapitel. Sognets Mennesketal imellem 1640 og 1660.
18. Kapitel. Knud Bruhns Efterretninger om Frugtbarhed, Priser og deslige.
19. Kapitel. Knud Bruhns Skrifter og andre Skjæbner.
20. Kapitel. Den svenske Krig 1658 til 1660. Fiendetiden, Smitte og Død.
21. Kapitel. Tilstanden i Sognet fra 1660 til 1680. Mærkelige Personer.
22. Kapitel. Præsten Johannes Hybschmann, Degnefamilien.
23. Kapitel. Tiden indtil 1697. Menighedens Folketal, Tænder, Agerdyrkning.
24. Kapitel. Præsten Peder Tode og hans Karakter og Familie. Degnen Jørgen Kruhl.

46. Kap: Krigen 1807 til 1814.
47. Kap: Krigens Følger, Elendighed, Indløsning.
48. Kap: Jubilæum 1817. Nogle mærkværdige Personer.
49. Kap: Slutningen.

Tredie Bog

Sognets Indretninger, Skikke og Brug

1. Kap: Oversigt over hvad denne Bog skal indeholde.
2. Kap: Om Kirken, dens Beskrivelse, Eyendomme og Indkomster.
3. Kap: Kirkens Udgivter, Vedligeholdelse m.m.
4. Kap: Præstegaarden, dens Eyendomme og Vedligeholdelse.
5. Kap: Præstens øvrige Indkomster.
6. Kap: Præstens Udgivter, Kaldets Værdie.
7. Kap: Degnekaldet og dets Værdie.
8. Kap: Skoletjenesten i Raubjerg og Jarup.
9. Kap: Skoletjenesten i Hauerslund.
10. Kap: Skoletjenesten i Gjenner.
11. Kap: Fattigvæsnet.
12. Kap: Gjordemodervæsnet.
13. Kap: Ridefogden i Gjenner og i Strandelhjørn.
14. Kap: Sognefogden i Lygum.
15. Kap: Sognefogden i Gjenner.
16. Kap: Om Pligtigheden til at vedligeholde Veye og til andre Tjenester og om Friheder derfor.
17. Kap: Om andre Embeder i Sognet, Sandmænd, Brandopsynsmænd, Hyrder o.s.v.
18. Kap: Om Folkets Charakter og Syslinger, Tilbøyeligheder og deslige.
19. Kap: Om Folkets Sæder, Skikke og Brug.
20. Kap: Slutning.

[I den følgende udgave af »Øster Løgum sogn kort beskrevet« gengives kun bind 1. Derimod udelades både bind 2 og bind 3, som pastor Kier i øvrigt aldrig fik gjort færdig.]

25. Kap: Krigen med Sverrig og Fyrsten. Stridigheder i Sognet om Skolerne. Provst Arenkiel.
26. Kap: Skattesætningen, Gyntheroth, Görz
27. Kap: Soldater og deres Vold, Bondens usle Tilstand.
28. Kap: Reformationsjubilæum 1717. Quægsyge, Kirketaarnet, Ulejligheder.
29. Kap: Amtsskriver Ries, Restanter, Bøndernes Mishandling.
30. Kap: Menighedens Folketal, Tiender, Præstens Indkomster.
31. Kap: Tiden indtil 1748, Todes Død. Mærkelige Personer og Familier.
32. Kap: Præsten Meyland, Degnefamilien. Folket i hine Tider.
33. Kap: Krig med Rusland, Kopskat, Gage- og Accidentseskat.

34. Kap: Struensee, Bargum, Inventarium. Beskrivelsen over Sognet.
35. Kap: Meylands ubehagelige Erfaringer og Død. Folketab og Folkets Skjæbner.
36. Kap: Om Præsten Klinker. Markskiftninger.
37. Kap: Om Præsten Dyrhof.
38. Kap: Om Degnen Hans Ewald, Sognefogederne og andre.
39. Kap: Om Præsten Ravn og hans Charakter.
40. Kap: Markskiftninger, Stridigheder i Gjenner.
41. Kap: Sognets Folk, Velstand, Tidernes Forandring
42. Kap: Om Præsten Kier, Degnen Arent Viding og Jørgen Hansen, Bygning.
43. Kap: Nye Skoleindretninger.
44. Kap: Ny Skatter, nye Agerdyrkning.
45. Kap: Folket, Tallet, Overdaad.

Første Bog

Beskrivelse over

Østerlygum Sogns nuværende Beskaffenhed

FØRSTE KAPITEL

Almindelig Oversigt over Sognet, dets
Beliggenhed og Størrelse

Østerlygum Sogn ligger nordligst i Amtet og Provstiet Apenrade, og paa en Parcele nær af Riesgaard, Faarhus kaldet, i Sønder Rangstrup Herred. Det grændser østlig til Gjenner Fjord, som løber ind fra Østersøen. Imod Sydost støder det til Løyt Sogn, som ligger i Rise Herred i samme Amt, hvori ogsaa Rise Sogn for det meste findes, imod hvilket Lygum Sogn støder i Sønder. I Sydvest begrændses dette Sogn af Ekvad Sogn i Sønderrangstrup Herred og i Vester ligesaa, med en smal Stribe som skiller det fra Aggerskov Sogn. Nu begynder Haderslev Amt at berøre Sognets Grændser, nemlig Beftoft Sogn imod Vesten og Nordvest; i hvilket Sogn dog noget ligger under Appenrade. Samme Sogn hører deels til Nørre-Rangstrup Herred, deels til Gram Herred. Det sidste Herred støder til Øster Lygum Sogns Nordgrændse nemlig med Vidsted Sogn og til dets Nordostgrændse med Hoptrup Sogns sydøstlige Deel.

Øster Lygum Sogns største Længde fra Vesten til Østen udgjør 1 Miil 1110 Roder slesvigholstensk Maal; Og dets største Brede fra Synden til Norden 1620 Roder. Quadratinholdet af Sognet er henimod en Quadratmiil. Men den nøyagtigere Angivelse deraf kan bedst tilsidst i Beskrivelsen forestilles. Folkemængden var i Aaret 1815 907 Sjele, og deriblandt var 455 af Mandkjønnet og 452 af Quindekjønnet. Der var 140 Dreng og 135 Piger, som ey vare confirmeerte. 107 unge Karle og 89 Piger confirmeerte ugifte; fremdeles 178 Mænd og 179 Koner i Ægteskab og endelig 30 Enkemænd og 49 Enker.

Og sees deraf, at Sognet denne Gang havde 632 Kommunikantere. Sognets og især Kirkebyens Beliggenhed lader sig ydermere geographisk og topographisk saaledes bestemme, at Kirken omtrent ligger 55 Grader 6 Minuter N.Br. og 3 Gr. 13 Min. vestlig Længde fra Runde Taarn i Kjøbenhavn. Sognet er i Udstrækning eet af

de største i dette Hertugdømme, men har dog omtrent sit 1000 Indbyggere paa Quadratmiilen forholdsvis regnet. Var Sognet god Jordbund, da vilde der boe her tre Gange saa mange Mennesker.

ANDET KAPITEL

Om Øster Lygum Sogns naturlige Beskaffenhed,
Bjerger, Strømme, Veye, Frugter, Folk

Da dette Sogn ligger paa en høj Ryg af Landet, saa kan læt formodes, at dets Jordbund er ringe og mager, kun paa Østerenden deraf, som er østlig paa Gjenner Mark, findes nogen ganske god Jordbund og tillige Skov. Men strax begynder Heden og udgjør den største Deel af Sognets Midte, paa en liden Skov nær østlig paa Hauerslund Mark. Næsten heele Overfladen bestaaer af Høye og Banker, som afvexler med Kjære, Sumper, Moser og Dale. Vestlig alene paa Raubjerg og Jarup Mark findes nogle sandige Slætter. Den betydeligste Høy er Knifsbjerg, ikke langt fra Gjenner Fjord, som skal løfte sig 60 Favne over Havfladen. I Midten og sydlig findes paa Lygum og Leerskov Mark betydelige Moser, Sognets største Rigdom; og er det lavere her end i Østen, hvor foruden Knifsbjerg findes de betydelige Høye: Kolkenbjerg, Jahnsbjerg, Hørlebjerg og paa Hauerslund Mark i Østen: Hundeslætten. I Vesten løfter sig paa Hauerslund Mark: Barlund, men vel højest over alle Steenhøy nordøstlig paa Raubjerg Mark. I denne høye Egn udspringer der en Deel Aar og Bække, saasom Rudeaae, der begynder i den saakaldte Mads Lowsens Dam paa Lygum Mark. Den løber siden østen Hauerslund forbi og forener sig paa denne Marks Nordgrændse med en Arm der kommer fra Østen. Derpaa løber den vestlig og gjør Sognets Grændse mod Norden. Videre hen driver den Beftoft Mølle under Navn af Nipsaae og falder tilsidst forenet med en anden Arm i Vesterhavet ved Ribe. Paa Lygum Mark nemlig af Strygsdam og Klarvand, har ogsaa Strygsbæk sin Udspring, som siden løber med Løyt-Grændse, driver den runde Mølle og falder siden ud i Gjenner Fjord. Ogsaa Rødaa har her Kilder, nemlig paa Lygum og Leerskov Mark, og en Arm deraf oprinder sydvestlig paa Raubjerg Mark og gaaer igjennem Hostrup til Heldevadt. Der gaaer tre Hovedveje igjen-

nem Sognet, nemlig først Postvejen over Gjenner Mark imellem Apenrade og Haderslev omtrent ½ Miil; dernest den store Landvej (Alfarvej) over Lygum og Hauerslund Mark mellem Flensburg og Haderslev henved en Miil; endelig skiller sig her Ribe Landevej, lille Alfarvej kaldet, fra den store og gaaer over Raubjerg og Jarup Mark ogsaa henved en Miil.

Endnu skal her tilføyes noget om de Producter (Frugter) som Sognet frembringer. Disses Opregning tilkjendegiver ogsaa Sognets Næringsveje. Producterne af Væxtriget ere først Korn og fornemlig Rug og Boghvede, siden ogsaa Havre og Byg. Der avles nu ogsaa Kartøfler i Markjord, og Høravlen er paa sine Steder ikke ubetydelig. Rug og Boghvede sælges mellemstunder en Deel, men af andre Kornarter kjøbes der langt mere, end der sælges. Træer i Skovene ere meest Bøger, hvoraf sælges noget til Brænde, men ogsaa en Deel til Gavntømmer. Eeg er ikke meget og Elle endnu mindre. Ask og Elmt findes næsten intet i Skovene, Ær ikke heller. Ask og Sølvpappel og Esp findes ved Byerne hvor de plantes. Ellers findes til levende Hegn i Skovegnen lidt Hessel, Havetorn, Skovabild, Vier og Pile af forskjellig Art, Rønne og Spræn ogsaa Siv i Kjærene. Sjeldent sees Hybentorn og endnu sjeldnere Birk og Høsseltorn (die Stechpalme). Slaatorn, Hindbær- og Brombærtræer ere hyppige selv paa sine Steder uden for Skovene, og kendes af adskillige Buske og af Sagn, at Skovene have for 100 til 200 Aar siden været langt hyppigere i Sognet end nu ere. De øvrige Væxter som Jorden af sig selv frembringer i denne Egn ere de sædvanlige. Heden bringer den sædvanlige Lyng (Erica vulgaris), hvilken voxer høyt hvor Jordbunden er skikkelig, og brunt Mos voxer under den. Den gaaer ud, naar den er hen ved tve Aar gammel, og Mosset er tilbage. Da er saadan Jordbund frugtbar. Men brændes Lyngen af, eller kommer den af sig selv paa nye, saa bliver Bunden slæt i mange Aar. Paa den slættere eller døde Jordbund voxer kort Lyng og hvidt Mos (Liehen) under den. I Moserne voxer den samme Lyng, men ogsaa den saakaldte Rævlinglyng, som bærer sorte Bær og er bedst til Fejekoste (Besemheide: Erica tetralix). Desuden voxer endnu den saakaldte Koepattelyng i Mosen, som har violetterøde pattelignende Blomster. Mosens andre Planter ere rødt Stærgræs og det fine runde svartige Mosegræs, som voxer over Vandet, medens det første voxer i Vandet. Ligt med Stærgræsset er det meste der groer i de moseagtige Enge. Og

paa begge Steder findes de saakaldte Trandbær (vaccin. uligmosa) røde sure Bær som nu alt meer og meer benyttes. Jo mindre moseagtig Engene eller Kjærene ere eller blive, des bedre Græsarter voxer deri, saasom Veener, Treblade (trifolia palustria) Koe- eller Smørblomster. Paa bedre Agre voxer Klever, men dens Avl er kun lidt indført. Ellers voxer ogsaa Hypericum, Folefødder og andre gode Urter. Paa de slætte Markeagre voxer første Aar megen Syre (Røbeen) derefter bedre Urter og siden de saakaldte Midsommers Vener. Spørgel voxer imellem Boghveden, ofte alt for meget, men andet Ukrud er ikke hyppigt, naar man nogenlunde vogter sig derfor. Blaabær voxer der ikke saa faae i den hedeagtige Deel af Hauerslund Skov, men Jordbær ere sjeldne. —

Af Dyrriget haves ret gode Heste, som for det meste optrækkes i Sognet, og da passe bedst for Egnen. Hornquæget er ganske godt især i Gjenner og Hauerslund, hvor ogsaa temmelig meget Smør vindes. Faar holdes kun faae og ere i Hedebyerne saasom Lygum af liden Værdie. Sviin har man kun til Huusholdning og Fjærkræ heller ikke meer. Vildt ere Harer, Ræve, Grævlinger, sjældent Raadyr, nogle Agrehøns, og Fiske gives her ey, undtagen nogle slette Muddergedder og Qvapper i Grøfterne. —

Af Mineralriget endelig er Tørven et Hovedproduct, som skjæres i stor Mængde og af fortrinlig Beskaffenhed i Lygum, Leerskov og Aandholm. I Raubjerg brændes ogsaa nogle middelmaadige Teglstene. Men der er stor Overflødighed paa store og smaa Markstene, hvorafr hine ofte kløves til Broer og Huse. Mærgel findes i de østre Byer i ikke liden Mængde og bruges med Fordeel. Ellers bestaaer Jordbunden meest af Sand og Gruus.

Om Folket er her kun i Almindelighed at anmærke, at det er oprindeligt af den angelske Stamme, men blandet med Jyder. Det er i det Hele velvoxet, stærkt, haardført, muntert, arbejdsomt og temmelig ordentligt, har god naturlig Forstand og godt Nemme. Dets Hovedfejl turde vel være Stolthed, Gjerrighed og tildeels Underfundighed. Guds frygt og Afskye for Stridigheder ere skønne Træk i dette Folkes Karakter.

TREDIE KAPITEL
Sognets Inddeling og Bestanddele.

Dette Sogn som er af den beskrevne Beskaffenhed bestaaer nu af følgende Hoveddele. Det indeholder 5 Byer med sammes Udflyttere og 6 enkelte Steder (Enebøller). Byerne ere Østerlygum, som ligger midt i Sognet, Raubjerg vestlig, Jarup eller Nørrejarup nordvestlig i Sognet, Hauerslund ligger nordlig i Sognet og Gjenner østlig. Udflyttet ere fra Lygum Kukkehuset ved Vejen til Hauerslund. Fra Jarup er udflyttet Dahmsgaard (Hans Dahms). Fra Hauerslund: Kaavager, Jaruplund og Barlund i Vester, Nygaard i Sønder, Lundsgaard og Grønbekgaard med sine Parceller, Rævekjær, Størtom og Fuglesang i Øster. Fra Gjenner ere Udflyttere, foruden Kroen Lyngtoft ved Landevejen: Kjærsgaard, Smedegaard, Møllergaard, Østergaard, Vrambæk ved Slibemøllen, alt i Øster fra Byen. —

Hele Sognets Boesteder har jeg deelt i visse Stavne for at de kunne kjendes til alle Tider. Og Boestederne til hver Stavn have deres Bogstaver, Gaardstederne store og Indeststederne, ligesom ogsaa Kaadnerstederne smaa Bogstaver. Derved fæstnes Stedernes Sted, hvorimod dette ellers glemmes med Tiden, naar Stavnene ændres og blive ukjendelige. Saaledes har Byen Lygum 10 Stavne. Omkring Lygum ligger følgende Enebøller: Nemlig No. 11. Leerskov i Sydost, No. 12. Aandholm i Sønder, No. 13. Faarhus i Sydvest og No. 14. Hejselbjerg i Nordøst. Disse Steder med Byen Lygum udgjøre første Skoledistrict, og Degnen har Skolen. I Raubjerg er der 5 Stavne nemlig No. 15 til No. 19 og i Jarup 4, nemlig No. 20 til No. 23. Men i Nordvest fra Raubjerg ligger Enebøllet Tyrholm No. 24 og i Vester Kopsholdt No. 25. Disse to Byer og to Enebøller udgjøre Sognets andet Skoledistrict, og Skolehuset dertil ligger i Skjellet mellem Jarup og Raubjerg Marker. Hauerslund har med sine Udflyttere 11 Stavne fra No. 26 til No. 36. Disse udgjøre Sognets tredie Skoledistrict, hvortil Skolen ligger i Byen. Men Grønbekgaard No. 34 A har som adeligt Gods løssagt sig fra Skolen. Gjenner har 18 Stavne med sine Udflyttere, nemlig No. 37 til No. 54, og disse udgjøre det fjerde Skoledistrict, hvortil Skolen ligger i Byen Gjenner. Stavnen No. 55 udgjør Skolehusene, og de Familier som ikke ey Huus ere udenfor Stavnene. Hver Bye er inddeelt i Ottinger, men Ottingerne i den ene Bye ere

ikke af lige Størrelse med Ottingerne i den anden. Lygum har de mindste Ottinger, og man har for heri at tilvejebringe en brugbar Lighed indrettet de andre Byers Ottinger efter dem. Saaledes er bleven fundet at:

i Byen,	som har egne Ottinger	er der af Lygum Ottinger
Gjenner	49½	77,46
Hauerslund	40	51,74
Jarup	16	31,42
Raubjerg	23	34,26
Leerskov	6	10
Hejselbjerg	2	4,49
Aandholm	5	6,11
Faarhus	2	3,05
Kopsholdt	2	3,64
Tyrholm	2	4,56
Lygum	36	36
Sum	183½ Ottinger	262,72 Ottinger

En anden Inddeling er den kirkelige, efter hvilken heele Menigheden bestaaer af tvende Sogne, det vestlige og det østlige Sogn. Det sidste udgjør Byen Gjenner og Gaardene Leerskov og Hejselbjerg, det første de andre Byer og Enebøller, og hvert har sin egen Kirkevænger.

Men ikke saa er den statistiske Inddeling, som retter sig efter Amt, Herred og Sognefogderie. Den største Deel af Sognet ligger i Amtet Appenrade, nemlig i Lygum 4 Stavne med 9 Gaarde og 5 Indester.

Desuden ligger under Appenrade her Gaardene Leerskov og Aandholm og Faarhus. I Raubjerg er under Appenrade 4 Stavne med 11 Gaarde og 5 Kaadnere og Indester desuden Kopsholdt. I Jarup ligger 3 Stavne derunder med 7 Gaarde. I Hauerslund 10 Stavne med 15 Gaarde og 8 Kaadnere og Indester. I Gjenner 11 Stavne med 21 Gaarde og 25 Kaadnere og Indester. Disse Apenradiske Gaarde udgjøre i Lygum 26½ Ottinger, i Leerskov 6, Aandholm 5, Faarhus 2, Raubjerg 20, Kopsholdt 2, Jarup 11½, i Hauerslund 35¼ og i Gjenner 33⅝ Ottinger. Disse udgjøre i alt 142½ Ottinger.

Af de 2 Haderslevske Fogderier Strandelhjørn og Gjenner, ligger der strøet i Sognet følgende, nemlig i Raubjerg 1 Stavn med 2 Gaarde af 3 Ottinger og 2 Indeststeder; i Jarup 2 Gaarde med 4½ Ottinger og 3 Kaadnersteder. Disse høre under Strandelhjørn Fogderie (Ridefogderie). I Hauerslund er der en Toft under

FJERDE KAPITEL

Om Østerlygums District i Almindelighed. Dets Størrelse og Beskaffenhed.

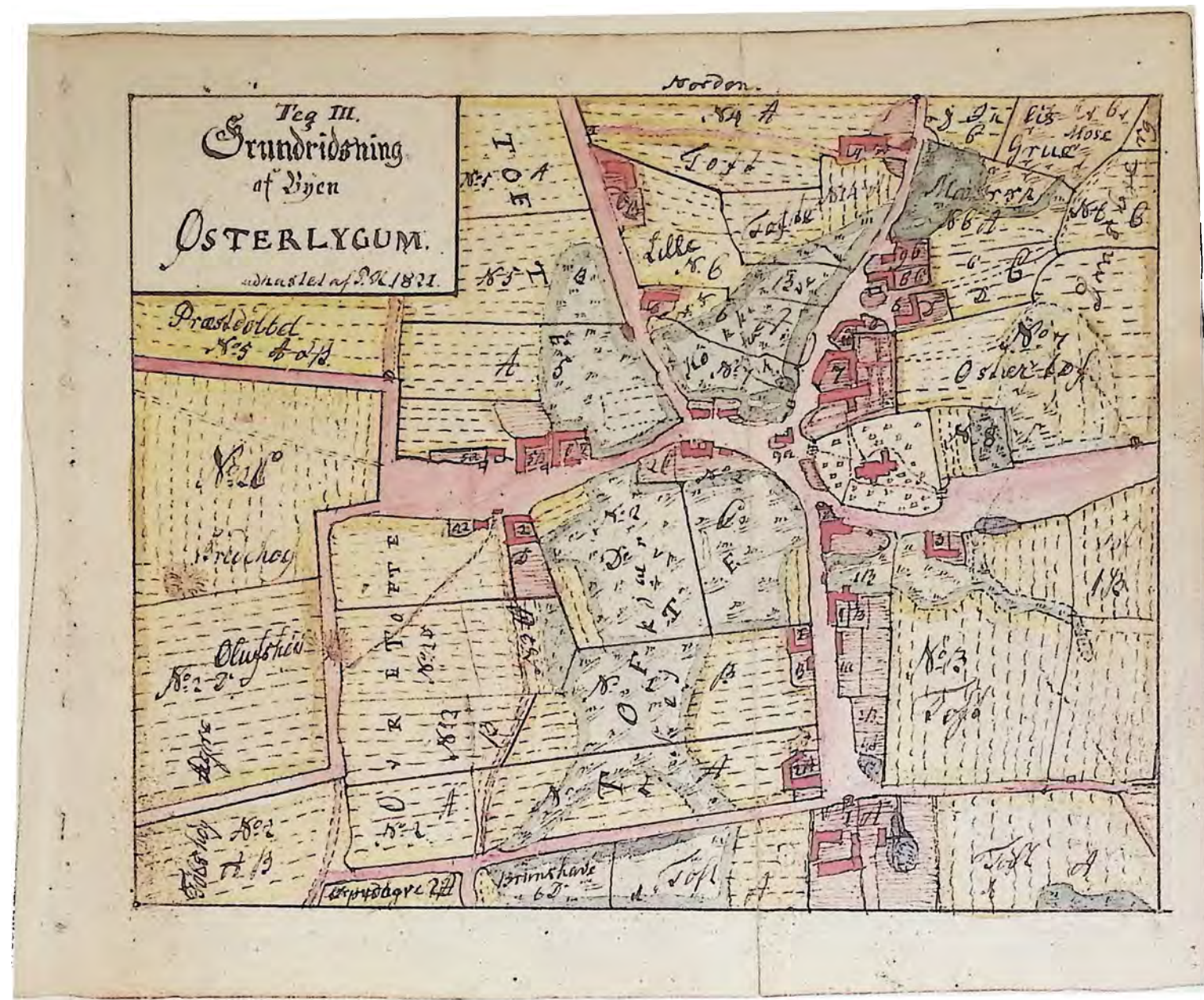
Østerlygum Distrikt eller Skoledistrikt, som indeholder Byen Lygum og Enebøllerne Leerskov, Aandholm, Faarhus og Hejselbjerg ligger sydlig og midt i Sognet. Det støder i Øster til Gjenner og til Nørbye Marker, i Sønder til Bodum og Riesjarup og Dyvadt Marker, i Vester til Lunderup og Raubjerg og i Nord til Hauerslund Mark. Deraf ligger Nørbye og Bodum i Løyt og de øvrige fremmede Byer i Ries eller Rise Sogn. Districtet er $\frac{1}{2}$ Miil langt fra Vester til Øster og 90 Roder til, men fra Syd til Nord er det $\frac{1}{2}$ Miil bredt, og altsaa 1008000 Quadratroder omtrent stort eller 0,2734 ... det er rigelig $\frac{1}{4}$ Quadratmiil. Men dette District er saa ringe og bestaaer mestendeels af næsten ufrugtbar Hede og Mose, og har ogsaa et meget afskrækkende Udseende. Naar man kommer på Landevejen, som gaaer Faarhuset forbi og over vestre Delen af Lygum Mark, og seer hen over dette District mod Østen, saa seer det gyselig sort og afskrækkende ud. Kun sønden for Lygum ligger der et lidet Krat, hvor for 40 Aar siden endnu var Skov og dette har lidt bedre Udseende. Omkring Lygum er det noget venligt formedelst de grønne Enge, som her komme for Synet, og ved Hejselbjerg er der ogsaa lidt Krat. Saaledes findes her i det Mindste stor Afveksling, og denne gjør efter min Mening, at Egnen uagtet Heden ikke er saa ubehagelig, som det turde synes.

Men i Øster fra Lygum og hen efter Leerskov til er Egnen vist nok styg, hvor intet vidt omkring sees undtagen den sorteste Hede, men i hvilken Moserne ligge og udmærke sig ved de mange sorte Tørvehobe, som deri rage frem og om Sommeren ved det Liv og den Virksomhed som her findes. Disse Moser ere ogsaa især dette Distrikts Rigdom og turde her vel deraf findes ved 500 Tønder Jord; deraf Halvdelen omtrent gravet, Halvdelen ugravet. Da Hele Distriktet er rigelig 3000 Tdr. Jord hver til 320 Quadratroder, saa udgjør det henimod Trediedelen af hele Sognet eller rigelig Fjerdedelen. Det havde 1815 36 Familier og 181 Sjele. Dette Distrikt er altsaa ringe befolket imod hele Sognet. Men dette har sin Grund i de store ufrugtbare Heder, som just her ligge, og hvis Opdyrkelse ikke vilde lønne Umagen.

Haderslev, men uden Huus. I Gjenner er der 7 Stavne, hvorpaa findes 13 Gaarde med $15\frac{2}{3}$ Ottinger, 4 Indester og 4 Kaadnere, og i Lygum findes 4 Stavne og derpaa $9\frac{1}{2}$ Ottinger, 1 Indeststed og 4 Kaadnersteder under Haderslev; og ere disse i Gjenner og Lygum i Gjenner Fogderie. Der er altsaa i hele Sognet $36\frac{2}{3}$ Haderslevske Ottinger, naar Tyrholm med 2 Gaarde eller 2 Ottinger i Strandelhjørn og Heiselbjerg med 1 Gaard og 2 Ottinger i Gjenners Fogderie tillægges. Desuden er Grønbekgaards Stavn i Hauerslund af 2 Gaarde med $4\frac{3}{4}$ Ottinger og 5 Kaadner eller Indester under Gravensteen endnu at tilføje som er adeligt. Paa dette adelige nær ligger hele Sognet under Sønder-Rangstrup Herred. Dog undtages ogsaa Faarhus, som ligger i Rise Herred. Gjenner Fogderie, hvis Ridefoged sædvanlig er en

Bonde i Gjenner, har desuden den lille Mølle, 4 Gaarde og en Kaadner i Nørbye, 3 Gaarde og 3 Kaadnere eller Indester i Stollig og Gaarden Fladsteen, alt i Løyt Sogn. Strandelhjørn Fogderie deimod har uden for dette Sogn en Gaard i Øbbening i Ekvadt Sogn og 10 Gaarde og 7 Kaadnere eller Indester i Strandelhjørn i Beftoft Sogn.

I Henseende til Politie og Kopskatvæsnet staaer de Haderslevske i Sognet saavel som de apenradiske under Sognefogderne og ere disse 2, nemlig een i det østre Sogn, som har kun Byen Gjenner og een i det vestre Sogn, som har alt andet deraf undtagen Faarhuset, som ligger under Rise. Men desuden hører til Lygum Fogderie Gaardene Dyvadt i Rise Sogn og 5 Gaarde og en Kaadner i Strandelhjørn i Beftoft Sogn, fordi de høre til samme Amt og Herred.

FEMTE KAPITEL

Om Østerlygum, dens Mark, Beskaffenheden, Frugtbarheden og Producterne af samme

Byen eller Kirkebyen Østerlygum (Osterlygum, Ostlygum, vulgo Løjum) ligger nogenlunde midt i Sognet (Saml. Kap. 1). Vejen derfra til Apenrade er henimod 2 Miil, til Haderslev henved $2\frac{1}{2}$ Miil. Byen selv seer fra Landvejen af ikke godt ud; men seer man den fra Nordvest, saa er den ret smuk, da Skoven i Baggrunden pryder dens Billede. (See Teg. II). Byen har 5 Gader som alle samle sig i Byens Midte, eller ved Kirkebjerg. Gaderne hede østre Gaden, søndre Gaden, vestre Gaden,

den lille eller vestre Nørregade (Pebelen) og den større eller østre Nørregade (See Tegning III). Lygum Mark grændser mod Norden til Hauerslund Mark, mod Nordost til Hejselbjerg Mark, mod Osten til Gjenner Mark, mod Sønden til Leerskov og Aandholm Mark og mod Vesten til Raubjerg Mark. Den er fra Øster til Vester 1110 Roder a 8 Hamb. Alen lang og hvor den er bredest fra Syd til Nord er den 700 Roder breed. Lygum Mark er 1776 bleven tildeels opmaalt og deelt, og denne Deel, som er den vestlige af Marken til noget Byen forbi i Øster, beløb 686 Tdr. $6\frac{1}{2}$ Skp. i Quantitet. Denne maalte Deel af Marken er den bedste og indeholder Agre og Enge og ikke megen Heede eller Mose. Agrene nemlig ere 513 Tdr. $5\frac{1}{4}$ Skp. Eng og Toftgrund er Re-

sten. Der ligger desuden i denne Deel 3 Fællesmoser, nemlig Flydermosen i Nordvest omtrent 11 Tdr., Løvermosen i Nord 13 Tdr. og Bredemose i Nordost, der med Havergaard Mose omtrent udgjør 20 Tdr. Men disse Moser ere meest opgravede. Den uskiftede Deel af Marken turde vel beløbe sig til 610 Tdr., og hele Marken kan altsaa regnes at indeholde omtrent 1310 Tdr. og Vejene iberegnete 1340 Tdr. Jord. Af den uskiftede Jord paa østre Hede er der nogle Enge tillagt visse Mænd i Byen, nemlig Kjelleradsenge og Fedestrimlerne, omtrent 10 Tdr. og noget meer ved Gjenner og Hejselbjerg Mark. En stor Deel er Mose, saasom i Sønder Bjørnemose omtrent 26 Tdr., i Midten Stavermose omtrent 36 Tdr. og i Nord Prøysermosen omtrent 18 Tdr. og maaskee mere. Andre Smaamoser ligge hist og her, saa at man kan gjette paa at Lygum Mark i alt har 216 Tdr. Mose. Heden bedækker altsaa tillige en stor Deel af den østre Mark nemlig omtrent 494 Tdr. Henved 3 Tdr. ere oversvømmede i Klarvandet ved Leerskov Mark og i Mads Lovsens Damm ved Haverslund Mark, hvoraf Nipsaaen udspringer (see Teg. IV). Al Jorden paa denne Mark er af ringe Beskaffenhed undtagen Moserne, som give ypperlig Tørv, Byens Hovedproduct. Jorden er sandig og gruset for det meeste. Kun ved Byen er den noget bedre og til Nordøst er den noget leeragtig. Ogsaa ved Byen findes nogle faa gode Enge. Man avler Rug og Boghvede, lidt Havre og Byg, hvortil nuomstunder mærgles, men med Besværighed. Hestene ere smaa og opklækkes sjældent i Byen. Hornqvæget er ogsaa maadeligt, og Faarene som gaae paa Heden ere ringe, da Heden og Mosen er ikke passende for dem.

Østerlygums Producter ere deels Frugter af Agerdyrkningen, deels af Qvægavlen, fornemmelig af Mosen, men ogsaa endelig af Huusfliid. Agerdyrkningen er dobbelt; den ene er paa Marken, den anden i Tofterne. Markjorden er sædvanlig inddeelt i 8 Indtægter, og Sædomgangen varer altsaa 8 Aar. Første Aar brækkes Jorden, pløyes atter og besaaes med Boghvede. Andet Aar er den besaaet med Mynterug, tredie Aar med anden Kjerv. Siden udlægges den til Græs 5 Aar. I Tofterne saaes desuden ogsaa Havre og Byg uden nogen bestemt Regel, dog saa at Jorden vel gjødes. Mellemstunder saaes ogsaa lidt Hør heldst i gammel Toftjord. Kartøfler avles ikke meget andet end i Haverne, hvor ogsaa vel Hør saaes og derefter Kaalplanter sættes. Andre Havefrugter haves saare faa, og der findes i Byen kun hos 4 eller 5

nogle Æbler, Pærer og Blommer. Udsæden i Lygum er omtrent 112 Tdr Rug, 53 Tdr. Boghvede, 57 Tdr. Havre, 7 Tdr. Byg, og Høsten kan være 390 Tdr. Rug, 110 Tdr. Boghvede, 220 Tdr. Havre og 35 Tdr. Byg. Quæget er omtrent 52 Heste, 180 Stykker Hor[n]quæg, 170 Faar. Sviin opklækkes ikke, og kjøbes og fedes kun til Husholdningen. Heller ikke lægges Fliid paa Fjærkræ saasom Gjæs eller Høns, meer end hvad høylig behøves i Huset. Da der nu rigelig 150 Mennesker leve i denne Bye og de anførte Heste, saa sees deraf, at der af Fødevare mere maa kjøbes end der kan sælges og at Folket skal erhverve sine Penge af andre Ting.

Disse ere fornemmelig Mosen. Man kan regne at der aarlig graves omtrent $3\frac{1}{2}$ Millioner Tørv paa Lygum Mark, som er 1000 paa Læsset regnet 3500 Læs. Regnes nu 10 Læs Forbrug paa hver af Byens 30 Familier, saa bliver 2300 Læs til Salg. Men af disse graves af Gjenner Indbyggere vel de 500, og Resten bringer Byen nu 1200 Rdlr omtrent. De andre 100 Rdlr. Deraf skulle Skatterne og de andre Udgifter udredes og hvad mere behøves af den huslige Fliid. Denne bestaaer i Spinden og Væven, hvoraf de saakaldte Smaafolk ganske nære sig undtagen hvad Manden fortjener i saadanne Familier. Men denne er sædvanlig Haandværksmand; og der gives af saadanne en Smed, som nærer sig vel fordi Kul er læt at faae og Leer og Hakkelseknive afsættes godt til Fyen. Fremdeles gives der to Skrædere, en Hjulmand, sædvanlig en Snedker, en Tækker og en Muurmand. Privilegeret Kroe er der ikke i Byen, men Præsten og Degnen boe i den og er tillige den sidste ogsaa Skolelærer.

SJETTE KAPITEL

Østerlygums statistiske Beskrivelse m.v.

Østerlygum Bye bestaaer af følgende 10 Stavne (sammenlign Kap 3). 1. Fogedgaarden hvortil hører Gaarden A med 10 Ottinger og Smedestedet B med 1 Otting, alt i Søndregaden. Et Jordløst Indesthuus a, ligger derhos. 2. de niotingsgaarde, 4 Gaarde A, B, C og D. hver af $2\frac{1}{4}$ Ottinger i Søndre- og Vestregaden. Til Gaarden D henhører Indesthuset med Grund 2 a. 3. Knudsgaard i Østregaden med 2 Ottinger og en Deel Kirkeland. 4. Bjerggaarden $2\frac{1}{2}$ Ottinger, hvortil hører A Bjerggaarden i Nørregaden og B Kukhuset, den første med $1\frac{1}{4}$ Ottinger

ger det andet med $1\frac{1}{4}$ Ottinger og et Indeststed, udlagt af Gaarden. 5. de vestre Haderslevske Gaarde A og B i Vestregaden; paa den sidstes Grund er et Indeststed med Jord 5 a. 6. de nørre Haderslevske Gaarde $5\frac{1}{2}$ Ottinger, hver $1\frac{3}{8}$, nemlig A og B i Pebelen og C og D i Nørregaden. 7. Præstegaarden med 2 Ottinger og meget Stuv- og Kirkejord. Paa dens Grund ligger 2 Indesthuse a og b som have Jord. 8. Degneboligen, et Indeststed med en lille Toft. Endelig 9. a og b og 10. a og b 4 halve Haderslevske Kaadnere, som skulle gaae med Breve til Bolderslev. De ligge i Nørregaden og have Jord som Indestjerne. De øvrige Familier i Byen have ikke Huus. Kaadnerne og Indster 9 i Tallet have henvend 40 Tdr. Jord Halvdelen Hede paa Marken.

Nogle have Enemærker til deres Jord saasom No. 1, No. 5 og No. 6. Følgende Tavle viser Byens Størrelse, Skatter og øvrige hidhørende Ting [se næste side].

Den Ulighed der findes mellem de haderslevske og apenradiske Plove har sin Grund deri, at i Amtet Apenrade regnes 48 Rdlr Skat til en Plov, men i Amtet Haderslev 3 Rdlr. Maanedsskat dertil, og efter denne Regning ere 203 Haderslevske Plove lige store med 302 i Amtet Apenrade; dette giver Haderslev Amt en stor Lættelse imod Apenrade Amt. I Øvrigt sees af ovenstaaende Tavle, at der udgives aarlig af Byen til Skat og Rigsbanken 519 Rbdlr 5 s. Naar nu hertil kommer Kopskatten omtrent 110 Rbdlr, til Brandpenge 53 Rbdlr, til Kirke, Skoleløn og andre deslige Udgifter i det Mindste

Juris- diktion	Steder	Ottinger	Plove		Grund- tax.	Skat		Grund- skat		Rigsbank- rente		Huustax.	Folketal
	Familier		Ap.	Had.	Rbdlr.	Rbd.	s.	Rbd.	s.	Rbd.	s.	Rbdlr.	Personer
<i>Apenrader</i>													
Gaardmænd	10	26 ¹ / ₂	5 ⁵ / ₂₄	2 ⁸⁰¹ / ₆₉₁₂	17190	250	—	71	60	67	30	7840	57
Indester	5				630			2	60	2	45	1230	24
Lejefolk	3												11
Sum	18	26 ¹ / ₂	5 ⁵ / ₂₄		17820	250		74	24	69	75	9070	92
<i>Haderslevsk</i>													
Gaardmænd	6	9 ¹ / ₂	1 ¹³ / ₂₄	2 ⁵ / ₃₂	4720	90	64	15	48	14	60	2630	27
Kaadnere	4				400	1		1	64	1	54	770	27
Indester	1											180	5
Lejehusfolk	1												2
Sum	12	9 ¹ / ₂	1 ¹⁰ / ₂₄	2 ⁵ / ₃₂	5120	91	64	17	16	16	18	3580	61
Hovedsum	30	36	6 ¹⁸ / ₂₄		22940	341	64	91	40	85	93	12650	153

118 Rbdlr, Magazinerne af 7 Plove, som ere aarlig omtrent 90 Rbdlr, saa haves heri 890 Rbdlr. Een af de ni ottingsgaarde har af disse 900 Rbdlr i det mindste 12te Delen at svare og altsaa 75 Rbdlr. imod at de have kun 16de Delen af Byens Fordele og altsaa at hine 1200 Rdlr. kun 120 Rbdlr. Hvad bliver her saa tilovers til Slid, til Husholdningsfornødenheder, Folkeløn og deslige? 45 Rbdlr som kan maaske forøges med 30 til 40 for lidt Kreatur og Korn. Husflid og Sparsomhed maa derfor udrette meget naar en Familie her skal bestaae.

Smaaafolket give aarlig til Byen som Skat af deres Jord 2 Mark lybsk eller 1 Rbdlr 6²/₅ s, desuden maa de og nogle Gaardmænd til, leje Høe andensteds, og betale deres Tørvejord og deres Faars Græs paa Heden. De skulle derfor være flittige og sparsomme for at bestaae.

SYVENDE KAPITEL

Om Gaarden Leerskov

Gaarden Leerskov (Leerschau, Legerschow, Leierskov) ligger sydøstlig fra Lygum og Vejen fra Lygum Kirke til Leerskov Gaard er omtrent 580 Roder lang (Sammenl. Kap 3). Denne Gaard er samlet af en liden Bye, som stod

der indtil 1660 og bestod af en 2 Ottings Gaard og 4 ottings Gaarde. Men fra denne Tid af (Fiendetiden) forlode alle Byens Beboere Byen paa den største nær, som siden fik alle 6 Ottinger samlede til een Gaard. Den er derfor stor og dens Mark saare vidtløftig, men ogsaa af usleste Beskaffenhed. Den grændser mod Norden til Lygum Mark imod Nordost med en Kant til Gjenner Mark imod Østen til Nørbye Mark i Løyt Sogn og imod Sydost til Bodum Mark i samme Sogn. Her hvor Bodum Mark, Ries Jarup Mark i Ries Sogn og Leerskov Mark støde sammen er den berømte Rolandsbrønd (Kæld). I Sønder for Leerskov Mark er Ries- eller Sønderjarup Mark og i Vester Aandholm og Lygum Mark. Marken bestaaer meest af Hede og Mose. Agrene og Engene ere saare ringe. Omkring Gaarden er der nogen ret god Jordbund, men som formedelst overordentlig god Pleje er bleven saa god. Ved Vesterenden af Marken er der et stykke Skovgrund, kaldet Krat, som er bedre end nogen anden Jord paa denne Mark, og hvorpaa der voxer nogle Buske og smaa Eger. For Resten ligner Marken Lygum Mark, den er 740 Roder lang fra Vester til Øster og fra 460 til 260 Roder bred fra Sønden til Norden. Efter den Opmaaling som skede i October 1820 ved Landmaaler Didrichsen fra Løyt, har den i

	Tdr.	Skp. a 260 =	Tdr.	Skp. a 320 Rd.
Agre	143	4 ⁴ / ₁₆	116	4 ¹³ / ₁₆
Enge	52	5 ⁹ / ₁₆	42	6 ⁶ / ₁₆
Mose	223	1 ¹ / ₁₆	181	1 ¹¹ / ₁₆
Hede	570	4 ³ / ₁₆	463	4 ⁶ / ₁₆
Vand	5	4 ² / ₁₆	4	4 ⁴ / ₁₆
Veje	8	2 ¹³ / ₁₆	6	6 ¹ / ₁₆
sum	1003 Tdr.	5 Skp.	815 Tdr.	3 ⁹ / ₁₆ Skp.

og er altsaa af meget betydelig Størrelse. Og hvis den laae i en god Egn vilde den være en stor Herregaard. Men seer man paa de Producter som den giver, saa findes den at være ussel. Henved 90 Tdr. Agre bruges i 8 Indtægter, saaledes at 11 ere oversaaede med 8 Tdr. Boghvede, 11 med 10 Tdr. Myntrug og 11 med 10 Tdr. Andenkjerv, derefter udlægges den og ligger i 5 Aar til Græs. Boghveden kan næppe regnes at give 2¹/₂ Fold og Rugen kun 3 Fold, og er altsaa Høsten 20 Tdr. Boghvede og 60 Tdr. Rug. De øvrige 26 Tdr. Jord i Tofterne og i Krattet dyrkes med aarlig omtrent 8 til 10 Tdr. Havre og 2¹/₂ Tdr. Byg og bringe, da de vel pløyes, omtrent 30 Tdr. Havre og 12 Tdr. Byg. Derefter udlægges de til Høe og give i Gjennemsnit 20 Læs godt Høe til Hestene hvorimod Engene kun give 80 Læs. Der holdes paa Gaarden 4, 5 eller 6 Heste og henved 40 Stykker Hornquæg eller noget derover; ogsaa vel 40 Faar. Iblandt Quæget er der 16 Køer, hvoraf aarlig foruden hvad i Husholdningen behøves kan sælges 300 Pund Smør. 8 Stykker Quæg og 20 Tdr. Rug kunne ogsaa aarlig gjøres til Penge. Af Mosen udgjordes i ældre Tider 500 Mark lybsk, i seenere langt meer. Men siden de østre Moser ere afgravede og de øvrige ere Deels ubequemte liggende for Gjenner, hvis Indbyggere fornemmelig grave her, deels slettere, saa regnes nu kun 80 Rbdlr. Pengeindkomst af Mosen. I forrige Tider blev der gravet paa disse Moser aarlig over 2000 Læs, nu derimod neppe 1.000.

For Mosens og den store Hedes Skyld blev Leerskovs dyrkede Mark taxeret til 50 Rdlr. 80 Rbdlr. Tønden og angivet til 122 Tønder. Derformedelst er Leerskov bleven saare og utaalelig haardt beskattet. Den havde nemlig tilforn 98 Rdlr 34 s Skat og leverede alt derefter, altsaa af 2 Plove til Rigelighed endskjønt den anskreves for 1⁷/₈ Plov. Men den ene Plov har længe været en Salairplov for Herredsfogden i Herredet. Herredsfoged Tilegaard ansatte alle ekstraordinære Udgivter af denne

plov høyt og fordrede en høy Pengesum derfor. Nu svarer Gaarden altsaa paa Amtstuen:

i Contribution og Pligt	86 Rbdlr 59 ¹ / ₅ s
i Magazin, Amtsumkostninger og aarlig 11 til 12 Rgdlr Tørvetiende og Udviisningspenge	40 - 16 -
Til Herredsfogden: quartal 19 Rdlr er	121 - 57 ³ / ₅ s
Extraordinaria	24 - 54 ² / ₅ s
Grund- og Benyttelsesskat af 9760 Rbdlr	40 - 64 -
Rigsbankrenter	38 - 1 -
Sum	351 Rbdlr 60 ¹ / ₅ s

Den har desuden for Arbejde at udgive 128 Rbdlr og til Smaaskatter og Fornødenheder omtrent 100 Rbdlr. Uagtet altsaa Gaarden har nogen liden Frihed i Kjørseler som Skytterquarter, saa kan der dog ingen Mand under nuværende Omstændigheder nære sig paa den. 1815 havde den kun 4 Personer som hørte til Familien, men desuden 7 til 8 Tjenestefolk. See Tegning V

OTTENDE KAPITEL
Om Gaardene Aandholm
Teg. V

Gaardene Aandholm (Ahnholm) ligge i Sønder lidt syd-vestlig fra Lygum, og ere ligesom Leerskov apenradiske Gaarde. Men ligesom Leerskov Gaard i ældre Tider er samlet af en Bye, saaledes er Aandholm i ældre Tider bleven adskildt af een Gaard, som synes at have været noget vigtig formedelst sine fornemme Beboere. Men nu ere de 2 Gaarde her, som hver bestaaer af 2¹/₂ Ottin-ger (Saml Kap 3) temmelig ringe, hvilket har sin Grund i Beboernes Uduelighed. Thi Marken til disse Gaarde er hverken ringe ey heller liden. Den grændser mod Østen til Leerskov Mark og til Ries Jarup Mark, imod Sønden til Dyvad Mark, som ogsaa er i Rise Sogn, men i Lygum Sognefogderi; i Vester grændser den til Faarhus Mark og til Landevejen, som skiller den fra Lunderup Mark og i Nord til Lygum Mark. Den er omtrent 430 Roder

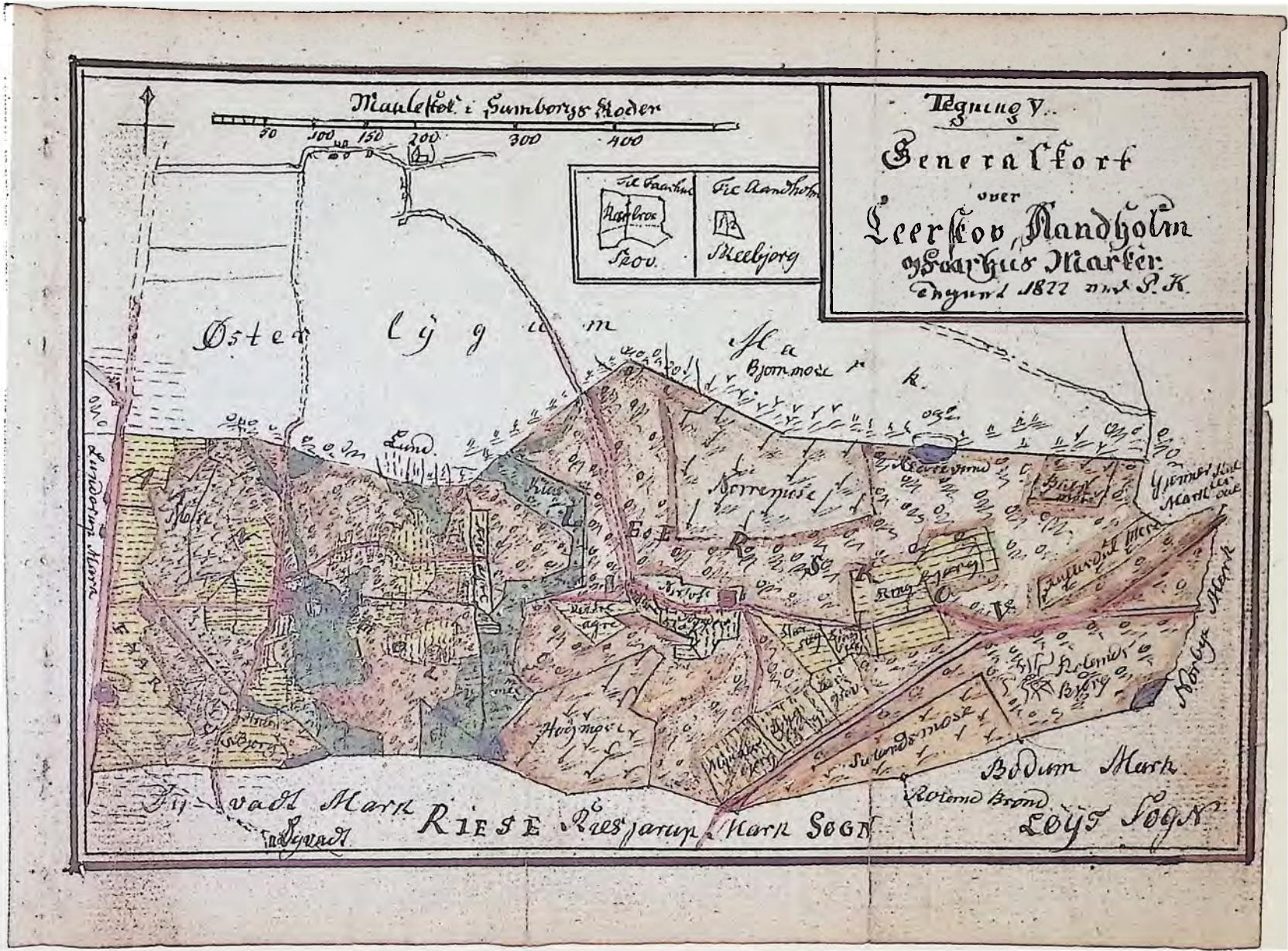
lang fra Vester til Øster og hvor den er bredest omtrent 330 Roder. Men vestligst ved Landevejen er den kun 163 Roder bred; thi her skyder sig Faarhus Mark op for den. Kortet for den er tegnet efter et i Aaret 1803 for-færdiget Kort af Landmaaler Didrichsen, som da maalte Marken. Men da Jordbogen ey har ladet sig finde, saa er den følgende Beregning kun gjort efter Kortet. Gaarden A som ligger nordligst har efter denne Beregning som er kun Opmaal uden Taxt omtrent følgende Jorder:

Agre	34 Tdr. 7 Skp.
Enge	39 - 5 -
Mose	26
Hede	59
Tilsammen	159 Tdr. 4 Skp.

Og Gaarden B som ligger sydlig har følgende:

Agre	36 Tdr. 4 Skp.
Enge	38 - 7 -
Mose	30
Hede	57
Tilsammen	162 Tdr. 3 Skp.
Sum	321 Tdr. 7 Skp.

a 320 □ Roder Tønden hver 8 Alen Hamborgisk Maal. Dette er 395 Tdr. 5 Skp. til 260 □ Roder Tønden. Men endnu har Aandholm en liden Eng ved Skeebjerg som indeholder omtrent 1 Td. 1 Skp. stort eller 1 Td 3 Skp. lidt Maal. Hvorledes samme er kommen dertil vides ikke meer.

Man kan holde paa disse Gaarde, nemlig paa hver 4 Heste, 8 Køer, 12 Ungkræe og 10 til 12 Faar. Og avles der vel til hver Gaard henved 50 Læs Høe. Udsæden maa vel være til hver Gaard 8 til 10 Tdr. Rug, 4 til 5 Tdr. Boghvede, 4 til 5 Tdr. Havre og 5 til 8 Skp. Byg. Men at her kunde meget mere udrettes er aabenbart, da Marken er stoer og bestaaer for en Deel af lav Jord som kunde mærgles, hvortil der er god Lejlighed. Nu umstunder er Græsgangen det bedste, og af Tørvemosen tages ikke lidet, da mange grave paa den til Leje fra Rise og Jordkjær Sogne.

Ogsaa her udgjøres altsaa det Meeste af Tørvemosen hidindtil, og Kornsalg er desmindre jo slettere Jorden er bleven dyrket. Heller ikke benyttes de Enge der kunde være, men ligge for en stor Deel til Græsgang. Jeg troer neppe at nogen af de tvende Mænd hidindtil i Gjennemsnit har solgt 10 Tdr. Korn aarlig. Men Tørv har de solgt til Apenrade i Smaalæs, til at vinde Penge for de fornødne Udgifter. Landet laae tilfælles indtil 1803, da det blev skiftet, og den nørre Gaard A fik sin Jord nordlig og nogle Stykker Eng sydlig, saasom Engene ligge meest der. Den søndre Gaard B fik sin Jord sydlig, Skjellet gaaer fra Leerskov Mark hen midt imellem Gaardene. Men vestlig bøyer det i Nord langt op for at udskjære Moseparten og nogle Agre til den søndre Gaard.

Udgifterne i Aandholm ere for begge Gaarde (siden de staae i Alting lige høyt) i Pligt og Maanedsskat 50 Rdlr 12 s som ere
nu

Jorderne ere anslagne til 110 Tdr og	80	Rbdlr	38 ² / ₅ s
taxeerte til 30 Rbdlr Tønden,			
endog de ere betydelig bedre end			
Leerskov. Af disse 3300 Rbdlr svares			
i Grundskat altsaa	13	—	72 —
i Rigsbankrenter	12	—	89 —
	117	Rbdlr	7 —

Husene, som ere meget forfaldne, ere taxeerte for 1820 til A 520, B 500 Rbdlr, i alt 1020 Rbdlr. Men naar nu Kopskat, Amtsomkostninger og andre Smaaavgifter til Anstalterne skulle alle desuden sammenregnes, saa turde disse beløbe sig paa henved 30 Rbdlr; og har da hver Gaard i alt aarlig omtrent at udrede henved 75 Rbdlr eller omtrent 47 Rdlr og Magazinerne tilregnede 50 Rdlr = 80 Rbdlr. En Sum der er for stor til den hidindtil

gjorte Vinding. 1815 havde disse Gaarde 13 Beboere som hørte til de tvende Familier. Men tilføye maa jeg her noget om hvad disse Gaarde kunde være, dersom de forstandigere bedreves, som ogsaa en ankommen Mand Georg Voss indseer og vilde udføre, havde han Evne dertil. Af Rug og Boghvede kunde vel formedelst Mangel paa høyere Agerjord ikke saaes betydelig mere, men ved bedre Pleje, kunde Rugen give 5 til 6 Fold, da den nu kun næppe giver 4 Fold. Af Havre og Byg kunde derimod avles langt meer, og jeg troer at hver Gaard kunde bringe det til at saa 10 eller 12 Tønder havre og 2 Tdr Byg og til at høste 50 til 60 Læs Høe. Da vilde disse Gaarde vorde gode, som de ogsaa kaldes uden nu at være det.

NIENDE KAPITEL

Om Faarhuset. Teg V

Faarhuset (das Schaafhaus) ligger i Sydvest fra Lygum og i Vester fra Aandholm, ved den store Landevej imellem Haderslev og Flensborg. Det er med Veyen henimod 800 Roder fra Lygum Kirke dertil. Men dette Sted er fra Begyndelsen af en Parcele af den Kongel. Gaard (Vorwerk) Riesgaard (Rieshof), som 1774 blev nedlagt i 10 Stykker, nemlig 1, i Brunde Bohl. 2, i 2 Indester boende paa Organistens Grund. 3, i 7 Præste- og 2 Kirkeinderster, 4, i 14 Hovtjenere og 5, i 6 Parceler. Den bestoed af 8¹/₄ Plov og Faarhuset (her kaldet das Schäferhaus) blev sat til ¹³/₁₆ Plov. Det var tilforn kun et Hus, men efter at det var blevet en Parcele, blev det til en Gaard og en Kroe, nemlig henved 1790 kjøbt og opbyggt af Jep Thomsen.

Riesgaard og Faarhus Parcele med findes beskrevet i: »Beschreibung der aus den im Amte Apenrade belegenen Rieshöfer Vorwerksländereien gemachten Parcelen u.s.w. Flensburg gedruckt 1774«. Efter denne Beskrivelse S. 17 har Faarhuset dér hvor det ligger a Td 320 □ Rdr. i:

a, Agre:	78	Tdr. 5 Skp.	
b, Moseenge	8	6	14 Sxd
c, Hede og Mose	34	— 3	3
Tilsammen	121	Tdr. 7 Skp	3 Sxd

desuden Riesbroe i Osten				
fra Ries Bye stor	7	—	2	— 11
Summa	129		1	14 Sxd

denne Jord skulde svare af hver Tønde Agre og Riesbroe Jord 24 l s, af hver Tønde Engemose 12, og af hver Tønde Hede og Mose 6 l s. Det beløb sig af Faarhus Jorder 45 Rdlr 40 l s. og Riesbroe 3 Rdlr. 32 s. Men havde for Resten Gaarden Frihed for alle andre Udgifter til Kassen og for Byrder som ikke vedkom Sognet. — Faarhusets Mark Grændser i Nord og Øster til Aandholm-Mark, i Sønder til Dyvadt (Duhmkjær?) Mark og skilles i Vester ved Landvejen fra Lunderup Mark. Riesbroe som ogsaa er angivet for sig selv Tegn: V har i Sønder den Kongel. Skov og i Nord og Øster Veyen. Den er nu solgt fra Faarhuset til stoer Skade for samme, og eyes af en Mand i Lygum og af en anden paa Lunderup Mark.

Ikke ganske overensstemmende er dermed hvad Landmaaler Didrichsen fandt, som deelte Marken i 2 Deelee 1819 og deelte Riesbroe 1817. Efter ham har det sidste Stykke 9 Tdr. ⁴/₁₆ Skp. a 260 = 7 Tdr. ²³/₁₆ Skp. a 320 □ Rdr.

Og den første Mark har efter ham:

	a 260 Rdr.	a 320 □ Rdr.
i Agre	73 Tdr. 3 Skp. 2 Sxd.	
i Moseeng	9 Tdr. 7 Skp.	
i Hede og		
Mose	54 Tdr. 6 Skp. 2 Sxd.	
Sum	138 Tdr. — Skp. 4 Sxd.	112 Tdr. 2 Skp. 3 Sxd

Faarhusets Jorder ere angivne til 104 Tdr. og taxerede til 35 Rbdlr. a Td. som giver den Sum: 3640 Rbdlr., hvoraf maa svares i Grundskat 15 Rbdlr 16 s og i Renter 14 Rbdlr 24 s. Bygningerne vare taxeerte 2070 Rbdlr., men nu nedsatte. At der paa dette Sted nok aarlig kan saaes 15 til 16 Tdr. Rug og 6 til 7 Tdr. Boghvede, er begribeligt, dersom der var Høe til at fore 4 Heste og i det Mindste 20 Stykker Quæg. Men de faa Læs som voxer paa 9 Tdr. Moseeng forslaa intet dertil, og at leje saa meget Høe er alt for dyrt. Stedet kan nu ikke holde sig uden Kroerie, og dette gaar snart tabt. Det synes at der kun kan saaes 8 til 10 Tdr. Rug og Boghvede derefter og skal dog lejes Høe, heldst da næsten slet ingen Havre og

Bygsæd er mulig. 1815 var den Familie som boede derpaa 7 Personer stærk. Herefter blev der udbygget et Aftægts huus og er der nu to og imellemstunder tre Familier. Faarhuset hører, Kirke-, Skole- og Fattig- og Gjordemodervæsenet allene undtaget, gandske til Rise Sogn-Fogderie og Herred og har i disse Ting slet intet med Lygum Sogn at bestille.

TIENDE KAPITEL

Om Gaarden Heiselbjerg

Teg VI

Endnu er Gaarden Heiselbjerg (Hesselberg) i dette District at beskrive tilbage; og dens Beskrivelse er des usikrere jo mindre der findes noget tilforn arbejdet paa den. Dankwerth i Landesbeschreibung der Herzogthümer Schleswig und Holstein Kap. 6 pag 97 kalder denne Gaard: einen Meierhof. Og paa samme Sted, hvor alt findes hvad han om dette Sogn siger, kalder han ogsaa Andtholm (o: Aandholm) og Tyrholm: Meyerhöfe o: d.e. Hollændergaarde. Heiselbjerg hører til Amtet Haderslev og til Gjenner Fogderie, og det ligger 650 Roder i Nordost fra Lygum Kirke. Dets Mark grændser imod Vesten og Sønden til Lygum Mark, i Øster til Gjenner Mark og i Nord til Hauerslund Mark. Der vides intet om, at denne Mark nogensinde er bleven opmaalt og carteret, saasom der heller ikke har været nogensinde foranledning dertil. Med nøyagtighed har jeg heller ikke havt Lejlighed at maale og cartere den; men efter et Overslag som jeg har gjort derover, vil jeg fremstille dens Størrelse og Beskaffenhed og dens Figur sees i vedlagte Tegning. – Efter dette Overslag er Heiselbjerg omtrent 360 Roder lang fra Vesten til Østen og imellem 310 og 312 Roder bred fra Syden til Norden.

Der findes paa denne Mark henved 61 Tønder Agerjord og 3 Tdr. 5 Skp. egentlig Eng, dertil høstes vel nogle Pytte i Heden som maaskee udgjøre ligesaamange Tønder. For Resten skal Høet vindes paa Agrene ved Krattet. Fremdeles har Gaarden 25 Tdr. Mose og 7 Tdr. 6 Skp Skovgrund. Den øvrige Deel er meest Hede og beløber til omtrent 110 Tdr. Hele Marken har altsaa omtrent 211 Tdr. Jord, Vejene der ikke udgjøre meget hermed iberegnete. Men Agerjorden er her af meget maadelig

Beskaffenhed og kun lidet bedre end Agrene paa Leer-skov Mark. Engen ved Gaarden synes ret skikkelig, men hvad mere findes er usselt Mosekjær. Heden derimod er efter herværende Egn at dømmes, græsrig, og mavert Kræe trives om Sommeren meget vel paa den. Ogsaa Mosen er af god Beskaffenhed, men den Skov som findes er saare ubetydelig. Udsæden er i Markjorden, der ligger meest uden for Krattet og kan regnes 44 Tdr. a 320 □ Rdr, 4 til 5 Tdr. Boghvede, og 9 til 10 Tdr. Rug, og udlægges Landet 5 eller 6 Aar. 3 til 4 Tdr. Havre og 6 til 8 Skp. Byg er Udsæden i disse Kornarter efter den gamle Stil, og avles disse Kornarter paa Kratagrene, som ere noget bedre end de andre. Høsten af Rug og Bog-

hvede er i det højeste 3 Fold i Gjennemsnit, og vel endnu mindre af Boghveden. Havre og Byg havdes ikke nok til Husholdningen, men nu mærgles en Deel Hede, og der vindes noget mere. Høet som høstes er i Gjennemsnit mellem 30 og 40 Læs. Dog holdes der paa Gaarden 4 Heste, 8 Køer, 12 eller 14 Stykker ungt Quæg og 12 til 14 Faar. Mosen er ogsaa her en vigtig næringsgreen, efterdi kun lidet kan udredes af Kornet. Smør og Quæg giver imidlertid her betydelig Indtægt heldst om Sommeren. Paa denne Gaard boede 1815 en Familie af 4 gifte Personer. Men der var desuden 2 eller 3 Tjenestefolk. Gaardens gamle Skat var 2 Rbdlr 13 s om Maaned, som beløber sig til 25 Rbdlr 60 s aarlig. Landgilden

desuden var 25 Rbdlr 13 s og den hele Rigsdalersætning altsaa 51 Rbdlr 13 s. Gaarden udgjør efter Maanedsskatten $\frac{2}{3}$ Haderslevsk Plov = $1^{\frac{67}{125}}$ apenradiske Plove. Gaardens Jorder ere fremdeles taxerte for 2600 Rbdlr til Grundskat (jevnfør Kap 6). Deraf er Grundskatten 10 Rbdlr 80 s og Rigsbankrenterne 10 Rbdlr 15 s. Husets Taxation til Brandkassen var 1816 1040 Rbdlr.

Regner man nu alle disse Poster sammen, saa svares af denne Gaard Brandforsikringens Penge med i beregnede 76 Rbdlr. 44 s. Hertil kommer endnu Magasinleveringen af $\frac{2}{3}$ Plov og hvad samme skal yde i Smaaredsel, hvilket alt nok opnaaer 10 Rbdlr, uden at tale om hvad for Sognebyrder den har. Henimod 100 Rbdlr skulle altsaa aarlig udgives af denne Gaard forind Familien faar noget selv og til Tjenestefolket. Dog er denne Gaard eet af de bedste Steder i Sognet og har alletider godt næret sin Mand. Det ligger ogsaa meget eensomt vel, men ret yndigt omgivet af høye Sølvpappeler, med et grønt Bjerg i Nordvest og med en yndig Eng og Lund: Krogene i Sønder. Man kunde have Lyst til at boe der.

ELLEVTE KAPITEL

Om Raubjerg og Jarup Distrikt i Almindelighed.

Raubjerg og Jarup Distrikt eller Skoledistrikt som indbefatter Byerne Raubjerg og Nørrejarup og Enebøllerne Kopsholdt og Tyrholm, ligger vester i Sognet. Det grændser i Øster, nordlig til Hauerslund og sydlig til Lygum Mark. Siden grændser det i Sønder til Lunderup Mark i Rise Sogn og til Hostrup Mark i Ekvadt Sogn. I Vester har det sydlig Horsbygge Mark i samme Sogn og nordlig Strandelhjørn Mark i Beftoft Sogn. Saavidt støder det til lutter Byer i Sønderrangstrup Herred, uagtet den sidste Bye er tildeels i Haderslev Amt og gandske i Ribe Stift. Nordlig skilles det ved Nipsaae fra Abkjær Mark i Vidsted Sogn som ligger i Gram Herred, i Haderslev Amt. Districtet har en Længde af 1540 Roder fra Syd til Nord og dets største Brede fra Øster til Vester er 980 Roder, dets mindste Brede i denne Retning er derimod kun 390 Roder. Dets Indhold er henimod 2800 Tdr Jord, Tyrholms tilkjøbte udensogns liggende Jorder uberegneede. Disse Tdr. beløbe sig til henved 896000 □ Rdr., da Tønden er 320 □ Rdr., som udgjøre henved 0,243 ... eller neppe $\frac{1}{4}$ Quadratmiil.

Dette District er betydeligt bedre end det forrige og boede der desaarsag 1815 paa samme 197 Mennesker. Alligevel næres her faa eller ingen af Tørveskjæring, efterdi de Moser som her findes, ikke ere betydelige og dertilmed opgravede. Egnen har ogsaa her et bedre Udseende, og allerede naar man kommer fra Sønden ind i Sognet og vender Ansigtet fra Lygum Districts sorte Udsigt til Venstre mod Raubjerg, saa finder man her et taaleligere Syn. Her sees meest Agre, som kun afvæxle med nogle med Lyng begroede Høye, efterdi Raubjerg Hede skjuler sig i lavt liggende Grunde. Tager man med lille (Ribe) Alfarvey og siden mod Raubjerg derefter til Skolehuset, som ligger ved det betydelig, eller vel 65 Favne høye Steenhøy, saa kommer man over tørre Agre, men i Nord bag Raubjerg, hvor først en tør Hede skrækker Øyet, aabner sig en bedre Udsigt i Vester, hvor Kopsholdt og Tyrholm Gaarde løfte sig op af grønne Enge, og i Nord derfor begrændses Udsigten af Strandelhjørn Skovs grønne Levninger. Ved at komme fra Raubjerg op til Skolehuset, hvor Jarup Mark begynder, eller følger man den lille Alfarvey Østen om Steenhøye, til bag dette Bjerg, saa er det som om man indtraade i et andet Land. Nørrejarup ligger neden for i en ret grøn Slette med Enge bag sig som strække sig over til Byen Abkjær, og videre hen er en viid Egn i Haderslev Amt udstrakt, hvori Beftoft, Skrydstrup, Jægerup og flere Kirker lyse, og nogle Skove vexle med Heder og Agre. Dog muntre er det fra Steenhøy af at skue til Sønder, hvor en utallig Mængde af Byer og Huse strække sig ud i uafseelig fjernhed og forkynde, at der i denne Slette maa boe mange flittige og glade Mennesker.

TOLVTE KAPITEL

Om Byen Raubjerg

Byen Raubjerg (Roubjerg, Rauberg) ligger vestlig i Sognet (Sammenlign Kap. 3) og Veyen fra Lygum Kirke til Raubjergs Østre Ende er omtrent 700 Roder lang. Fra Raubjerg til Apenrade er det rigelig 2 Mile og til Haderslev henved 3 Mile. Byen ligger meget høyt imellem nogle Høye, hvorpaa der voxer Lyng. Norden for Byen løfter sig Høye: Storegade meget høyt, over Husene, og sønden for Byen ligger der paa et høyt Sted nogle Begravelseshøye: Trehøye. Derfor seer Byen ikke vel ud, heldst da ingen Træer eller Buske og ingen Baggrund i nogen

Maade smykker den. Fra Sydvestsiden af seer Byen bedst ud, og dette fordi dens Bygninger ere ret godt vedligeholdne. (See Teg. VII). Men dens høye Beliggenhed foraarsager tidt Vandmangel i denne Bye, heldst i lange Vintre. Thi Brøndene holde ikke Vand og Damene i Byen ikke heller. Derfor skal til saadanne Tider med stor Besvær hentes Vand fra Leer- og Mærgelgravene i Nærheden af Kopsholt Mark.

Byen har kun een Gade som er 120 Roder lang og har et Led ved hver Ende. Thi det er her endnu som overalt i gamle Dage i de uskiftede Byer. Raubjerg Mark er uskiftet endnu og ligger aaben, og Byleddene ere derfor lukte, at intet af Byen skal løbe ud i Kornet. Ogsaa imod Sønden har Byen et Led. Thi østlig i den ligger en bred Gade med en Dam, over hvilken der løber Veye, som samler sig til en Udkjørsel i Sønder af Byen. Denne Gade med Dammen udgjør omtrent 2 Tdr. 2 Skpr Jord; Gaden gaaer ellers igjennem Byen fra Øster til Vester. —

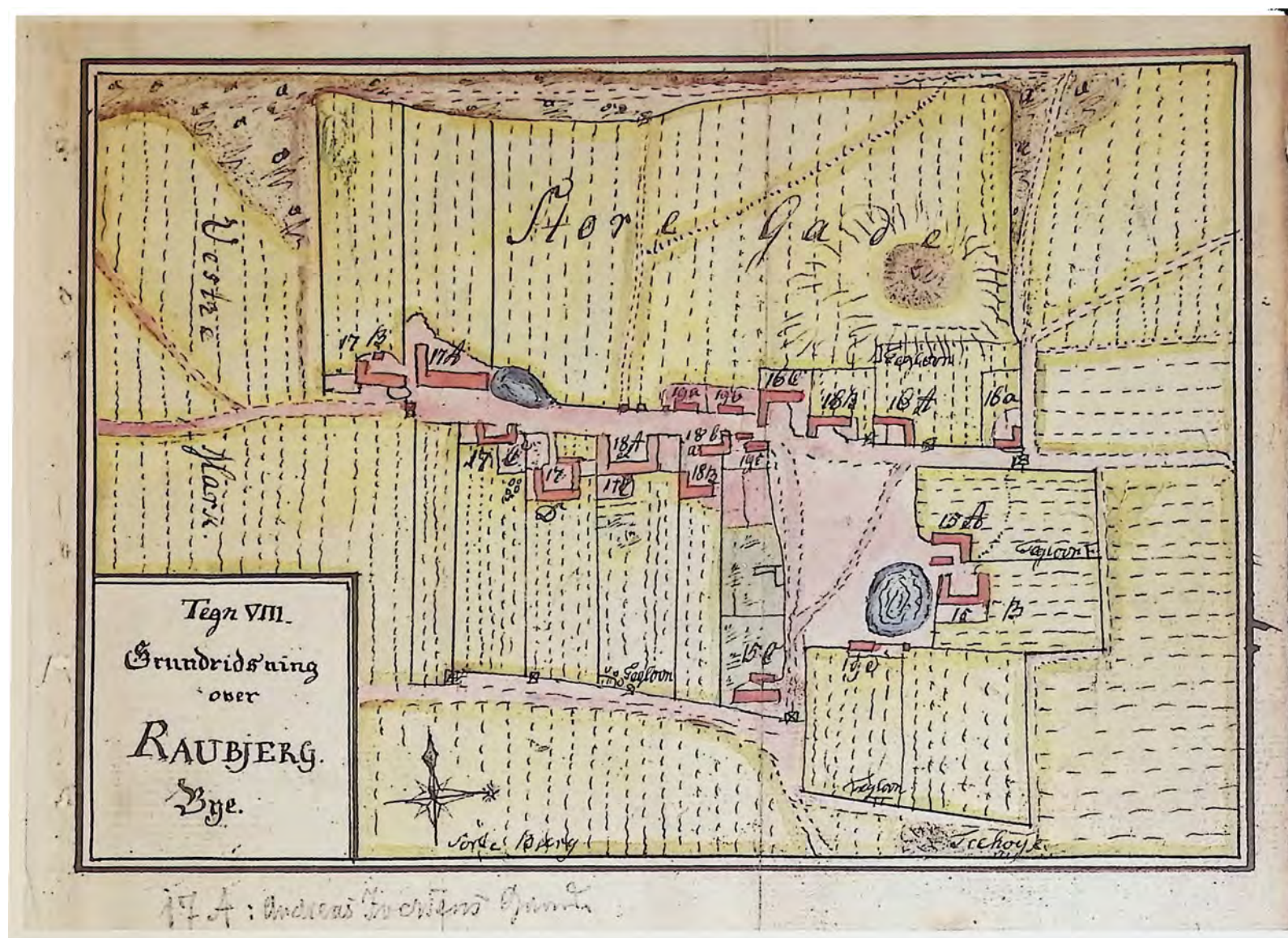
Raubjerg Mark grændser i Øster til Hauerslund (Barlunds) Mark og sydligere til Lygum Mark. I Sønder støder den til Lunderup Mark i Rise Sogn, siden i Sydvest til Hostrup i Ekvadt Sogn, og imod Vesten til Horsbygge Mark i samme Sogn og til Kopsholt og Tyrholm Marker i Lygum Sogn. I Nordvest ligger Strandelhjørn Mark i Beftoft Sogn og i Nord Nørrejarup i Lygum Sogn. Den er fra Syd til Nord omtrent 800 Roder lang og fra Øster til Vester imellem 840 og 410 Roder bred. Den indeholder omtrent 537000 □ Roder eller henved 1680 Tønder Jord a 320 □ Roder. Dog maa her bemærkes, at denne ligesom de følgende Angivelser ere gjorte efter et Overslag allene; efterdi over denne uskiftede Bye, hverken haves Kort ey heller Jordbog. Men siden dette Overslag ikke er løselig gjort, og der siges efter Landmaaler Bruhn, som optog flere Marke kort for Aaret 1800, at han fandt Raubjerg Mark henved 1700 Tdr. stor, saa kan man temmelig forlade sig paa Angivelsens Rigtighed. Af disse 1680 Tdr. ere 610 omtrent Agre paa Marken. Byen, Tofterne og Storegade udgjøre henved 45 Tønder, 7 Tønder Agerjord ere i Steenhøye, og Dammen indeholde henved 50 Tønder. Engene beløbe sig til 270 Tønder, og Mosen maa vel udgjøre over alt 40 Tønder. Resten eller 658 Tdr. ere Hede, hvoraf en Deel tilforn har været pløyet, noget er gandske dødt og tørt, noget derimod lavt og give god Græsgang. Levende Hede ere Stoldene i Sydost fra Byen, men længere hen er den slæt og død, og i Nord fra Byen er den saare ringe,

dog i Vester og Sydvest er den ret god, heldst omkring ved de saa kaldte Dammene. Agrene ere i Sønder og Vester fra Byen gandske gode til Kornavl, i Sydost skikkelige, men i Øster og fornemmelig i Nordost fra Byen ere de meget ringe og saaledes at de næppe kunne faae sig bedækkede med Græstørv i de 5 Aar de ere udlagte. Hovedaarsagen til en Deel Agres Ringhed er Mangel paa Gjødskes, efterdi Engene ere ringe Mosekjær. De ere Nørrekjær ved Kopsholt og Tyrholm Mark, som ere næsten det bedste, og tilhører 4 Mænd, hvilke derfor ere udelukte i andre Enge. Bag Dammene ligger Pækeng, siden følger mod Sønden ved Horsbygge og Hostrup Mark Væhling, Gjengivt, Tueng, Stavring og Skift, hvoriblandt ogsaa findes Hyrdeeng. I disse Enge voxer der efter Angivelse kun et Læs Høe paa hver Tønde Eng, og rigtignok findes, at til heele Raubjerg ikke høstes meer end 270 til 300 Læs Høe. Men Smaafolkene og Gaardmændene tildeels leje Høe i Rise, Brunde, eller ved Apenrade, aarlig i Gjennemsnit 20 til 30 Læs. – Der findes i Raubjerg 170 til 180 Stykker Hornquæg og deriblandt over 80 Køer. Ogsaa kan regnes at der haves i Byen ved 120 Faaer og rigelig 40 Heste. Men alt er af noget ringe Beskaffenhed, da baade Græs og Foder er lidt og ringe. Hovedbedriften i Byen er Kornavel, og denne er ogsaa her dobbelt, nemlig Driften i Markens Indtægter og i Tofterne og Dammene. Markens Indtægter ere først 1, ved Stavringvej i Sydsydost fra Byen, 2, i Vahlbjerg sønderst paa Marken 3, Bregedal (Brændal) i Syd og Sydvest, 4, Vestremarken i Vester 5, Rævbjergagre i Nord op til Skolen og Jarup Mark, 6, Barlunds Indtægt i Øst i Syddøst fra Byen, 7, Lange Agre i Øster ved Kirkevejen og 8, ved Gaasøvevej. Her pløyes hvert Indtægt først om Foraaret tidlig (fælges) og besaaes efter anden Pløyning første Sommer med Boghvede. Om Mikkelssdag gjødes og besaaes med Rug samme Indtægt, og bærer saaledes i andet Aar Gjøderug. Endelig saaes Andenkjærv deri eller ogsaa i noget deraf i 3^{die} Aar Havre. Efter saaledes at have baaret Korn i 3 Aar hviler det i 5 Aar og græsses i de første af disse Aar Heste og Quæg og i de sidste Faar derpaa sædvanligen. Dog holdes Faarene meest paa de mavre Indtægter i Øster og Hestene græsses sildere i Aaret i Dammene eller Engene. I Toftene, Dammene og Steenhøj drives Agrene uden Orden og avles der meest Havre og noget Byg, mellemstunder ogsaa Hør. Thi Dammene især, som ere opdyrkede af lav Hede, mærgles, hvilket ogsaa skeer med nogle Markagre. Derfor ere

Dammene skikkede til saadan Avl. Men som overalt saa ogsaa her, driver ikke enhver Naboe sin Jord ligegodt, da de velhavende og driftige udrette meget mere end de andre. Og dette er især synligt naar man gaaer igjennem denne Mark hvor Agrene ligge hos hverandre. – Efter et Overslag kan angives, at der saaes paa denne Byes Mark aarlig omtrent 120 Tdr. Rug, 50 Tdr. Boghvede, 40 Tdr. Havre, 5 til 6 Tdr. Byg og maaske 1 Tdr. Hørfrøe. Ogsaa Kartøffelavlen kommer meer og meer i Gang, og vel 10 til 12 Tønder og maaskee mere lægges nu aarligen. Høsten turde vel aarlig være 420 Tdr. Rug, 150 Tdr. Boghvede, 140 Tdr. Havre og 20 Tdr. Byg, faaes der Aar i andet et Skibpund Hør, saa er dette alt, og Kartøffelavlen er endnu saa ustadig, at der kan ikke regnes synder-

lig paa den. Her sees nu ogsaa hvilke Byens Produkter ere. Nogen Rug og Boghvede er til Salg, de andre Kornarter ere ikke tilstrækkelige til Forbrugen. Tørven vindes kun i liden Mængde paa Markens Mose, da den er ikke dyb. I Byen brændes meest Hedetørv (Flaver), den anden Tørv sælges tildeels i smaa Læs om Vinteren til Apenrade. Begge Arter Brændsel bruges ogsaa til Teglbrænderie, da dette drives af nogle om Sommeren. Stenene ere imidlertid for skjøre, dog afsættes de altid, og henimod 30.000 blive nok aarligen forfærdigede. Af Smør og Melk kan i denne tørre Bye intet vindes og skal der saare sparsom holdes Hus med fede Vare, dersom de skulle til hver Tid holde ud. Af Quæg sælges lidt for saare ringe Priser, for Resten er her intet at vinde. Men

hvad der mere skal erhverves maa skee ved Husfliid, hvilken er ikke ubetydelig. Nogle have ogsaa kjøbt Mose paa Horsbygge Mark og leje Mose ellers der, hvoraf de vinde noget. Byen bestaaer af 5 Stavne, nemlig No 15 til No 19 indesluttende og have disse 12 Gaardsteder, 5 Kaadnersteder og 2 Indeststeder (See Teg: VIII). Disse Gaardsteder have efter Byens Regel 23 Ottinger (See Kap 3). Stavnene ere No 15 de søndre Apenrader Gaarde A og B hver $1\frac{3}{4}$ Ottinger og C 1 Otting. Disse ligge sydøstlig i Byen. No 16 de nørre Apenrader Gaarde A 2, B $2\frac{3}{8}$ og C $2\frac{3}{8}$ Ottinger Østen i Byen paa Nordsiden, hvortil er henregnet Kaadnerstedet a østerst i Byen. No 17 de vestre Apenrader Gaarde A $2\frac{1}{3}$, B $1\frac{3}{4}$, C $1\frac{3}{4}$, D $2\frac{1}{3}$ og E $7\frac{1}{12}$ Ottinger. Det sidste Sted er indlemmet i det Haderslevske Sted No 18 A. No 18 de Haderslevske Gaarde A 2 Ottinger og B 1 Otting. Hertil hører de tvende Kaadnersteder a og b, som ogsaa ere Haderslevske. No. 19 de øvrige apenradiske Kaadnere a og b og Indesterne c som fæstes til Stedet No 15 C og d som er nyt og nok af hele Byens Jord. Desforuden er Hyrdehuset i Byen og Skolehuset ved Jarup Mark No 55c. Kaadnerne og Indesterne have ikke selv Jord endnu mere end deres Kaalhaver, men de have Ret til at faae Jord, naar der udskiftes. Saa længe leje de Agerjord af Bønderne paa 3 Aar og give for Skjeppen 12 s til 1 Mark eller henvend $\frac{1}{2}$ Rbdlr. Deres Køer græsses aarlig for 24 ls = 77 rbs og Faaer for 8 ls = 26 rbs Stykket. Disse Smaafolk i Byen ere en Smed, en Skræder, 4 Daglejere. Der er ogsaa en Hyrde i Byen og sædvanlig 3 til 4 fattige Lejehus-Familier, som næppe kunne nære sig selv. Følgende Tabelle viser Byens Størrelse, Skatter, Familier og andre hidhørende Ting.

Over denne Tabelle er endnu følgende at bemærke (jævnfør 6 Kap). Ikke alle Gaarde i Raubjerg staae forholdsvis lige høyt i Skat; thi nogle som fra de ældre Krigstider af vare blevne øde, bleve modtagne for ringere Udgifter, som endnu vedblive. Saaledes staaer No 17 C af $1\frac{3}{4}$ Ottinger for 22 Rbdlr 38 s, hvorimod No 15 A uden at være større staaer for 35 Rbdlr. No 17 B har ogsaa mindre Skat, med No 17 D og N 16 C forholder det sig ligesaa. Men den fulde Skat vilde være 20 Rbdlr af hver Byens Otting. No 16 A har endnu Frihed for at levere Magasiner.

Af ovenstaaende Tabelle sees, at hele Byen svarer i Skatter 516 Rbdlr 77 s. Dertil kommer i Brandforsiningspenge 29 Rbdlr 72 s, i Kopskat omtrent 70 Rbdlr, i

Jurisdiction	Steder el. Familier	Ottinger i Byen	Plove Ap. Had.	Grundtax. i Rbdlr.	Skat Rbdlr. rbs.	Grundskat Rbdlr. rbs.	Rigsbank-renter Rbdlr. rbs.	Hustax. Rbdlr.	Folketal person. 1815
<i>Apenrader</i>									
Gaarde	10	20	$4\frac{11}{48}$	13380	324 $83\frac{1}{5}$	55 72	52 26	5240	67
Kaadnere	3				5 $12\frac{4}{5}$			560	3
Indester	2							260	10
Lejehusfolk	6								26
Sum	21	20	$4\frac{11}{48}$	13380	330	55 72	52 26	6040	106
<i>Haderslev</i>									
Gaarde	2	3	$14\frac{1}{24}$ $55\frac{1}{144}$	2040	35 $59\frac{1}{5}$	6 48	6 9	890	11
Kaadnere	2				$54\frac{2}{5}$			210	8
Indester									
Lejehusfolk	1								3
Sum	5	3	$14\frac{1}{24}$	2040	36 $17\frac{3}{5}$	6 48	6 9	1100	19
Hovedsum	26	23	$4\frac{39}{48}$	15420	396 $17\frac{3}{5}$	62 24	58 35	7140	128

Magaziner 60 Rbdlr. til Kirken, Præsten, Skolelærerne og deslige 85 Rbdlr. Uden at regne anden Smaaredsel har Byen altsaa ved 662 Rbdlr at udrede aarlig. Af dette har en Gaard paa $1\frac{3}{4}$ Ottinger omtrent $\frac{1}{13}$ at betale og altsaa rigelig 50 Rbdlr. Saadan Gaard haver nu ogsaa saadan Deel af Byens Erhverv, eller $\frac{1}{13}$ af rene 300 Tdr. Rug og 100 Tdr. Boghvede, som er 23 Tdr. Rug og 9 Tdr. Boghvede, og sælge deraf Halvdelen, desuden et Par Stykker smaat Qvæg, lidt Tørv og nogle Steen; man seer at ikke hine 50 Rbdlr vel kunde i slætte Tider udredes deraf. Og om de kunne dette, saa er der lidt eller intet tilovers til Folkeløn, Slid ved Avlingen og andre Fornødenheder. Men der vindes ogsaa noget ved Huusfliid, og Folkets store Sparsommelighed gjør, at de fleste nære sig nogenlunde. Denne Sparsommelighed bespottes lidt af Folk i bedre Egne, som indbilde sig meget paa at de have Raad til meget at fortære. Dog mig synes at disse i deres Selvklogskab spotte over den Egenskab de burde prise, og bryste sig med det som de burde skamme sig ved eller i det Mindste ved det som langt fra ikke er nogen Fortjeneste (See 48 og Kortet over Raubjerg Mark Tegn IX).

TRETTENDE KAPITEL

Om Byen Nørre Jarup

Fra det tørre, ubehagelige Raubjerg ville vi nu stige over Høylene mod Norden Skolehuset forbi, ned til det venlige Jarup i den venlige Slætte. Denne Bye hedder Nørrejarup til Forskjæl fra Byen søndre Jarup eller Riesjarup i Ries Sogn (7), og denne Bye ligger nordvestlig i Sognet bag Høylene Steenhøj og Barlund (Tavelsbjerg) og næsten som i en anden Egn end Sognets øvrige Byer (Sam: Kap 3 og 11). Jarup ligger henvend 1400 Roder Vey i Nordvest fra Lygum Kirke. Veyen fra denne Bye til Apenrade er henvend 2½ Mil, og til Haderslev er det rigtig saa langt. Byen selv, seer uagtet den ligger i en aaben lav Slætte, dog ret godt ud formedelst de smukke Kornmarke og de grønne Enge, som omgive den. Men noget derfra mørkner den sorte Hede i Haderslev Amt atter Udsigten (See Tegn X.). Byen har en Toft i Midten som er firekantet, i hvilken der ligger nu kun een Gaard, da en anden som ogsaa laae her, 1799 blev udflyttet østen

for Byen. Overalt om den Firekant gaaer Gaden omkring og gjør altsaa 4 Gader: Den søndre af dem løber øster og vester ud af Byen og den vestre gaaer noget op imod Sønder og ud af Byen (See Tegn. XI). Byens Mark grændser imod Sønden til Raubjerg Mark, imod Vester til Strandelhjørn Mark, hvorfra (nemlig fra Voldborg

Hede) den skilles en Strækning ved lille Alfærvey. I Nord støder Jarup Mark til Overjærdsdals og Abkjær Marker, hvorfra den skilles ved Nipsaae, og i Øster begrænses den af Haverslund Mark. Marken er opmaalt og udskiftet af Landkommissionen 1799 og carteret, og derfor er dens Beskrivelse sikker og læt, da deres Arbejder vare at

faae til Afbenyttelse. Deraf sees, at denne Mark alting iberegnet er 700 Roder lang fra Syd til Nord hvor den er længst. Noget kortere er den ellers over. Fremdeles sees at den er imellem 363 og 600 Roder bred fra Øster til Vester. Den indeholder efter Landmaaleren 275280 □ Roder og regnes Veyene til, saa bliver dens Indhold omtrent 276000 □ Rd. Hint Tal er 860 Tdr. 1½ Skp. og dette 900 Tdr. a 320 □ Rdr. hamborgisk Maal. Da Landmaalerne ey har udsat de forskjellige Jorder i Opmaal (Quantité) men kun taxeerte (i Bonité), saa kan man kun give dem i første Beskaffenhed efter Overslag. Af Agre findes her boniteret Jord 198 Tdr. 7 Skp 7½ Sextendele, hvilke beløbe sig til henved 410 Tdr. i Maal, hvoraf henved 20 Tdr. ligge i Tofterne og i Nord for

Byen og drives for sig selv, de øvrige i Marken. Byen har fremdeles 64 Tdr. 7 Skp 2 Sxd. Enge, der turde vel udgjøre henved 180 Tdr. i Qvantitætsmaal. Da nu Moserne indeholde 35 Tdr. 5 Skp 14 Sxd, saa er der paa Marken 234 Tdr 4 Skp 10 Sxd Hede og Græsgang.

Men herved maa man ikke tænke sig saadan Hede, som der findes saa megen af til de tilforn beskrevne Byer. Thi undtager man nogle Tønder, saa er Resten lav og græsser Qvæget vel. Saa er Agerjorden ogsaa her i det Hele ganske god. Vel haves ingen meget god Agerjord, hvis Grund kunde kaldes leeragtig og passelig for Byg og deslige, men Agerjorden er Sandgrund vel bemænget med Havejord (humus) og er sikker til Rug og Boghvede. Noget lidet ved Markens østre Side og ligeledes no-

get paa Vesterbjerg og derhos i Sydvest fra Byen er ringere end den øvrige Deel. Men at Marken er saa sikker til Korn har ogsaa sin Grund deri, at den godt gjødes, hvilket kan skee fordi Byen er riig paa Eng, hvori vindes ikke lidet ganske godt Høe. Mærgel derimod har man hidindtil kun fundet ved Markens østre Side og samme er der benyttet. Hver Gaard har her sin Mark i een Række fra Syd til Nord undtagen Engene, som dertil ikke kunne passe. (See Kortet derover Tegn XII). I denne Byes Jorder saaes der aarlig efter et Overslag som af Tiendeydelsen kan gjøres 38 Tdr. Boghvede, 85 til 90 Tdr. Rug, 35 Tdr. Havre og 6 til 7 Tdr. Byg. Høravel findes her aldrig at være dreven, med mindre nogen en sjelden Gang kunne have forsøgt den. Heller ikke synes Kartøfler endnu at være her saa meget i Brug, som i andre Byer. Men der høstes meget Høe i denne Bye og vel Aar i andet 360 Læs, men i gode Aar 480 Læs og vel endnu meer. Høsten saavidt af Tiendeydelsen kan sluttes kan være aarlig i Korn 180 Tdr. Boghvede, 400 Tdr. Rug, 150 Tdr. Havre og henved 40 Tdr. Byg. Dyrkningsmaaden er her som i de andre Byer og maaskee, at her endnu mindre tænkes paa Forbedringer ved Jordbrugen end andensteds. Ogsaa her skjæres Tørv, som deels brændes til Kul, deels sælges som den er. Men da Moserne her ere ubetydelige, saa er Tørvesalgen heller ikke stoer. Mere end 200 Rbdlr erhverves neppe dermed. Men ganske godt Qvæg har man i denne Bye, nemlig 60 Køer og desuden henved 96 Stykker andet Qvæg. 30 Heste og 70 til 80 Faar. Af andre Kreature saasom Sviin og Fjerkræ holdes ikke mere end til Husets Fornødenhed. —

Byen Jarup bestaaer af 4 Stavne med 16 Ottinger, men hvoraf een Otting er dobbelt saa stoer og god som 1 Otting i Lygum. Den første Stavn har 2 eller nu 3 Bøndergaarde No 20, A, B og C med 2½ Ottinger og ligger sydlig og østlig i Byen. Gaarden A har 2 Ottinger. B var før 2½ Ottinger, men er nu adskildt i B og C hver 1¼ Ottinger og C er forbunden med Stedet No 21 A. Til Stavnen No 20 er ogsaa henlagt de i Byen forhaandne 3 Kaadnersteder a, b og c, hvoraf a har sin Grund fra Gaarden B og C men b og c deres Jorder af Byens Mark oppe ved Steenhøj. Al denne Stavn er haderslevsk undtagen a og b Jord, og den staaer ligesom Raubjerg haderslevske Indbyggere under Strandelhjørn Ridefogderie, de øvrige Stavne ere apenradiske, nemlig de vestre Gaarde A 1½ og B 1½ Ottinger, de nørre Gaarde

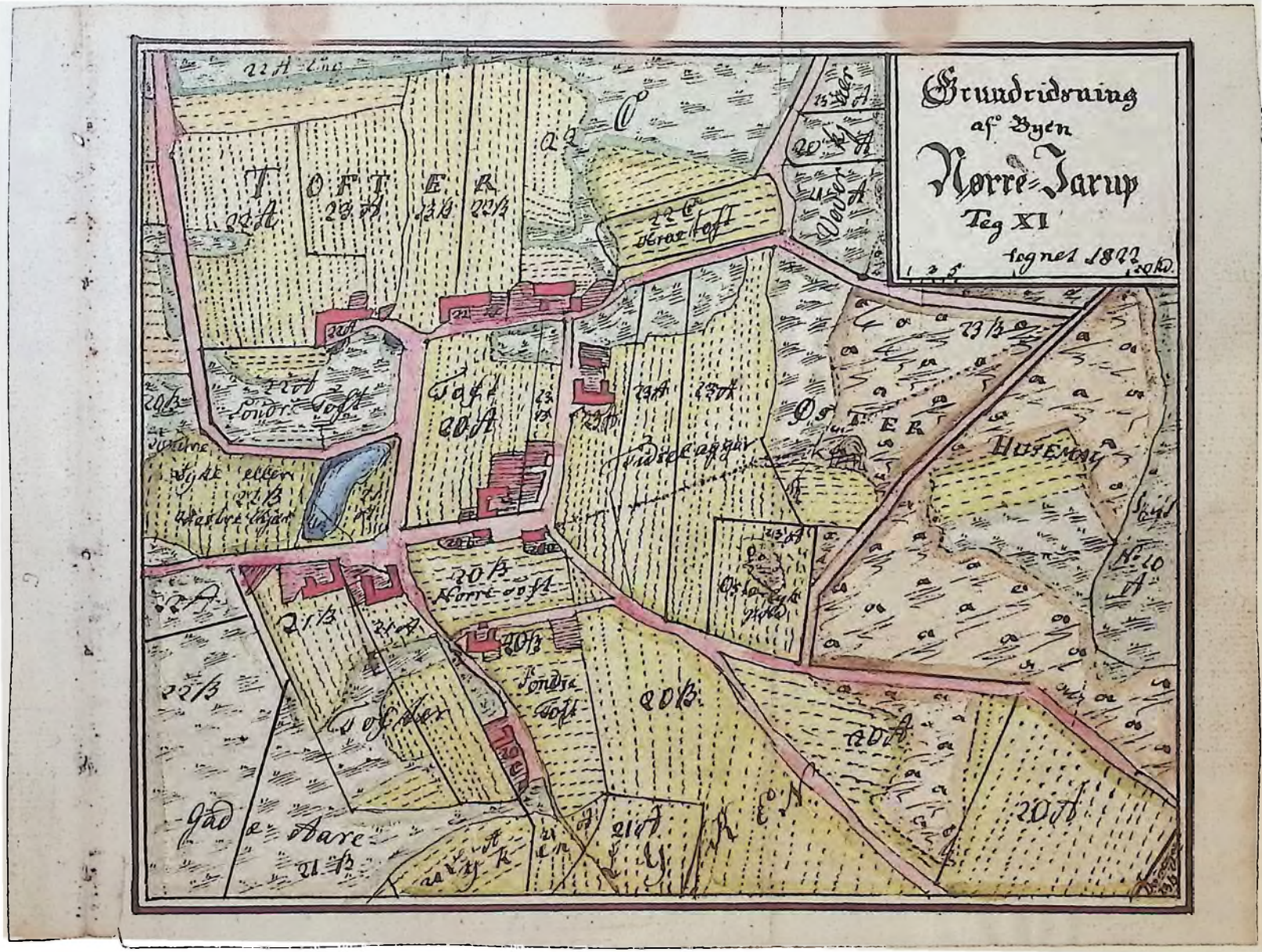
No 22 A 2, B 1½ og C 1½ Ottinger, endelig No 23 de østre Gaarde A 2 og B 1½ Ottinger. Følgende Tabeller viser Byens Størrelse, Skatter o.s.v.

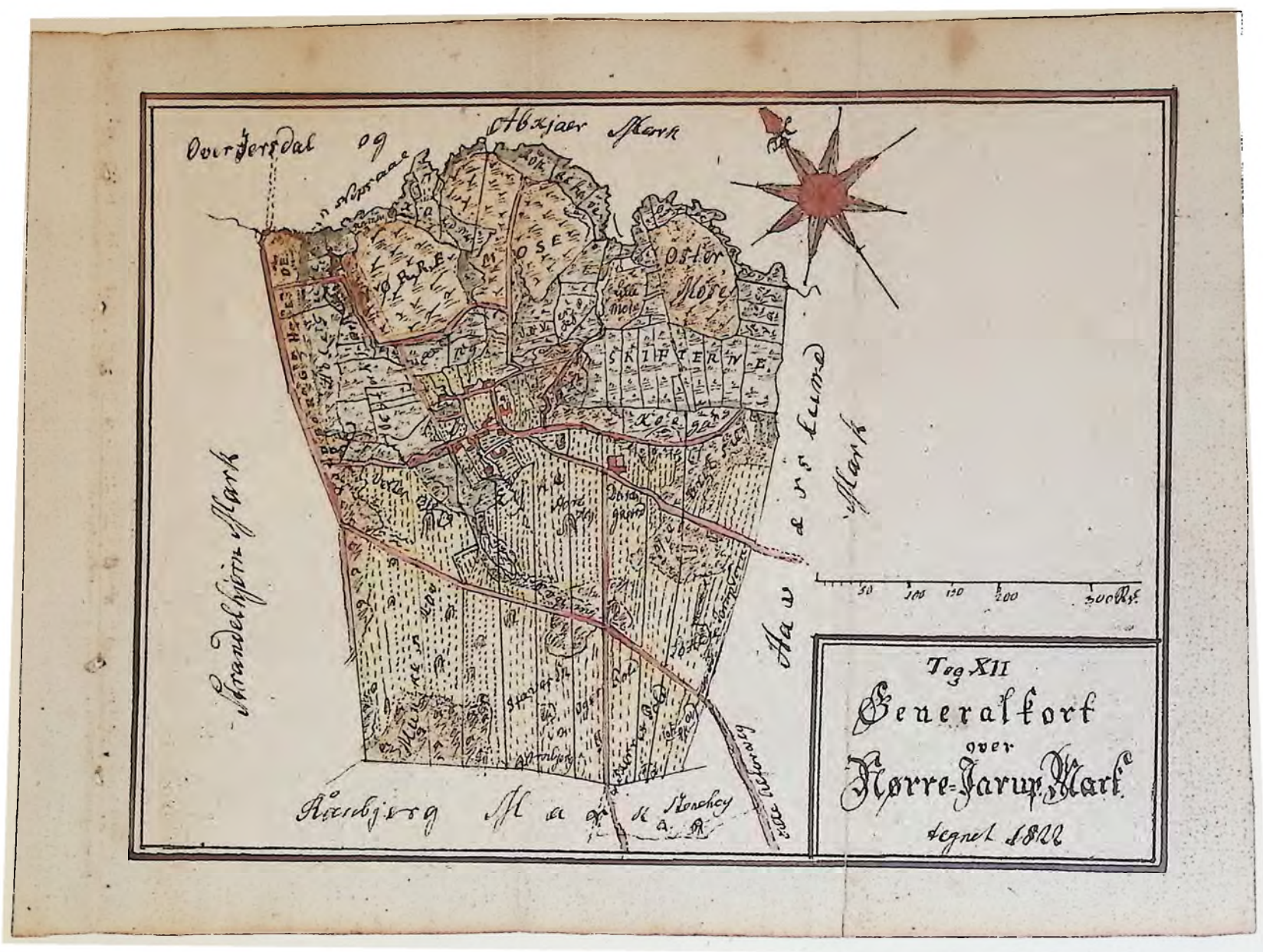
Herover er endnu følgende at bemærke. Jarup Jord, især den under Apenrade Amt, er taxeret ligesom Lygum, Raubjerg og Aandholm Mark til 30 Rbdlr à Tdr. og er dog egentlig bedre. Men der er nok ogsaa forholdsvis flere Tønder angivne. Men at Jarup, som dens Beboere saa meget klage over, er fra forrige Tider under Apenrade haardt bebyrdet og nu igjen, er aabenbart: de i Tabellen opregnede Udgivter beløbe sig 502 Rbdlr 56 s, desuden betales der af denne Bye for Magaziner henved 52 Rbdlr, i Kopskat 32 Rbdlr, til Kirken, Præsten, Skolelæreren og deslige ved 60 Rbdlr. Saaledes kunne alle Byens Udgivter beløbe sig til 646 Rbdlr. En Apenradisk Gaard til 1½ Otting skal aarlig betale omtrent 60 Rbdlr deraf. Saadan Gaard har 3/32 af Byens Jord, den kan altsaa sælge omtrent 5 Tdr. Boghvede og 16 til 20 Tdr. Rug og et Par Stykker smaat Qvæg. I slætte Aar bringer alt dette neppe 60 Rbdlr, og hvad der kan komme ind for Smør, Tørv, Kul og ved Huusfliid kan umulig i slætte Tider strække sig til at betale de Fornødenheder med, som til Afslid kræves og den Folkeløn som skal ydes. Kan altsaa i Jarup skjönt godt en Bonde nære sig i gode Tider, saa kan han det dog ikke naar Tiderne bliver slætte med mindre han boer paa en Haderslevsk Gaard som staaer læt i Skat, eller han er Smed og gjør Leer til Salg. Thi saadanne er her to, som nære sig vel.

FJORTENDE KAPITEL
Om Tyrholm

Nede i Sydvest fra nys beskrevne Bye, men i Vestnordvest fra Raubjerg og ligesom uden for Sognet ligger Gaardene Tyrholm (Thyrholm) 700 til 800 Rdr fra Østerenden af Raubjerg med Veyen og altsaa 1400 til 1500 Roder fra Lygum Kirke = ½ Miil 540 Roder. Veyen fra Raubjerg dertil gaaer over en Kant af Strandelhjørn Mark, men hvilken Kant er kjøbt af Tyrholm Mænd, og dog bliver Strandelhjør(n) Bye og Beftoft Sogn tilhørende. Her er kun altsaa egentlig at beskrive det egentlige Tyrholm med sin Mark, som ligger til Ly-

Jurisdiction	Steder el. Familier	Ottinger i Byen	Plove		Grundtax. Rbdlr.	Skat		Grundskat		Rigsbank-rente		Huus-tax.	Folke-tal per-soner
			Ap.	Had.		Rbdlr.	s	Rbdlr.	s.	Rbdlr.	s.	Rbdlr.	
Haderslev													
Gaarde	2	4 ¹ / ₂	1 ⁵ / ₄₈	1 ³ / ₁₆	4160	79	35 ¹ / ₅	17	32	16	24	1280	7
Kaadnere	3				80	1	31 ¹ / ₅		32		30	630	10
Sum	5	4 ¹ / ₂		1 ³ / ₁₆	4240	80	66 ² / ₅	17	64	16	54	1910	17
Apenrader													
Gaarde	7	11 ¹ / ₂	3 ⁴⁰ / ₄₈		11190	294	54 ² / ₅	46	60	43	68 ³ / ₄	5500	31
Kaadnere Aftægt	1				330			1	36	1	27 ³ / ₄		3
Sum	8	11 ¹ / ₂	3 ⁴⁰ / ₄₈		11520	294	54 ² / ₅	48		45		5500	34
Totalsum	13	16	4 ¹⁵ / ₁₆		15760	375	24 ⁴ / ₅	65	64	61	54	7410	51

gum Sogn. Men vi ville dog ogsaa tilføje noget om det tilkjøbte, som ikke allene er det omtalte paa Strandelshjørn Mark men ogsaa et Stykke Mose paa Horsbygge Mark. Den egentlige Tyrholm Mark grændser i Nord til Strandelshjørn Mark, i Øster ligeledes, og skilles den fra Strandelshjørn Mark ved en Bæk, som begynder i Raubjerg Kjær, løber siden et Stykke imellem Kopsholdt og Raubjerg Mark, siden imellem Tyrholm og Strandelshjørn Mark, fremdeles vesten om Strandelshjørn og ned til Blankenhof, hvor den falder i Nipsaae. Lidt imod Østen støder Tyrholm Mark til Raubjerg Nørrekjær og siden i Sønder til Kopsholt og Sønder og Vester til Horsbygge Mark, hvorpaa den af Tyrholm erhvervede Mose

løber ud og er med Tyrholm Mark forbunden. I Øster for denne Tyrholm Mark ligge først nogle til Strandelshjørn Mænd tilhørende Engeskifter og sønderst Engene som af Strandelshjørn tilhøre Tyrholm, som Enge til den Otting, de have kjøbt af Strandelshjørn Mark, hvis Jord, tilforn lutter Hede, siden ligger østlig, langs med Raubjerg Marks Nordgrændser, og strækker sig i Nord op til Strandelshjørn Skov. Tyrholm Gaarde laae tilforn sammen og udgjorde Stavnen No. 24 A og B. Men Gaarden A som laae østlig ved B blev henved 1804 flyttet op i Sønder til sin ved Skiftningen tilfaldne Jordlod. Den egentlige Tyrholm Mark er græsriig og god saasom den er fugtig, og da her ogsaa gives Mærgel her, saa lader sig

avle al Slags Korn paa den. Heden som er kommen fra Strandelshjørn Mark er ogsaa i sig selv frugtbar Jord og har Mærgel nok, hvorfor den giver hver Mand i Tyrholm megen Frugt, som har Lyst og Evne at bearbejde den. Tyrholms egentlige Mark er 260 Roder lang fra Syd til Nord og 180 Roder bred fra Øster til Vester; men den er i øvrigt mestendeels oval af Form, og det er dens største Længde og Brede her er angiven. Dens Indhold er efter Landmaaler Lund som maalte og deelte den 1797, 106 Tdr $7\frac{14}{16}$ Skp, à 320 Quadratroder i Maal og efter Boniteen 37 Tdr $7\frac{7}{16}$ Skp. Disse Tønder beløbe sig til 35090 □ Rdr. naar man tilregner $\frac{1}{40}$ Deel for Veyen. Disse Jorder bestaar af

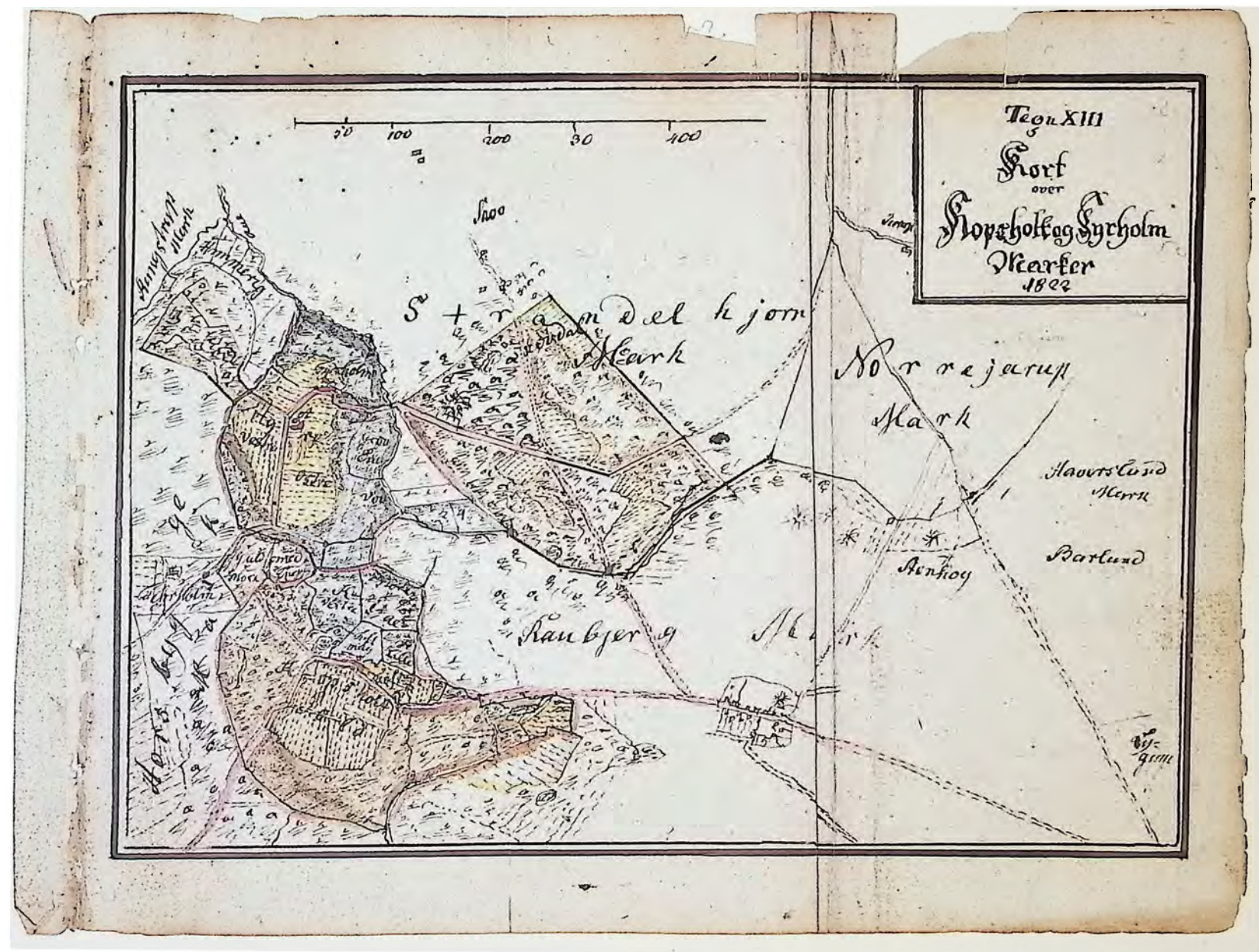
	I Maal		i boniteret Jord	
Enge	35 Tdr. 5	Skp	15 Tdr $7\frac{10}{16}$	Skp
Enge	5	4	3	$1\frac{12}{16}$
Ager	48	$7\frac{12}{16}$	36	$3\frac{9}{16}$
Hede	16	$7\frac{2}{16}$	2	$4\frac{5}{16}$
	106 Td $7\frac{7}{16}$ Skp		58 Td $1\frac{4}{16}$ Skp	

den boniteerte Jords Maal stemmer med ovenanførte Tønder overeens, naar betænkes, at det alt [er] beregnet til Eng, og er kun i halv Værdie derimod. Saaledes bliver de 3 sidste Poster som udgjøre 42 Tønder $1\frac{10}{16}$ Skp til 21 Tdr $13\frac{1}{16}$ Skp hvilke lagte til de 15 Tdr $7\frac{10}{16}$ Skp give den anførte Sum. Den tilkjøbte Jord paa Strandelshjørn Mark a 173 Tdr $1\frac{9}{16}$ Skp i Maal = 13 Tdr $2\frac{10}{16}$ Skp i Bonitee, og Mosen paa Horsbygge Mark er 21 Tdr i Maal og kun omtrent Fjerdedelen er ugravet. Veyene regnes over alle disse Marker af Landmaaleren til 5 Tdr $5\frac{1}{16}$ Skp. Alt hvad Tyrholm Mænd have af Jord, beløbe sig altsaa til 306 Tdr $6\frac{1}{2}$ Skp.

Agrene ere paa denne Mark af temmelig god Beskaffenhed og Engene noget bedre end Engene ellers til Byerne omkring ere. Derfor kan der som ogsaa Tien- dens Beregning lader formode saaes aarlig 10 til 12 Tdr Rug og 4 til 5 Tdr Boghvede paa den egentlige Tyrholm Mark og høstes 50 til 60 Tdr Rug og ved 16 til 20 Tdr Boghvede, desuden saaes 10 til 12 Tdr Havre og høstes ved 50 Tdr og 4 Tdr Byg hvorefter høstes igjen ved 24 Tdr. Dog jeg kan regne at der høstes 80 til 90 Læs Høe, saa kan der holdes ved 30 Stykker Qvæg, 8 Heste og 8 til 10 Faar. Af dette sidste Slags Kreatur holdes kun faae Stykker her fordi Egnen er lav, men Heste opdrages her

til Fornødenhed og vel ogsaa til Salg. Tager man imidlertid den Strandelhjørn Jord med, saa holdes paa det hele $1\frac{1}{2}$ Gange saa meget Hornqvæg, 2 Gange saa mange Faar og der høstes dobbelt saa megen Rug og Boghvede i det Mindste. Af de 12 Køer som holdes paa Tyrholm Mark vindes betydelig Melk og Smør. Af Mosen sælges heller ikke faa Kul, og disse anførte Ting ere Tyrholms Næring.

Udgifterne af disse Steder ere forholdsviis ikke store, saasom de ligge til Haderslev Amt i Strandelhjørn Fogderie. Maanedsskatten er af begge Steder 2 Rbdlr 42 s og denne tillige med Landgilden er 51 Rbdlr $24\frac{4}{5}$ s. Derefter maa begge Gaarde staa for $\frac{1}{2}$ haderslevsk Plov og være liig med $\frac{18}{24}$ apenrader Plov omtrent. Tyrholm Jord er taxeret til 3760 Rbdlr; men maaskee dette er paa alt hvad Tyrholm Mænd eyer. Thi ellers vilde 1 Otting her staae dobbelt saa høyt som 1 Otting i Nørrejarup. Imidlertid kan dette vel ogsaa være paa Tyrholm allene, og overalt kan der paa Strandelhjør(n) Hede ikke regnes stort. Men efter angivne Taxt, skal der af Tyrholm betales i Grundskat 16 Rbdlr 48 s og i Rigsbankrenter 15 Rbdlr 58 rbs. Tyrholm Gaard A er forsikret i Brandkassen 1816 med 1480 og B med 690 Rbdlr og de aarlige Brandpenge beløbe sig derfor sædvanlig til 9 Rbdlr 4 s. Magasinerne kunne aarlig betales med omtrent 6 Rbdlr og Kopskatten med 10 Rbdlr. Andre Udgifter i Sognet turde vel beløbe sig til 8 Rbdlr, og alle Udgifterne ere derfor omtrent 104 Rbdlr 51 s. Naar der nu kan sælges af disse Gaardes Grund i Sognet ved 30 til 40 Tdr. Korn og desuden 5 til 6 Stykker Qvæg, nogle Kul og en Deel Smør, saa sees at de i skikkelig Tider ere ret nærsomme Steder. 1815 levede der paa disse Gaarde 13 Sjele. Men paa Strandelhjørn Mark boede der ingen. Ubehagelige ere imidlertid disse Gaarde, fordi de ligge saa langt fra Byer, Kirken og Skolen og har slemme Veye tillige. See deres Mark Tegn: XIII.

FEMTENDE KAPITEL

Om Gaarden Kopsholt

Gaarden Kopsholt endelig, som af Dankwerth kaldes: ein Freihaus, ligger i Sønder fra Tyrholm og næsten lige i Vester fra Raubjerg i en moradsig og saare ubehagelig hedefuld Egn. Den ligger 500 Roder fra Raubjergs østre Ende og altsaa 1200 Rdr fra Kirken eller $\frac{1}{2}$ Miil og 240 Roder. Dens Fjernhed fra Købstæderne er omtrent den samme som Tyrholms nemlig henved 2 Miil fra Apenrade og 3 Miil fra Haderslev. Dens Mark grændser i Nord, Øster og Sønder til Raubjerg Mark, efterdi den har en lang Odde strækkende op i den. Denne Odde er kom-

men ud af Raubjerg Mark, for den Rettighed Kopsholt havde tilforn paa den, nemlig at lade sit Quæg græsses paa denne Mark hver Formiddag om Sommeren. I Øvrigt støder Kopsholt Mark i Sønder og Vester til Horsbygge Mark i Ekvadt Sogn og i Nord til Tyrholm Mark. Kopsholt Mark er rigelig 370 Roder lang i sin længste Linie fra Øster til Vester, naar omtalte Odde medregnes. Men denne Odde er paa smaleste Sted kun omtrent 30 Roder breed. Men paa bredeste Sted er den rigelig 270 Roder breed. Denne Mark blev opmaalt og carteret tillige med Horsbygge Mark af Landcommissionen i Aarene 1791 og 1792 og fandtes at indeholde 154 Tdr $4\frac{3}{4}$ Skp Jord sædvanlig stort Maal, altsaa 49470 Quadratroder og regnes $\frac{1}{40}$ Deel til for Veyene, så har den 51240 Quadratroder. Dens Jorder ere følgende

	i Maal			i Bonitee		
Agre	46 Tdr	4 Skp	5 Sxd	28 Tdr	6 Skp	7 Sxd
Enge	24	6	14	7	1	15
Hede og Gr	83	1	9	5	5	13
Sum	154 Tdr	4 Skp	12 Sxd	41 Tdr	6 Skp	3 Sxd

Agrene her ere for det meeste en Høy som løfter sig sønder for Gaarden og er af skikkelig god Jordbund. Men Engene ere meest Mosekjær. Heden derimod giver god Græsgang og kan opdyrkes og vorde gandske god Jord, især da Mærgelen vindes uden stoer Vanskelighed. Hidindtil har Sæden været omtrent følgende: 4 Tdr. Boghvede, 10 til 11 Tdr Rug, 12 Skp Byg og 8 til 10 Tdr Havre, og Høsten har været omtrent 50 til 60 Tdr Rug, 20 til 30 Tdr Boghvede, 10 til 12 Tdr Byg og 40 til 50 Tdr Havre, især i de Aar da der er bleven meget mærglet. 40 Læs Høe og i bedre Aar 50 er nok alt hvad der høstes, men dog holdes paa denne Gaard 4 gode Heste og mellemstunder meer, 7 Køer og vel 14 Stykker andet Qvæg og henved 12 Faar.

Da her om Sommeren haves temmelig megen Melk, saa opklækkes ogsaa ofte Sviin til Salg med Fordeel. Heraf sees, at denne Gaard, naar den drives vel, i sig selv er gandske god; thi ogsaa selv af Tørv og Kul udredes en liden Sum. Vel har Kopsholt ingen Mose selv, men der er kjøbt til denne Gaard et Stykke Mose (Guldsmøse) paa Horsbygge Mark, som graves med Bequemhed, da det grændser tæt op til Kopsholt Mark. Kopsholts Skatter ere følgende: Den gamle Skat er 30 Rdlr = 48 Rbdlr. Dens Grundtaxt er 1850 Rbdlr, hvorefter dens Grundskat er 7 Rbdlr 68 s og Rigsbankrenter 7 Rbdlr 22 s. Huustaxationen var for Gaarden 590 Rbdlr og for Aftægtshuset 170 Rbdlr og betales deraf Aarlig omtrent 3 Rbdlr 16 s. Magasinerne kunne beløbe sig til 10 Rbdlr, Kopskatten til 7 Rbdlr og anden Smaaredsel til Sognets Anstalter og deslige henved 6 Rbdlr. Følgelig blive alle Kopsholts Udgifter foruden Folkeløn og Slid til noget over 89 Rbdlr. Thi dens Jord er ogsaa saare læt taxeert nemlig 74 Tdr angivne à 25 Rbdlr. Naar nu her kan sælges Aar i andet 20 Tdr Rug og 10 Tdr Boghvede, desuden vel 10 Lpd Smør, 4 Stykker Qvæg og Tørv og Kul tillige, saa sees at det Sted i Gode Tider nok kan nære sin Besidder, uagtet det i slætte Tider kan blive suurt nok, for ham saavelsom for andre. Kopsholt ligger under Apenrade Amt og er i Sognet No 25. Det har 2 Ottinger men efter Lygum 3,64 ... Ottinger. Der var før

foruden Gaarden opbygget her et Indesthuus, som blev siden til Aftægtshuus, men nu er ledigt og forenet med Gaarden igjen. Kopsholt er for nærværende Tid meget slet bygget, men vil nu nok vorde istand sat (See dens Kort Tegn XIII) Der levede paa denne Gaard eller Stavn 1815 i 2 Familier kun 5 Personer.

SEXTENDE KAPITEL

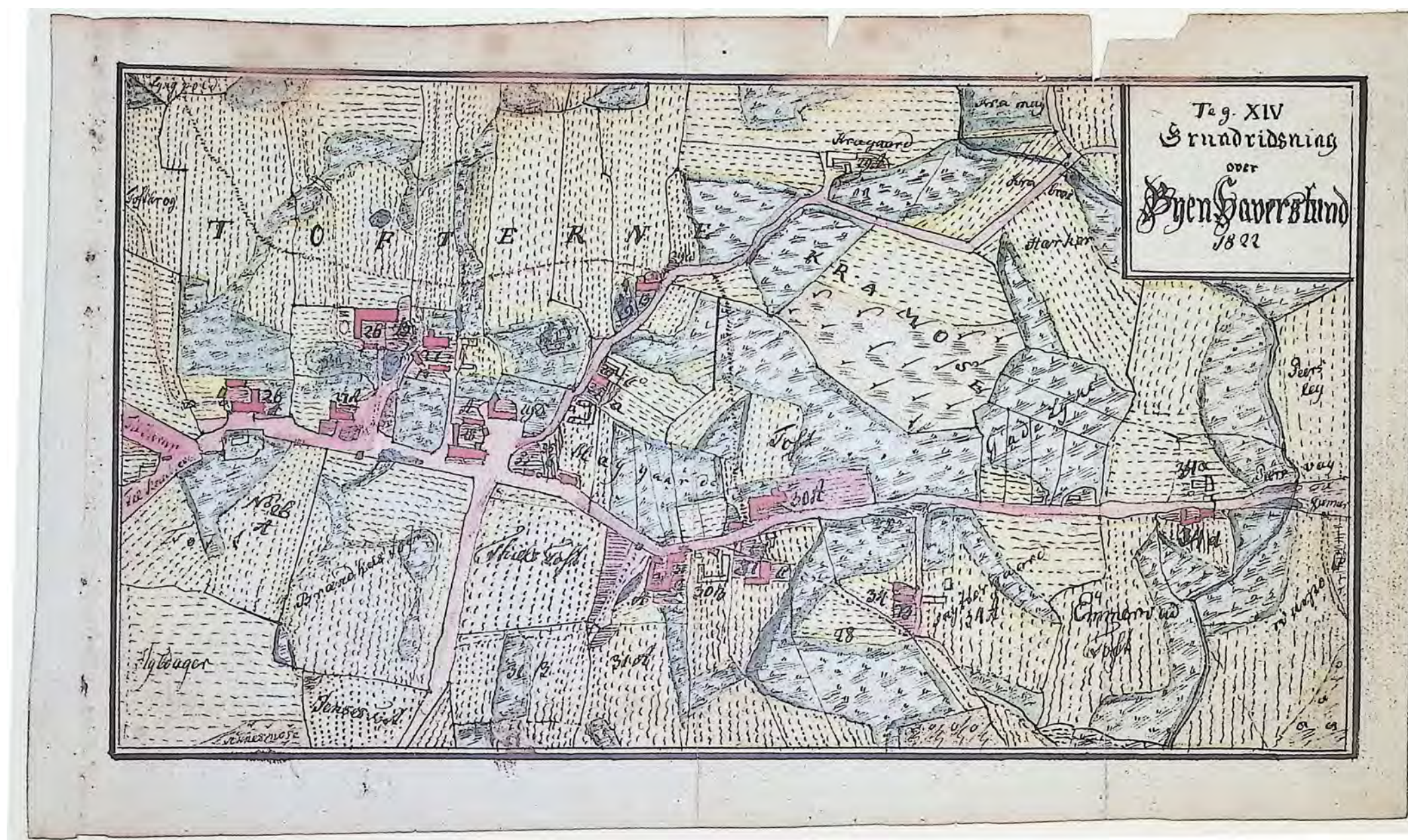
Om Hauerslund, dens Størrelse og Beskaffenhed.

Hauerslund er nu den fjerde Bye i Sognet, som vi nu komme til at kjende. Den skrives ogsaa Hauerslund, tydsk Haberslund, vulgo Hauslund, og ligger nordlig i Sognet i en ret behagelig Egn. Den udgjør Sognets 3die Skoledistrict, og Skolen ligger midt i Byen, men Byen selv er bleven meget adsplittet, siden dens Mark 1780 blev skiftet. Før denne Tid laae den tilsammen og havde 19 Gaarde, 3 Kaadnersteder og 5 Indeststeder. Men nu udflyttedes snart de to Kaadnere og de 4 Indester til imod Raubjerg, paa Bjerget Barlund, hvor de fik deres Jord. Tvende Gaardsteder bleve da ogsaa udflyttede, een Gaard til Vester henimod Nørrejarup og blev kaldet Jaruplund og en anden liden Gaard imod Øster som fik Navnet Lundsgaard. 1803 skede atter en Forandring da Grønbekgaard blev opbygget i Nordost fra Byen af tvende sammenkjøbte Gaarde østen i Byen, og denne Gaard blev siden 1813 forøget med Kraggaard. Og da endnu en Gaard meer er kjøbt af andre, saa findes kun nu til Hauerslund 16 Gaardsteder, af hvilke kun 12 ligge i Byen. Thi i Aaret 1819 blev efter Ildebranden en Gaard udflyttet efter Lygum til og kaldet Nygaard. Men hvad der tabtes i Gaardenes Tal, vandtes i Indesters Tal, da der i Øster for Byen blev opbygget 1802, Rævekjær, Størtom og Fuglesang og tilforn i Vester Kaavager, Tavlshjerg og Hanebjerghuus, hvilket sidste er atter nedbrudt.

Byen selv, saavelsom dens Mark ligger meget vidtløftigt. Byen var og er for saavidt endnu 210 Roder lang; men den Gade der er af denne Længde, deles i Øster- og Vesterballigen. En Gade som skyder i Nordost ned fra Vesterballigen kaldes Nørreballigen og var 90 Rdr lang, da den endtes med K(r)agaard (Tegn: XIV.). Byen seer ret smukt ud, heldst naar man kommer til den fra Ve-

sten. Da ligger den i en grøn græsriig Dal og har i Baggrunden Skoven som løfter sig høyt op over Byen og indfatter Billedet imod Østen med en dejlig Krands. Imod Norden har Byen ret smukke og gode Enge, men de ophøre ikke snarere før en Rad af sorte Bjerge paa Skovbye Mark opløfte sig og gjøre Udsigten ret styg til denne Side. I Sønder og Vester derimod findes skikkelige Kornmarker, som dog vansires med adskillige lyngbegroede Høye og Plætter. Ellers er Hauerslund Mark i det heele slæt ikke god. Vel findes der omkring Byen nogle gode Tofter og Enge, men i Vester og Sydvest og Sydøst fra Byen ligger der store Strækninger saare ufrugtbar Hede og Sandagre saa ringe som de nogensteds igjen turde findes. Lige i Øster fra Byen ligger der nogle gode Strækninger og den søndre Skov har en Deel god Skovgrund som ligner i noget den gode Egn. I Øvrigt er denne Bye i sig selv en god og nærsom Bye, da der haves i den eller til den alle de Ting, som vort Land giver, saasom alle fornødne Kornarter, Tørv, Træe, Steen, Hør, og intet tør kjøbes, undtagen hvad fra Udlandet behøves. Det er at sige dersom man vilde lægge sig efter at frembringe alle Ting selv. Thi ogsaa allehaande Havefrugter kunne ypperlig trives i denne Byes Haver, hvis der lagdes Vind derpaa. At dette imidlertid ikke skeer har deels sin Grund deri, at Folket kjender ikke Værdien af Træplantning og Havedyrkning, deels deri at dets øvrige tunge Arbejder røve dem baade Lyst og Tiid dertil. Kun Grønkaal, Kartøfler og nogle Kjøkkenurter dyrkes i deres Kaalhaver. De imod Vesten udflyttede Kaadnere og Indester, der saa at sige udgjøre næsten en liden Bye Barlund, (af nogle Hjulerhusene kaldede) have det i saa Henseende ikke saa godt. Og da deres Mark er skarp og de skulle leje Eng, saa nære de sig ikke uden Vanskelighed.

Hauerslund Mark er i Øvrigt den største Byemark i sognet, men har en ubeqvem Beliggenhed, for dem som boe i Byen og have Jorder overalt. Derfor er der skeet en stor Feil i Skiftningen, deri at man ikke meer har udflyttet. Thi det viser sig at de faae Udflyttede Gaarde især Jaruplund er forholdsvis langt bedre end de andre. Hauerslund Mark har en Udstrækning i Længden fra Øster til Vester af 1300 Roder hvor den er længst. I Vesterenden er den ved 800 Rdr breed og i Østerenden 560 Roder breed. Derimod er den i Midten hvor Byen ligger smal og kun 460 Roder, ja paa snevreste Sted endog kun 350 Rdr. breed. Den indeholder efter Land-

maalernes Angivelse 2868 Demath 49 Rdr. og Veyene medregnede $\frac{1}{40}$ Deel, tæt ved 2940 Demath a 180 □ Rdr hver til 81 Qvadratalen. Dette beløber sig til 42865200 Qvadratalen = $669768\frac{3}{4}$ Qvadratroder = 0,1816 Qvadratmiil, som er neppe $\frac{1}{5}$ Qvadratmiil. Markens Grændser ere sydlig Lygum Mark, sydvestlig Raubjerg Mark og vestlig Jarup Mark, nordvestlig Abkjær Mark og Emmervad Mark, nordlig Skovbye og Rudbæk Marker, nordøstlig Hytterkoppel og Hoptrup Mark, østlig Gjenner Mark og sydøstlig Hejselbjerg Mark. Abkjær, Emmervad, Skovbye, Rudbæk og Hytterkoppel ligge i Vidstedt Sogn og skilles fra Marken, meest ved Aæn (Nipsaae). Her betegnedes ogsaa før Grændsen af Haderslev Amt med røde Pæle. Veyene fra Haverslund have føl-

gende Længde: til Lygum Kirke 670 Roder, fra midt i Byen til midt i Gjenner 1100 Roder og til Havet 1540 Rdr., til Jarup 800 Rdr, til Raubjerg 900 Rdr og til Emmervad 600 Rdr. Det er rigelig 2 Miil til Apenrade og henvend $2\frac{1}{2}$ Mile til Haderslev fra denne Bye. Den havde 1815 i 43 Familier 196 Sjele.

I Øvrigt maa denne Byes Mark være ret behagelig formedelst den Afvæxling af Bjerg og Dal, Heder, Moser, Agre, Enge og Skove. Ligesaa behageligt er det at opholde sig i saadan en Bye, hvor formedelst dens Beskaffenhed ogsaa er ligesaa stor Afvæxling og Mangfoldighed i Arbejderne. Men dette kan kun gjælde for dem som have Lyst og Kraft til Virksomhed. Den dorske der vil kun nyde meget og arbejde lidet kan ikke være lykkelig her.

SYTTENDE KAPITEL Om Haverslund Marks Frugtbarhed, Producter m.v.

I Aaret 1781 blev Haverslund Mark sidste Gang gandske maalt og skiftet imellem alle Mænd. Gaardmændene havde efter denne Maaling foruden deres felles Moser og Veye følgende Jorder, i Bonitee og Quantitee. Det sidste er kun angivet efter nøye Overslag, men saaledes at Summen er gandske rigtig. I Jordbogen er Maalet til de forskjellige Jordarter ikke anført.

	i Bonitee		i Quantite	
	Tdr	Skp	Tdr	Skp
Agre	201	7 ¹² / ₁₆	807	7
Enge	75	2 ¹³ / ₁₆	296	7 ⁶ / ₁₆
Hede og Skov	79	9 ⁹ / ₁₆	802	6 ⁷ / ₁₆
Sum	356 Tdr	3 ² / ₁₆ Skp	1925 Tdr	4 ¹³ / ₁₆ Skp

Hertil kommer Kaadnerland				
i Byen og Barlund	95	Tdr	1 ⁴ / ₁₆	Skp
Præstens Jord	6	—	4 ⁸ / ₁₆	—
Emmervad Toft	3	—	3 ⁶ / ₁₆	—
Alle fælles Moser	151	—	3 ¹ / ₁₆	—
Tvende Mænds Ornum,				
Borholdt kaldet	31	—	3 ⁶ / ₁₆	—
For Kirkeland er regnet	6	—	5 ¹⁴ / ₁₆	—
Sum i Qvantite	2120	Tdr	2 ¹⁴ / ₁₆	Skp

De tvende Mænd som eye omtalte Ornum eller Enemærke ere No 26 A og B og samme have et Enemærke Perlileng kaldet paa Nørrejarup Mark som er 1 Tdr 4¹/₆ Skp stort.

Heden paa Marken er 3 Slags, deels Hede som er næsten ufrugtbar og ganske død og kun duelig til at grave Flaver paa den (Hedetørv). Man kan vel regne at deraf findes 150 Tdr paa Marken. 170 Tdr omtrent ere Skovgrund, deels begroede med Buske, deels med gode Skovtræer meest Bøge. Resten af Heden er levende Jord og meer end 150 Tdr deraf er i de sidste 30 Aar blevne opdyrked, saa at man kan nu regne henved 100 Tdr Agerjord paa denne Mark og over 300 Tdr Eng. I Henseende til Agre og Enge har Byen forbedret sig, men Mosen er opgravet, og Skoven har ogsaa temmelig aftaget. Hauerslund Mark er meest frugtbar til Græs. Rug og Boghvede bære ikke rigeligere end i Jarup og Lygum og dyrkes ey engang saa stærkt, men Byg- og Havreavl er her betydelig bedre, heldst i senere Tid. Thi mange have lært at bruge Mærgel, og de udflyttede Mænds Exempel paa Bedrivt har opmuntret de andre til Efterligning. Der saaes i hele Byens Jorder efter mit Overslag nuomstunder ved 120 Tdr. Rug, 50 Tdr Boghvede, 90 til 100 Tdr Havre og ved 24 Tdr Byg. 2 Tdr Hørfrøe saaes nok Aar i andet, og Kartøffelavlentiltager ogsaa uden at den endnu turde kaldes indbringende. Selv Rapssaat er der nu begyndt med endogsaa i Heden og

den er lykkedes vel. Høsten efter denne Sæd turde vel være Aar i andet regnet 500 Tdr Rug, 150 Tdr Boghvede, 400 Tdr Havre og 100 Tdr Byg. 44 Lpd hør er nok det meeste man i Gjennemsnit kan vente af denne Avl. Men der høstes paa denne Mark baade i Engene og paa Agrene Aarlig 7 til 800 Læs Høe og derfor kan der holdes en heel Mængde Creature baade Sommer og Vinter.

Disse ere omtrent 60 Heste som opdrages i Byen, og der sælges ogsaa unge Heste mellemstunder til gode Priser. Aarsagen dertil er det gode Agrehøe, som ofte vindes her i betydelig mængde. Der holdes fremdeles Kaadnernes Køer med iberegnete henved 300 Stykker Qvæg og deriblant 108 Køer. Men Faareavlent er noget formindsket, da Faar ere vanskelige at styre her. Allige-

vel kan der regnes i Byen at være ved 150 Faar. Svineavlent er heller ikke gandske tilsidesat, ihvorvel intet betydeligt vindes derved. Heraf sees at overskydende Producter i denne Bye bestaae i nogen Rug og Boghvede, men meer i Qvæg og Smør. 100 Tdr Rug og 50 Tdr Boghvede ere nok imidlertid alt hvad aarlig sælges af Korn. Men 60 Stykker Qvæg, 3 til 4 Heste og over 1000 Pund Smør sælges der af hele Byen aarlig. Det Øvrige som skal vindes her maa udgjøres af Træ, Tørv og huslig Fliid, hvorved Hørret og Ulden bearbejdes til Lærred og ulden Tøyer og sælges for saavidt som det ey behøves i Huset. Ja der kjøbes endog mere Hør til end der avles for om Vinteren at forarbejdes. Træet som sælges er meest Bøgetræ og fornemmelig hos de Gaarde som eye

Skov og ere Ejendomskaarde tillige. Men der er kun 4 eller 5 Mænd som befinde sig i denne Befatning. Kun lidet Træ slaas til Favnbrænde og sælges ved Gjenner Fjord, men den største Deel ophugges til Vogntømmer og sælges til de vestre Byer. Af dette Slags Træ sælges aarlig af denne Bye for omtrent 300 Rbdlr og af anden Slags Træ ogsaa for noget. Men nogle Gaardmænd have ingen Skov og maae derfor ved at skjære Tørv, enten paa egne Mosestumper eller paa Mose, som de leje paa Lygum Mark, erhverve det, som udkræves til at dække det Deficit, der turde findes i deres Kasser, eller til at lægge en Skjelling tilbage. Vel drive alle tildeels Tørvehandelen, men kun de skovløse i nogen Udstrækning.

Agerdyrkningen, som bliver Hovedsagen her drives ligesom andensteds i Sognet. Dog saaledes at her dyrkes mere Toft- og Skovjord uden for Indtægtet, end i de tilforn beskrevne Byer. Thi der haves meer af den, og man arbejder saaledes paa samme at den kan efter Kornet bære Høe, saasom dette Høe er bedre end Høe af Kjærene. Derfor lader man visse af deslige Agre længe være udlagte, saasom jo ældre de blive, des bedre Høe voxer der paa dem. Ellers drives saadanne Agre tidt mange Aar efter hverandre meget afvekslende, med alle Slags Korn. Foderurter dyrkes ogsaa her dog meest paa Jaruplund og Grønbekgaard, hvor Mærglingen er kommen i fuldeste Brug. Paa Jaruplund avles derfor især forholdsviis langt mere Korn og siden ogsaa Klever end nogen Gaard i Byen kan frembringe. Men denne Gaard tillagdes ogsaa ved Udskiftningen uhyre megen Jord, fordi den blev udflyttet til Markens Ende, hvor Jorden var meget lidet agtet, og var dog i sig selv ganske god.

ATTENDE KAPITEL
Hauerslunds statistiske Beskrivelse

Hauerslund bestaaer af 11 Stavne i Sognet nemlig fra No 26 til No 36 indsluttende. Af disse ere de 10 under Amtet Apenrade og den ene er Gravensteensk og bestaaer af Grønbekgaard med dens saakaldte Parcelister. Foruden alle disse ligger der endnu en Toft ved Byen ved Navn Emmervad Toft under Haderslev Amt, men uden at være bebygget.

Stavnene ere: No 26 Gaarden A 3½ Otting vesterst i

Byen og Gaarden B 3½ Ottinger den 3die Gaard fra Byens Vesterende. Disse ere begge Ejendomskaarde og have foruden Ottingsdelingen Enemærkerne Borholt og Perlileng (Kap. 17). Siden følger Stavnen No 27 A og B hver 2 Ottinger, men A er kun Ejendom. Stavnen No 28 A med 2⅞ Otting dog nu ubestemt forstørret ligger ogsaa i Vestregaden eller Vestreballigen. Derpaa følger No 29 i Nørreballigen nemlig A Kraggaard alleryderst 1⅝ Ottinger, men nu nedbrudt og forenet med den gravensteenske Grønbekgaard dog alligevel apenradisk. B ⅞ Ottinger, men nu forøget med en Deel af C, denne som laae lidt sønden for ogsaa ⅞ Ottinger stor er nu nedbrudt og deelt imellem No 28 A, 29 B og 32 A. Endelig hører til denne Stavn D, som ligger først i Nørreballigen 1⅝ Ottinger. I Østerballigen ligger No 30 A 3½ og nu i Sønder fra Byen No 30 B 3½ Ottinger (Nygaard). Endelig ligger endnu i Østerballigen No 31 A 1½ og B 2½ og C 1¾ Ottinger. Med disse Steder ere forbundne Indeststeder, nemlig med 26 B var forbunden 26 a Hanebjergs hus, som nu igjen er nedbrudt. Med No 28 A er forbunden Kaavager, som har Jord af Gaardene No 28 a. Med 29 D er forbunden 29 a i Nørballigen, som har Jord paa Barlund; med 31 B endelig Tavelsbjerg 31 a som har

Jord fra Gaarden. Stavnen No 32 A er Jaruplund 1¾ Ottinger, men hvortil er kjøbt en Deel Jord mere. No 33 A er Lundsgaard ⅞ Ottinger, men ogsaa forøget med kjøbt Jord. Stavnen 34 er den Gravensteenske og dertil hører A Grønbekgaard en adelig Stamparcele, B Gaarden Skyttergaard i Byens Østerballig. Grønbekgaard samlet af tvende Bøndergaarde er 4⅞ og Skyttergaarden 1⅞ Ottinger. Fra Grønbekgaard som bestaar af α: 2 Ottinger og β 2⅞ Ottinger (Skyttergaard) er udbygget 34 a Rævekjær ved Lygum Mark; b Størtom ved Skoven og c Fuglsang ved Hytterkoppel, som alle have Jord fra denne Gaard. Desuden findes fra forrige Tider paa denne Stavn Kroen 34 d med Jord østerst i Byen og endelig Kaadnerstedet Spader Es 34 e i Barlund ved lille Alfarvej med Jord paa Barlund.

Til Apenrade ligger endnu i Byen No 35 a et Kaadnersted i Nørreballigen, som har Jord i Barlund og det gamle Hyrdehus 35 b midt i Byen, uden Jord. Ogsaa Skolehuset No 55 b. Endelig hører til denne Bye Stavnen No 36 i Barlund, som er udflyttet fra Byen, nemlig Kaadnerstedet a og Indeststederne b, c og d. Hele Byens Størrelse, Skatter, Udgivter, Hustaxt, Folketal med hvad mere dertil kan regnes, findes anført i følgende Tabelle.

Jurisdiction	Steder el. Fam.	Ottinger i Byen	Plove Apr.	Grund- tax. Rbdlr.	Skat Rbdlr.	s.	Grundskat Rbdlr.	s.	Rigsbank- renter Rbdlr.	s.	Huus- tax. Rbdlr.	Folketal Per- soner
<i>Apenrader</i>												
Gaarde	14	35¼	7¾	39540	595	77	164	72	154	43½	10410	82
Kaadnere	2			280	16		1	16	1	9	350	10
Indester	7			400			1	64	1	54	1370	32
Lejehusfolk	6											32
Sum	29		7¾	40260	611	77	167	56	157	10½	12430	156
<i>Gravenstener</i>												
Gaarde	2	4¾	1¼	7040	44	76	29	32	27	48	3290	14
Kaadnere	3			260	7	46		80		75	610	12
Indester	2										740	8
Lejehusfolk	2											6
Sum	9			7240	52	26	30	16	27	69	4540	40
<i>Haderslev</i>												
				80	2	64		32		30		
Totalsum	38	40	8⅞	47580	666	71	198	8	184	14	16770	196

De Apenradiske Indbyggere i denne Bye betale desuden i Magasin 126 Rbdlr og i Amtsomkostninger henvend 100 Rbdlr, i Kopskat 110 Rbdlr. Til Kirke- og Skolevæsenet og andre Ting i Sognet aarlig omtrent 130 Rbdlr. Til Brandforsikringspenge henvend 52 Rbdlr. Der gaar alt-saa aarlig rigelig 1450 Rbdlr ud af denne Bye, eller fra Gaardmændene allene henvend 1400 Rbdlr. Dette er om-trent 80 Rbdlr af en toottings og 160 Rbdlr af en $3\frac{1}{2}$ Ottingsgaard. Naar Tiden er ikke alt for slæt, kunne de oven (17) anførte Ting indbringe 1600 Rbdlr, og en 2 ottings Gaard har da 5 til 6, men en $3\frac{1}{2}$ ottings Gaard 10 til 11 Rbdlr til overs fra sine Udgivter. Skal der nu beta-

les Folkeløn og udgives betydeligt til Avlingsredskaber og andre Husholdningsfornødenheder saa sees, at der skal meget erhverves ved Træe eller Tørvsalg og ved Husfliid for at bestaae. Og dog ansees denne Bye for at være en god Bye og er vel ogsaa omtrent den bedste i Sognet. De saakaldte Smaafolk eller Indester have langt fra ikke Korn nok selv til at leve af og maa leje Høe dyrt og saa betale betydeligt for deres Jords Dyrkning. De maa derfor erhverve meget ved Arbejde, naar de skulle holde sig. Haandværksfolkene ere her kun en Skoma-ger, en Skræder og en Hjulmand. De øvrige ere Dagleje-re. Ogsaa til Byen give disse nogle Skillinger af deres

Jord. Men en Lættelse for dem er at de have Brændsel paa egen Mark. Thi i denne Bye er ingen Mangel der-paa, og de som have Skov brænde sædvanlig Træe.

Om Folket paa Grønbekgaards Stavn kan ikke siges meget. Deres Kaar ligner de Øvriges næsten i alle Maader. Foruden de i Tabellen anførte Udgivter giver Gaardstedet B 10 Rbdlr. 45 s i Frihedspænge til Eyeren paa Gaarden Grønbekgaard, hvilken modtage alle Skat-ter af dem som høre til Godset og siden betaler paa Gravensteen. Af Stedet (Spader Es) i Barlund betales foruden Grundskat og Rigsbankrenter i alt 64 Rbs. Dette Sted allene foruden Gaarden B er afsondret fra Godset.

Kroen 34 d og Størtom b ere solgte og hver ansatte til $\frac{1}{12}$ Plov. d giver aarlig i Kanon 12 Rbdlr, b 6 Rbdlr 38 rbs til Eyeren og naar det sidste vil drive Brændeviinsbrændet, giver samme 1 Rbdlr 58 s mere. De øvrige 2 Steder ere endnu forenede med Gaarden og beboes af Hyresmænd. Hele Godset er ansat ellers til $1\frac{1}{6}$ Plov. Jorden er her taxeret til resp 40 og 60 Rbdlr à Tde, og saaledes er Hauerslund Mark overalt taxeert, dog Gaardenes Jord for det Allermeste til 60 Rbdlr à Td. Kopskatten af Grønbekgaards Tilhørende beregnes og oppebæres til videre at betales af Eyeren selv. For Resten har dette Gods ingen Magasiner og Kjørseler at gjøre og yde. Men Vejene vedligeholdes efter Plovtal, og til Præst, Degn og Kirke betales efter Inventariet. Alt dette om Grønbekgaard er taget af en Beskrivelse derover gjort af Advokat Meyland 1819 og haandskriftlig forhaanden er mig bleven venskabelig meddeelt til Afbenyttelse.

NITTENDE KAPITEL

Om Gjenner i Almindelighed.

Endelig skal Byen Gjenner (ogsaa mellemstunder Gjenner kaldet) beskrives, som ligger østlig i Sognet og udgjør et Sogn for sig selv i verdslige Sager. Denne Bye er det 4de Skoledistrict, og Skolen ligger i Byen. Den er ikke allene den største Bye i Sognet, men en af de større eller største i Hertugdømmet. Den ligger ogsaa sammen paa eet Sted undtagen fire Gaarde som ere udflyttede og et Par Smaahuse, som uden for Byen ere blevne opbygget; og den indtager en stor Plads endog den er tildeels temmelig tæt bygget. Den ligger i en Slætte som er aaben imod Østen og Sønden, men indlukkert af temmelig høje Bakker imod Vesten og Norden. Derfor er dens Billede ret artigt fra Sydostsiden, hvor just Landevejen (Postvejen) løber Byen forbi og hvor den ligger gandske udbredt for Øyet (See Teg. XVII). Thi ogsaa ret kjønne Tofter med Buske og levende Gjærder strække sig hen for Husene og Gaardene, og ikke faae Træer og Frugttræer hæve sig imellem Husene og pryde Byen meget.

Ogsaa mange af Bygningerne ere i de nyere Tider bleven fornyede og ret smukke; ihvorvel en Deel gamle endnu staae og vansire. Og Byen er i Henseende til Bygningerne i det Hele ikke smuk, efterdi Bygningsmaaden er underlig og saaledes at Vaaningshusene sted-

se skjules af Laderne, som meget have gamle Trævægge eller Bindingsværk. Byen som ligger i den sydvestlige Deel af sin Mark strækker sig ud i tre store Gader fra en Plads af som omtrent midt i Byen beherskes af den behagelige Høy Korsbjerg mod Norden. Den fornemste Gade er Østerballigen, som er næsten 80 Roder lang, men udtill Alfarvejen ved Lyngtoft Kroe 140 Roder. Søndergaden som strækker sig i Sønder og bøyer sig mod Østen er 150 Rdr lang og ud til Landevejen 170 Roder. Den vestre Gade endelig, som løber mod Vesten, er 80 til 90 Roder og kaldes Vesterballig. (See Teg. XVIII) Fra Byens Midte ud til Havet er det omtrent 470 Roder og til Lygum Kirke nær ved 1200 Roder. Til Haderslev er det næppe 2 Mile og til Apenrade henimod $1\frac{1}{2}$ Mile. Alfarvejen over Marken beløber sig til 930 Roder eller næsten $\frac{1}{2}$ Miil. Gjenner Mark grændser imod Østen til Gjenner Fjord, som er en Indviig af Østersøen; imod Sønden støder den imod Løyt Sogn nemlig til Dyvehoveds, Runde Møllens og Nørbyes Marker. Den skilles fra sam-

me ved Møllebækken, som ved Landevejen kaldes Elsterbæk og løber der i en dyb Hule, Gjennerhule kaldet, over hvilken 1812 blev gjort en ypperlig Vey (Chaussee). Runde Møllen ligger dog paa Gjenner Side af Bækken og har nogle Stykker Jord her, men hører dog til Løyt Sogn. I Sydvest berører Gjenner Mark Leerskov Mark med en Jordtunge, hvor Kallesdal med Møllebækken i den er mærkværdig. I Vester begrændses den først af Lygum Mark, siden af Hejselbjerg Mark og endelig af Hauerslund Mark, fra hvilken den tildeels skilles ved Asmosebæk. I Norden har den Hoptrup Mark, siden Haugaard Mark og Ottesgaard, derefter Djernis Mark og i Sydøst Synderballig Mark, hvilke Byer og Gaarde alle høre til Hoptrup Søndre Sogn. I Nordost af Marken ligge de fire udflyttede Gaarde, Kjærsgaard, Smedegaard, Møllergaard og Østergaard eller Skov, hvoraf den sidste er udbygget 1762 og de tre første 1777. Ved Havet ligger Indesthuset Vrambæk og en Slibemølle og ved Landevejen Kroen Lyngtoft. Alle disse Huse ere

byggede i anden Halvdeel af det forrige Aarhundrede. Thi i denne Tid er Marken bleven opmaalt og deelt og dette flere Gange, saasom derved har været mangel Strid.

Hovedmaalingen blev imidlertid endt 1796, og fandtes da at Marken indeholdt tillige med Møllens 3 Tdr 1¹⁰/₁₆ Skp i alt 1917 Tdr 6⁶/₁₆ Skp à 320 Qvadratroder. Disse beløbe sig til 613695 Qvadratroder og naar Veje og Stier lægges til, saa har Marken 622297 Qvadratroder som er 0,1688 Qvadratmiil, som er rigelig 1/6 Qvadratmiil.

Gjenner har omtrent 350 Indbyggere, og altsaa forholdsviis rigelig 2000 paa Quadratomilen. At Gjenner Mark har denne Størrelse kjendes ogsaa deraf, at den er henved 900 Roder lang fra Syd til Nord og imellem 600 og 900 Rdr. breed fra Østen til Vesten. Men at der paa denne Udstrækning nære sig saa mange Mennesker kommer ikke af Markens Fortrinlighed. Thi den er for en stor Deel saare skarp og ufrugtbar, saasom imod Sydvest og Sønden og tildeels imod Sydost tillige. I Nord ligger der en stor Strækning Hede, som kun dner til Græsning og de mange ujævne Steder og Bjerge ligge i Heden deels som ufrugtbare, deels som udyrkbare formedelst Ujævnheden. Markens bedste Deel ligger i Øster og Nordost, men er deels begroet med Skov, deels temmelig maadelig Jord. Noget lidet er virkelig at kalde god Egn, saasom den sande gode Egn her begynder. Af Enge gives der til denne Bye næsten ingen undtagen saakaldte Mayer ved Fjorden, hvilke imidlertid ere overmaade frugtbare. Men meget flittig og vel benyttes Marken af det flittige Folk, hvilket ey heller gandske forsømmer Havedyrkning, men har ved sine Huse sædvanlig nogle Frugttræer, som ofte bære vel. Her kunde imidlertid gjøres meer og mangel turde vel laste Folkets Forsømmelighed og Smagløshed, fordi der ikke gjøres meer. Men saadanne kjende ikke hvilke Hindringer de mange andre og ofte tunge og aandsløvende Arbejder lægge i Veyen for saadanne Syslinger. Thi i denne Bye arbejdes der saare meget og findes saare stor Drivtighed. Gaardmændene nære sig vel for det meeste af deres Avling, heldst naar deres Gaarde have nogen Størrelse. Dog forsmaaer mangel Storgaardsejer ikke den lovlige og ærlige Bifortjeneste som kan gjøres paa det nære Hav. De derimod, som have smaa Gaarde nære sig meest af Havet, og deres Gaarde have de kun saa at sige, for deres landlige Fornødenheders Skyld. Saaledes forhold-

der det sig fornemmelig med Kaadnere og Indester, hvilke formedelst Havet nære sig her i saa stor Mængde. Hvorledes det skeer skal i det følgende vises. Men at her er saa megen Bedrivt gjør denne Bye saare Livfuld og Folket muntert og haardført endog frem for de andre i Sognet. Ypperlige Søefolk ere stedse blevne af dem; thi tidlig og saaledes fra Barnsbeen vante til at gynges (svalke) paa Havet ere de fortrolige med alle dets Farer og skikkede til at hjælpe sig i enhver Omstændighed. At saadant Folk ogsaa har Matrosernes Dristighed og Raahed i visse Maader, kan dog ingen undres ved. Man klager vel derover, og jeg ved ej om med nogen Ret. Thi aldrig har jeg erfaret nogen egentlig Uartighed af disse Folk, men maa meget mere prise dem som af de ordentligste i mit Sogn.

TIVENDE KAPITEL

Om Gjenner Marks Frugtbarhed, Producter, og om Havet og Næringsvejene i denne Bye.

Efter Landcommissionens Opmaaling af denne Mark har den i Alt følgende Jorder:

	i Opmaal	i Bonitee
Agre	1080 Tdr 2 ³ / ₁₆ Skp	595 Tdr 0 ⁵ / ₁₆ Skp
Enge	310 — 3 ⁵ / ₁₆ —	179 — 7 ⁴ / ₁₆ —
Hede osv	340 — 6 ¹⁰ / ₁₆ —	24 — 6 ¹⁰ / ₁₆ —
Skovgrund	182 — 1 ⁴ / ₁₆ —	73 — 5 ¹¹ / ₁₆ 7
Sum	1913 Tdr 6 Skp	873 Tdr 3 ¹⁴ / ₁₆ Skp

hvilken Bonitee er efter Agernorm. En anden er efter Engnorm og sætter alt paa det Halve, nemlig 436 Tdr 5¹⁵/₁₆ Skp. Iblant disse anførte Jorder findes der 3 Tdr 6¹/₁₆ Skp Kirkeland, 24 Tdr 7¹⁰/₁₆ Skp Enemærkeland og 1 Td 7¹⁰/₁₆ Skp Præstland, hvoraf der contribueres til Provsten eller Præsten i Apenrade. Hovedenemærket er Polsboy (Paulsbohl) ved Grænsen af Hauerslund Mark og tilhører No 42 A. Da dette er 22 Tdr 6⁸/₁₆ Skp stort og god Jord, saa regnes det for en halv Otting, hvoraf bidrages til Sognets Byrder og andre Ting tillige. Af den anførte Jord eye: de apenradiske:

Gaardmænd	1161 Tdr	2	Skp
Kaadnere	34 —	5 ¹⁴ / ₁₆ —	
Indester	29 —	6 ³ / ₁₆ —	
Sum	1225 Tdr	6 ¹ / ₁₆ Skp	
de haderslevske:			
Gaardmænd	663 Tdr	13 ³ / ₁₆ Skp	
Kaadnere	13 —	4 ² / ₁₆ —	
Indester	11 —	3 —	
Sum	687 Tdr	7 ¹⁵ / ₁₆ —	
Altsaa Totalsum	1913 Tdr	6	Skp

Angaaende denne Jords Brug kan følgende efter de Overslag som kunne gjøres, være at sige: Da Marken til Skade for dens Bedrivt er deelt og indhegnet i saare mange smaa Kobbeler eller Lykker, saa maa der megen Jord afregnes for Grøvter og Diger. Og da hver Mand har sine Smaastykker meget adspaltet liggende, saa er Bedrivten som ogsaa Hegningen meget besværlig. Der kan kun regnes 1000 Tdr Jord som anvendelig til Kornavl, og deraf benyttes omtrent 200 Tdr som Toft-, Skoveller Høegrund og 800 Tdr som Markjord. Den sidste Jord deles forskjelligt i 8, 9 eller vel 10 Indtægter. Saaledes følges vel aarlig 90 Tdr Jord og besaaes meest med Boghvede, siden med Rug eller Byg og med Havre efter Regler som enhver finder for bedst. Af den anden Jord brækkes aarlig ved 20 Tdr og besaaes med Hør, Byg, Havre, eller Boghvede og drives siden 3 til 4 Aar. Den udlagte Jord er omtrent 570 Tdr til Græsgang og 150 Tdr til Høebjæring. Udsæden maa vel aarlig være 60 Tdr Boghvede, 120 Tdr Rug, 40 Tdr Byg og 120 Tdr Havre alt i henved 320 Tdr Jord. Hørsæden er omtrent 6 Tdr Hørfrøe. Klever, Vikker, Ærter, Kartøfler avles kun i ubetydelig Mængde og saare sjældent Hvede. Efter Tiendeleveringen har jeg gjort det Overslag, at Gjenner Aar i andet regnet høster omtrent 480 Tdr Rug, 175 Tdr Byg, 600 Tdr Havre, 225 Tdr Boghvede og 9 til 10 Skpd Hør. Her er altsaa lidet tilovers for en Gaardmand at sælge, saasom 5, 6 eller 7 Tdr Rug og nogle Skjepper Byg, Havren bruges til Foder og Smaafolkene skulle kjøbe saare meget Korn.

Qvægavlen er imidlertid bedre. Der høstes Høe paa henved 430 Tdr Jord og græsses paa 900 Tdr. Paa Høegrunden vindes ikke mere Aar i andet end 1000 Læs Høe, og Smaafolkene maa leje over 100 Læs uden for Sognet, saare dyrt. Dermed holdes nu ved 300 til 320

ligt, da her avles Hør og kjøbes mere til. Meer end i Lygum og Hauerslund tilvejebringes her Lærred, Tussel og ulden Tøyer som sælges i Kloster Marked eller andre Steder og indbringer ikke ubetydeligt.

EET OG TIVENDE KAPITEL
Gjenners statistiske Beskrivelse

Gjenner bestaaer af Sognets sidste 18 Stavne, nemlig fra No 37 til No 54 indsluttende. De 8 første indbefatter de 20 eller 21 apenradiske Gaarde med de 13 dertil hørende Indeststeder, de 6 følgende bestaaer af de 14 haderslevske Gaarde med dertil hørende 5 Indeststeder. Siden følger 1 Stavn indeholdende 4 apenradiske Fuldkaadnere og den sidste 2de apenradiske Byeindester, det er at sige saadanne, hvis Huse ere byggede paa Byens Grund, men der er for ved een Stavn af 6 apenradiske Halvkaadnere og den næst sidste indbefatter de 4 haderslevske Fuldkaadnere. Gaardenes Stavne som videre skulle beskrives ere No 37 Østerballig Storegaarde A og B hver 2 Ottinger med Kroen Lyngtoft et Indeststed a, No 38 Østerballig Smaagaarde A og B hver 1 Otting med Indeststedet a i Nord fra Byen. No 39 Fogedgaardene A 2¹/₃ B 1¹/₃ og C 2⁷/₁₂ Ottinger, med Indeststederne a, b og c. No 42 den apenradiske Søndergades Rest A 2 og B 1¹/₃ Ottinger, men fra hvilken sidste Gaard meget er solgt og Indeststedet a. No 43 de vestre apenradiske Gaarde A 2¹/₂ Ottinger, hvoraf den halve er Enemærket B 1 Otting, men hvorfra en stor Deel er solgt til andre i Byen og Indeststedet a. No 44 de apenradiske Udflyttere A Kjærsgaard 2¹/₂ Ottinger i Nord, B Østregaard eller Skov i Øster 2 Ottinger og C Møllergaard i Nordøst fra Byen. Sydlig for Smedegaard 1¹/₂ Ottinger, og Indeststedet a sydligst i Byen. De haderslevske Stavne ere No 45A den udflyttede Smedegaard i Nordost 2 Ottinger. No 46 Korsbjerggaarde ved Korsbjerg i Byen A og B hver 2 Ottinger med Indeststederne a vestlig i Byen og b ved Korsbjerg. No 47 de vestre haderslevske Gaarde A og B hver 1 Otting og Indeststedet a. No 48

den gamle Ridefogedgaard A 2¹/₃ Ottinger med Indeststederne ved Korsbjerg a og b. No 49 de søndre haderslevske Gaarde A 1¹/₃, B 1 og 1 Otting, hvoraf A har en Deel Provstland. De fire Mænds Gaarde No 50 A, B, C, og D hver 1¹/₂ Otting. Den sidste har tilkjøbt største Deelen af 1¹/₂ apenradisk Otting som udgjorde Gaarden No 43 C. Her er ogsaa Indeststedet a. Mærkes maa der ogsaa, at ikke alle Kaadner- eller Indeststeder stedse ere beboede for sig men i Forening mangen Gang med en liden Gaard.

I følgende Tabelle indeholdes Byens Størrelse, Skatter, Taxt, Huse, Familier og Folketal m.v. d. h.

Da 3 til 4 Smaasteder ere forenede med Gaarde, saa ere Familierne sjældent fuldelig saa mange som her ere angivne. Men Folkets Tal er neppe tidt mindre oftest derimod større end her er angivet, heldst om Sommeren, da nogle Tjenestefolk komme til som ikke ere regnede. De flest Smaafolk nære sig af Havet og er der i Byen kun faae Haandværksfolk. Dog findes der sædvanlig 2 til 3 Skrædere, en Muur- og Tømmermand, en Hjulmand, en Væveskee-mager, 2 Smede som ogsaa gjøre Leer til Salg, een eller to Træskomagere, en Tækker og nogle Daglejere. De som nære sig gandske af Søefarten turde vel være omtrent 8 eller 9 Familier, men der er over 20 som tildeels nære sig deraf og have Baadparter.

Kaadnerne have deres Jord i Vester fra Byen og Indeststerne i Sønder ved Markeskjellet, men ikke megen, hvorfor de skulle kjøbe meget Korn. Alligevel have disse formedelst Byens Nærsomhed tilforn næret sig vel. Men nu omstunder aftager Nærsomheden meget og Fattigdom tiltager meget. Aarsager dertil ere Byrderne som paalægges Skibsfarten og Brændeviinsbrændens Aftagelse i Kjøbstæderne, da Brændeviinen ikke mere lader sig udføre.

Gaardmændenes Kaar er ogsaa bleven slæt hvilket man kan vide af det som er anført om Markens Frugtbarhed og af Udgivterne. Tages en 1¹/₂ Ottings Gaard af de apenradiske, saa findes den har Udsæden fraregnet i det høyeste 12 Tdr Rug, 4 Tdr Byg og 6 Tdr Boghvede tilovers, thi Havren gaar ud til Husholdning eller Hestefoder. At af disse faae Tønder Korn intet overbliver til Salg af nogen Betydenhed er aabenbart. Kan der mellemstunder sælges nogle Skjepper Rug eller Boghvede saa er dette alt. De 96 pd Smør som turde være tilovers og de to Stykker Qvæg som aarlig kunde sælges indbringer ikke Udgivterne, efterdi disse blive ret betydelige (Kap 20). Saadan Gaard har at betale i Kanon næsten 28 Rbdlr eller endnu meer, i Grundskat 13, i Rigsbankrenter 12 Rbdlr 16 s. Magasinerne kunne beløbe sig omtrent 4 Rbdlr. Amtsomkostningerne 3 Rbdlr, Kopskat 6

Jurisdiction	Steder el. Fam.	Ottinger i Byen	Plove Ap.	Grundtax. Had.	Skat Rbdlr.	Skat Rbdlr. s.	Grund- skat Rbdlr.	Grund- skat s.	Rigsbank- renter Rbdlr.	Rigsbank- renter s.	Huus- taxt Rbdlr.	Folke- tal Per- soner	
Apenrader													
Gaarde	21	33 ⁵ / ₆	9 ¹⁷ / ₄₈	6 ⁷ / ₄₈	68740	718	73 ¹ / ₅	286	40	267	24 ¹ / ₂	13740	104
Kaadnere	10				1200	36	51 ¹ / ₅	5		4	66	1420	48
Indester	16				1280			5	32	5		2850	50
Lejehusfolk	12												36
Sum	59	33 ⁵ / ₆	9 ¹⁷ / ₄₈	6 ⁷ / ₄₈	71220	755	28 ⁸ / ₅	296	72	276	90 ¹ / ₂	18010	238
Haderslev													
Gaarde	13	15 ² / ₃	4 ¹ / ₃	2 ⁷ / ₈	29124	285	34	121	34	113	51	8490	65
Kaadnere	4				746	2		3	10 ⁴ / ₅	2	86 ⁴ / ₅	730	6
Indester	6				600			2	48	2	33	1160	28
Lejehusfolk	3												10
Sum	26	15 ² / ₃	4 ¹ / ₃	2 ⁷ / ₈	30470	287	34	126	92 ⁴ / ₅	118	74 ⁴ / ₅	10380	109
Totalsum	85	49 ¹ / ₂	13 ¹¹ / ₁₆	9 ¹ / ₄₈	101690	1042	62 ² / ₅	423	68 ¹ / ₅	395	69 ² / ₅	28390	347

Rbdlr. Til Skolen, Kirken, Præsten o.s.v. 4 Rbdlr. foruden Tienden, til Brandforsikringspenge omtrent 4 Rbdlr. Regnes dette sammen, saa betales af saadan Gaard aarlig henved 75 Rbdlr. foruden Folkeløn og hvad der i øvrigt nødvendig maa kjøbes i Husholdningen. Der maa altsaa erhverves ved Tørvskjæring, Træsalg om der haves Træe og ved Huusfliid noget betydeligt, hvis Eye- ren med sin Familie skal leve og bestaae. Nogle have sat deres Gaarde i bedre Stand og have ogsaa noget andet hvormed de nære sig og saadanne kaldes formuende. Saaledes har en Mand en Slibemølle, som ikke indbrin- ger ubetydeligt i denne Egn, hvor mange Smede komme med deres Leer, Hakkelseknive og andre Ting at slibe samme. Der er to Stene i denne Mølle og Vand dertil er overflødigt nok til at flere Anstalter kunne gjøres her, hvis det var tilladt. En anden Mand har Trediedelen af Øen Kalløe, hvorpaa han mæsker aarlig 5 eller 6 Stykker Qvæg. Denne lille græsrige Øe skal ellers høre til Ha- derslev Amt og til Løyt Sogn. Men det sidste er vel ikke rigtigt, heldst da den ligger Gjenner Land nærmest. De Mænd som slæt ingen Binæringsveje have at gribe til, saasom Handel, Søefart kunne ikke godt bestaae. Men derfor er der ogsaa her megen Drivtighed, næsten som i en Flække. Og der vilde blive langt meer hvis Staten ikke hindrede samme, hvilket den synes uden nogen Aarsag saa meget at gjøre.

TO OG TIVENDE KAPITEL
Om hele Sognets økonomiske Forfatning

Efter at have saaledes lært de enslige Dele af Sognet at kjende vil det være især gavnligt nu at betragte det i det Heele og at sammenligne de enslige Deles Tilstand saavelsom ogsaa Sognets Beskaffenhed med andre Sog- ne. Her ville vi først see hen til Sognets økonomiske Forfatning, og angive den i nogle Tabeller for des lettere at kunne oversee samme. Trende saadanne Tabeller fin- des nødvendige, een som viser Sognets Jorder, en anden som fremstiller Sognets Sæd og Høst og en tredie som forestiller Sognets Qvægavl. Derefter skal vises de øvrige Næringsvejes Indbringelse i Forening med Agerdyrk- ningens og Qvægavlens Fordele for at kunne oversee det Hele derefter.

Første Tabelle

Byer o.s.v.	Otting		Agre	Enge	Hede	Mose	Skov	Veye	Vand	Sum
	Egne	Sogn	Tdr.	Tönder	Tönder	Tönder	Tönder	Tdr	Tdr	Tönder
Lygum	36	36	513 ¹ / ₂	173 ¹ / ₄	404 ¹ / ₄	216	— —	30	3	1340
Leerskov	6	10	116 ¹ / ₂	42 ³ / ₄	463 ¹ / ₂	181	— —	6 ¹ / ₄	4 ¹ / ₂	815
Aandholm	5	6,11	71 ¹ / ₂	76 ¹ / ₂	116	56	— —	4	— —	324
Faarhus	2	3,05	78 ¹ / ₂	15 ³ / ₄	13 ³ / ₄	21	— —	1	— —	130
Hejselbjerg	2	4,49	61	7 ¹ / ₂	110	25	7 ¹ / ₂	1	— —	212
Raubjerg	23	34,26	653	320	658	40	— —	8	1	1680
Jarup	16	31,42	410	180	234 ¹ / ₂	35 ¹ / ₂	— —	10	— —	870
Tyrholm	2	4,56	48 ¹ / ₂	41 ¹ / ₂	17	— —	— —	1	— —	108
Kopsholt	2	3,64	46 ¹ / ₂	25	83 ¹ / ₄	— —	— —	2 ¹ / ₄	— —	157
Hauerslund	40	51,74	980	310	490	152	175	53	— —	2160
Gjenner	49 ¹ / ₂	77,46	1080	310 ¹ / ₂	340 ¹ / ₄	— —	182 ¹ / ₄	47	— —	1960
Sum	183 ¹ / ₂	262,73	4059	1502 ³ / ₄	2930 ¹ / ₂	726 ¹ / ₂	364 ³ / ₄	164	8 ¹ / ₂	9756

Anden Tabelle indeholdende Sognets Sæd og Høst

Byerne	Otting	Høe	Sæd - Rug - Høst		Sæd - Byg - Høst		Sæd - Havre - Høst		Sæd - Boghv. - Høst		Sæd - Hør - Høst	
	Lygum	Læs	Tdr	Tdr	Tdr	Tdr	Tdr	Tdr	Tdr	Tdr	Tdr	Tdr
Lygum	36	290	112	390	7	35	57	220	53	110	4	8
Leerskov	10	100	20	60	2 ¹ / ₂	12	8	30	8	20	1	3
Aandholm	6,11	100	18	63	1 ¹ / ₂	5	9	36	9	27	—	—
Faarhus	3,05	10	15	45	—	—	4	12	6	18	—	—
Hejselbjerg	4,49	30	10	30	1	4	4	16	4	14	1	3
Raubjerg	34,26	280	120	420	5	20	40	140	50	150	8	20
Jarup	31,42	400	86	400	7	40	35	150	38	180	—	—
Tyrholm	4,56	85	11	56	4	24	11	50	5	18	—	—
Kopsholt	3,64	50	11	56	1 ¹ / ₂	11	8	46	4	25	—	—
Hauerslund	51,74	750	120	500	24	100	96	400	50	150	16	44
Gjenner	77,46	1000	120	480	40	175	120	600	60	225	48	182
Summa	262,73	3095	643	2500	93 ¹ / ₂	426	392	1700	287	937	78	260

Alt dette er uddraget af den foregaaende, specielle Be- skrivelse, og hvor i samme er noget overseet, er det her efter Overslag tilsat. Sammenlign altsaa med første Ta- belle Kap. 5, Kap. 7, Kap. 8, Kap. 9, Kap. 12, Kap. 13, Kap. 14, Kap. 15, Kap. 17, Kap. 20. Og med 2^{den} Tabelle Kap. 5, Kap. 7, Kap. 8, Kap. 9, Kap. 10, Kap. 12, Kap. 13, Kap. 14, Kap. 15, Kap. 17 og Kap. 20.

Ogsaa denne tredie Tabelle [se øverst næste side] er ta- gen af den faaregaaende Beskrivelse meestendeels og man kan derfor sammenligne med den Kap. 5, Kap. 7, Kap. 8, Kap. 9, Kap. 10, Kap. 12, Kap. 13, Kap. 14, Kap. 15, Kap. 17, Kap. 20.

Ved at betragte disse Tabeller nøyere sees nu fremde- les [se næste side i midten] at der bliver i Sognet efter Sædens Fraregning tilovers af

Tredie Tabelle som viser Sognets Quægavl.

Byers Navne	Lygum Otting	Heste			Hornquæg				Faar		Sviin	
		Holdes	Føl	Sælges	Köer	Alt	Kalve	Sælg.	Faar	Lam	Holdes	Grise
Lygum	36	52	2	—	90	180	40	38	100	90	24	—
Leerskov	10	5	1	—	15	40	10	8	40	20	4	—
Aandholm	6,11	8	1	—	14	40	8	6	20	14	2	—
Faarhus	3,05	2	—	—	4	10	2	2	8	6	1	—
Hejselbjerg	4,49	4	1/2	1/4	8	22	5	5	14	12	2	—
Raubjerg	34,26	40	1 1/2	—	80	180	36	34	120	100	20	16
Jarup	31,42	30	2	1	60	160	40	40	80	80	20	8
Tyrholm	4,56	8	1	1/2	12	30	6	6	10	10	4	8
Kopsholt	3,64	4	1/2	1/4	7	22	5	4	12	8	3	4
Hauerslund	51,74	60	8	4	108	300	66	60	150	150	30	28
Gjenner	77,46	118	18 1/2	14	160	320	70	68	230	220	80	50
Sum	262,73	331	36	20	558	1304	288	271	784	710	190	114

	Rug	Byg	Boghvede
i Lygum	288 Tdr	28 Tdr	57 Tdr
Leerskov	40	9 1/2	12
Aandholm	45	3 1/2	18
Faarhus	30	—	12
Hejselbjerg	20	3	10
Raubjerg	300	15	100
Jarup	314	33	142
Tyrholm	45	20	11
Kopsholt	45	9 1/2	21
Hauerslund	380	76	100
Gjenner	360	135	165
Sum	1857 Tdr	332 Tdr	650 Tdr

Havren medtages ikke her, saasom den ganske anvendes til Hestefoder og 331 Heste have vel saare lidt i 1700 Tdr Havre. Sædehavren kjøbes af nogle meget mere til, eller der fores med Rug, saasom i Lygum og Raubjerg. Naar nu 930 Mennesker skulle have Føden af det Korn som er tilovers og fortære 1300 Tdr Rug, rigelig alt Byget og Boghveden og noget bruges til Svinemæskning, saa er der ikke meget over 500 Tdr Rug der siges at føres aarlig ud af Sognet. Hvad af Heste og Qvæg der udbringes til Salg er omtalt i Tabellen og Tørv og Træe Kap: 20. Sælges der aarlig 5000 Pd Smør saa er dette nok alt, da af Lygum og Raubjerg kun ubetydeligt bliver tilovers. See Kap 20. Jeg vover ikke at sammenstille her ydermere

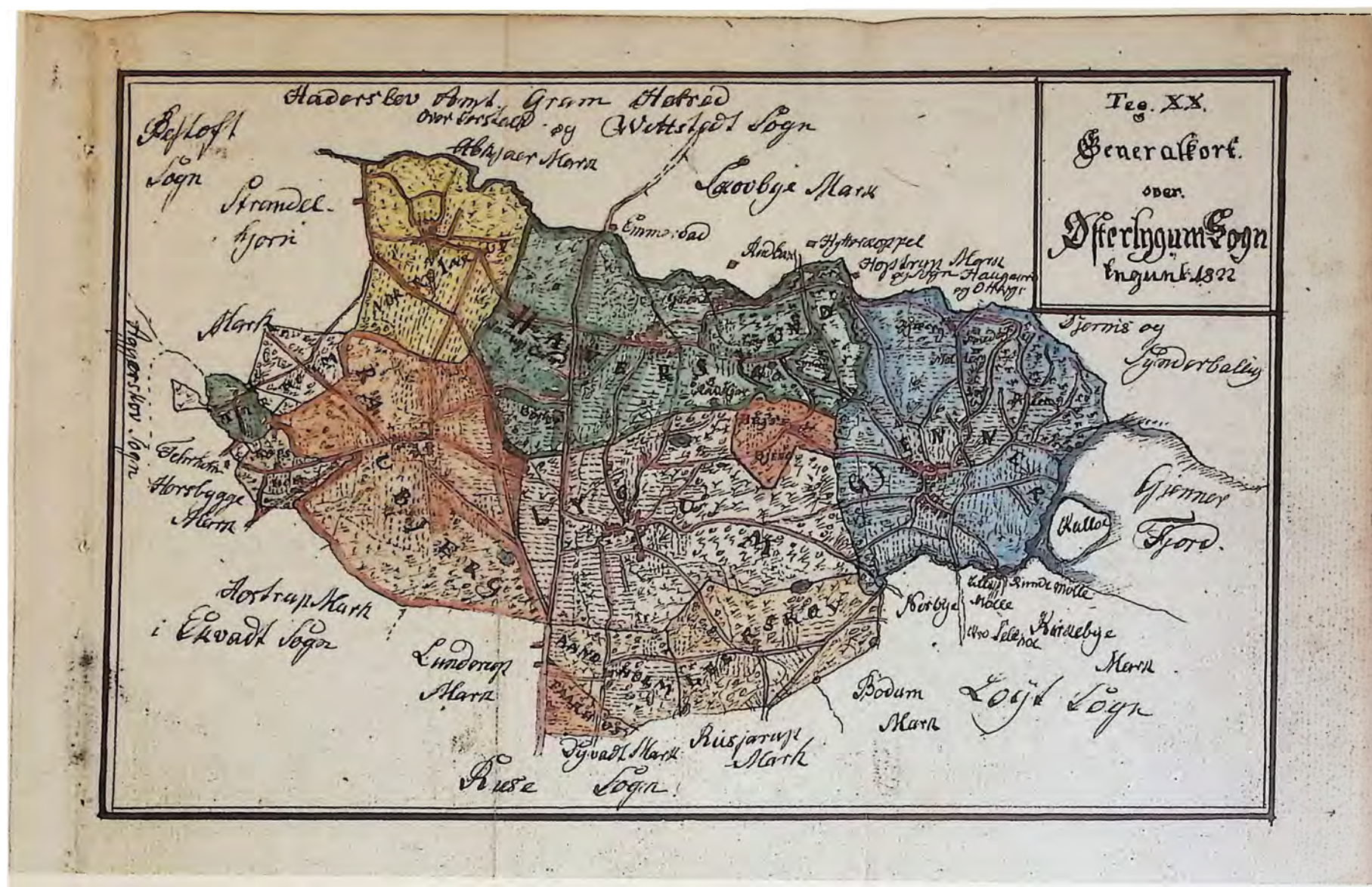
hvad der hører til Sognets Indkomster af Frygt for at fejle; men sees kan det, at de ere smaa; og jeg vil tilsidst vise at Folket ey kan vorde velhavende og er det ey. Thi at som Tabellerne vise Kornet kun giver 3 Fold og 4 Fold og at i Øvrigt Kreaturet er meest smaat og kun koster lidt i Forhold til andre gode Egnes Qvæg, dette beviser noksom hvorlidet kan vindes. Dertil kommer at Arbejdet er saare meer her end andensteds. Thi Veyene ere lange, og hvad der skal ud af Moser koster i Arbejder mangel Gang ligesaameget som det bringer. Vogne og Heste slides op derved og skulle fornyes saa tidt, og mange Folk holdes og lønnes. Dersom jeg kunde regne at i middelmaadige Aar indbringes i Menigheden 14000 Rbdlr omtrent, hvilken Regning er nok ikke langt fra Sandheden og dette er rigelig det dobbelte af Skatterne, saa er det for lidet, da Omkostningerne ere for store og det rene Overskud langt mindre end i andre Egne. Arbejdet selv belægges her med Skat, som ellers ikke skeer og derfor lever man her næsten som i Trældomsstand. I Egne hvor af blot Græsgang vindes, koster Arbejdet næsten intet og hvor Kornet giver 7, 8, 9 fold og endnu meer, der har man for lige Arbejde jo 3 til 4 Fold større reen Fordeel.

Men selv Sognets Deelee ere forskjellige i saa Henseende. Roses Lygum for Mosens Skyld og de betydelige Summer deraf vindes, saa glemmes derhos det meget der skal anvendes igjen til Arbejdsløn, til Vedligeholdelsen af Vogne, til at kjøbe Havre, Høe til Hestene og

andet Korn. Hvad er nu Raubjerg som ingen Mose har, og hvis Korn tidt er saare ringe. Det er mangel Gang ubegribeligt hvorledes Folket der holder sig. Jarup er kun lidet bedre. Og saaledes er overalt Sognet maadeligt. Men man nærer sig dog ved Arbeidsomhed og Spar-somhed og holder sig. Kun Retfærdighed findes ingen-lunde deri, at Folket fordi det sparer og arbejder meer derfor skal forholdsviis give meer og dertilmed ringeag-tes fordi det arbejder haardt og ikke har saameget til-overs at anvende til Overdaad og Pragt som i de gode Egne haves.

TRE OG TIVENDE KAPITEL
Hele Sognets statistiske Beskaffenhed
sammendragen

Naar ligesom Sognets almindelige økonomiske Forfat-ning i forrige Kapitel er bleven beskrevet, nu ogsaa dets statistiske Indretning og Tilstand paa eet Sted skal frem-stilles, saa bør adskillige Afdelinger gjøres, at en Orden kan følges. Byernes Ottinger i deres Forhold skulle be-skrives, for derefter at kunne bedømmes i Sammenlig-ningen. Tabeller skulle siden vise Sognets Udgivter, og endelig skulle de øvrige Tjenester som Sognet skulle gjø-re Staten anføres. Ottingerne ere reducerede til Lygum Ottinger efter den gamle apenradiske Kanon som turde vel give det rigtigste Forhold i Sognet (Kap 3). Saaledes er først lagt til Grund at 18 Rdlr 24 s Kanon udgives af 2 1/4 Lygum Ottinger, og nu er derefter den fulde Kanon af det Sted i hver Bye derefter beregnet til Lygum Ottinger. 25 Rdlr 25 s som gives af 2 Ottinger i Gjenner vise altsaa at 2 Gjenner Ottinger ere 3,13 Lygum Ottinger. 2 Ottinger i Hauerslund som give 20 Rdlr 13 s ere 2,587 Lyg: Ott., 1 1/2 Otting i Jarup som giver 24 Rdlr 11 s ere 2,946 Lyg Ott.: 2 1/3 Ottinger i Raubjerg som giver 22 Rdlr 22 s er 2,731 Lyg: Ott: eller rigtigere 1 3/4 Ottinger som give 21 Rdlr 24 s blive 2,614 Lyg: Ott: Leerskov agtes lig med Fogedgaarden i Lygum altsaa til 10 Lyg: Ott.: Herefter ere siden alle andre i Byerne atter efter deres Ottinger beregnede og de haderslevske og graven-steenske efter lignende af Udgivt eller Ottinger i deres Distrikt og Bye. For at kunne beregne derefter anføres

I Kopsholt		
1 Otting	1,82	1 ³ / ₄ rigelig
1/2 —	0,91	9/10 —
1/3 —	0,61	3/5 næsten

I Hauerslund		
1 Otting	1,2935	1 ¹ / ₃ næsten
1/2 —	0,6467	2/3 —
1/3 —	0,4312	4/9 —
1/4 —	0,3234	1/3 —
1/6 —	0,2156	2/9 —
1/8 —	0,1617	1/6 —
1/12 —	0,1078	1/9 —
1/16 —	0,0808	1/12 —

I Gjenner		
1 Otting	1,564	1 ³ / ₅ næsten
1/2 —	0,782	4/5 —
1/3 —	0,521	8/15 —
1/4 —	0,391	2/5 —
1/6 —	0,261	4/15 —
1/8 —	0,196	1/5 —
1/12 —	0,131	2/15 —
1/16 —	0,098	1/10 —

Heraf kan nu kjendes hvor stor en Deel af Sognets Bøndergaarde hører til enhver af de forskjellige Jurisdictioner efter Ottinger. Der findes nemlig

her hvad Ottinger og Deele deraf i hver eenslig Bye udgjøre i Lyngum Ottinger:

I Leerskov er	i Lyngum Ottinger
1 Otting	1,666
1/2 —	0,833
1/3 —	0,555
1/4 —	0,416
I Aandholm og Faarhus	
1 Otting	1,222
1/2 —	0,611
1/3 —	0,405
1/4 —	0,305
I Heiselbjerg	
1 Otting	2,245
1/2 —	1,122
1/3 —	0,748
1/4 —	0,561

I Raubjerg	
1 Otting	1,489
1/2 —	0,745
1/3 —	0,496
1/4 —	0,372
1/8 —	0,186
1/12 —	0,124
I Jarup	
1 Otting	1,964
1/2 —	0,982
1/3 —	0,655
1/4 —	0,491
I Tyrholm	
1 Otting	2,28
1/2 —	1,14
1/3 —	0,76
1/4 —	0,57

	til Apenrade	til Haderslev
	Byens Ottinger	Red. Ottinger
Lyngum	26,5	26,5
Leerskov	6	10
Aandholm	5	6,11
Faarhus	2	3,05
Heiselbjerg		2
Raubjerg	20	29,79
Jarup	11,5	22,58
Tyrholm		2
Kopsholt	2	3,64
Hauerslund	35,25	45,6
Gjenner	33,833	52,93
Sum	142,083	200,20
apenrad		142,083
i Hauerslund gravenst.		4,75
Totalsum (Kap 3)		183,5

Følgende Tabeller skulle nu fremstille hele Sognets Ansættelse til Skat og dets andre Byrder.

FØRSTE TABELLE
Sognets ældre Kanon med dens Plove og Magasinleveringer o.s.v.

Byernes Navne	Lyg Ott.	Jord- maal	Plove		Kanon		Magasiner			
		Tdr. a 320	apr	hadl.	Rbdlr	s.	Rug	Havre	Høe	Straa
Lygum	36	1340	$6^{18}/_{48} = 4^{6}/_{48}$		341	64	$5^{1}/_{4}$	$5^{1}/_{4}$	$5^{1}/_{4}$	$5^{1}/_{4}$
Leerskov	10	815	$2^{1}/_{48} = 1^{1}/_{2}$		157	90	2	2	2	2
Hejselbjerg	4,49	212	$2/_3 = 4/_9$		51	18	$4/_9$	$4/_9$	$4/_9$	$4/_9$
Andholm	6,11	324	$1^{2}/_{48} = 2^{5}/_{36}$		80	38	1	1	1	1
Faarhus	3,05	130	$5/_6 = 5/_9$		79	80	—	—	—	—
Raubjerg	34,26	1680	$4^{39}/_{48} = 3^{1}/_{8}$		396	18	$4^{3}/_{8}$	$4^{3}/_{8}$	$4^{3}/_{8}$	$4^{3}/_{8}$
Jarup	31,42	870	$4^{15}/_{16} = 3^{14}/_{48}$		375	25	$4^{5}/_{8}$	$4^{5}/_{8}$	$4^{5}/_{8}$	$4^{5}/_{8}$
Tyrholm	4,56	108	$3/_4 = 1/_2$		51	25	$1/_2$	$1/_2$	$1/_2$	$1/_2$
Kopsholt	3,64	157	$5/_8 = 5/_{12}$		48	—	$5/_8$	$5/_8$	$5/_8$	$5/_8$
Hauerslund	51,74	2160	$8^{19}/_{24} = 5^{5}/_{6}$		666	71	$7^{3}/_{4}$	$7^{3}/_{4}$	$7^{3}/_{4}$	$7^{3}/_{4}$
Gjenner	77,46	1960	$13^{11}/_{16} = 9^{1}/_{48}$		1042	62	$12^{1}/_{4}$	$12^{1}/_{4}$	$12^{1}/_{4}$	$12^{1}/_{4}$
Sum	262,7	9756	$44^{13}/_{24} = 29^{1}/_{12}$		3291	6	$42^{1}/_{6}$	$42^{1}/_{6}$	$42^{1}/_{6}$	$42^{1}/_{6}$

ANDEN TABELLE
som fremstiller Sognets Jordtaxe og Udgifter efter den

Byernes Navne	Lyg. Ott:	Agre og Enge	Anslag til Skat	à Tdr. Rbdlr	Taxe Rbdlr	Grundskat		Rigsbankrenter	
						Rbdlr	s.	Rbdlr	s.
Lygum	36	$686^{3}/_{4}$	722	—	22940	91	40	85	93
Leerskov	10	$159^{1}/_{4}$	122	80	9760	40	64	38	1
Aandholm	6,11	148	110	30	3300	13	72	12	89
Faarhus	3,05	$94^{1}/_{4}$	104	35	3640	15	16	14	24
Hejselbjerg	4,49	$68^{1}/_{2}$	65	40	2600	10	80	10	15
Raubjerg	34,26	973	497	$30^{30}/_{40}$	15420	62	24	58	35
Jarup	31,42	590	490	$30^{30}/_{40}$	15760	65	64	61	54
Tyrholm	4,56	90	99	40	3760	16	48	15	58
Kopsholt	3,64	$71^{1}/_{2}$	74	25	1850	7	68	7	22
Hauerslund	51,74	1290	1860	$60^{40}/_{60}$	47580	198	8	184	14
Gjenner	77,46	$1390^{1}/_{2}$	1320	$60^{40}/_{60}$	101690	432	68	395	69
Sum	262,7	$5561^{3}/_{4}$	4463	—	228300	954	72	883	92

Den fuldeste Nøygatighed er her vel ikke ved Plovtalets og Magasinernes Beregning skeet, men den er dog saa nøye at den ved ingen Oppebørsel nøyere kan udføres. Beregnes nu Magasinerne til en Middelpriis i maadelige Aar saasom Rug til 3 Rbdlr Tønden, saa
beløber sig den til 126 Rbdlr 48 s
Havre á 2 Rbdlr Td 84 — 32 —
Høe á 4 Rbdlr Læsset 168 — 64 —
Straa $2^{1}/_{2}$ Rbdlr Læsset 105 — 40 —
Følgelig alle Magasiner 374 Rbdlr 88 s

Hertil kommer Kopskatten som tilforn i Gjennemsnit kunde beløbe sig til 650 Rbdlr. Der flød altsaa som Skat i Kongens Kasse i forrige Tider:

Kanon	3291 Rbdlr	6 s
Magasiner	374 —	88 —
Kopskat	650 —	—
Sum	4315 Rbdlr	94 s

Lægges man ydermere Mærke til at Magasinerne for-
dum sædvanlig betaltes langt dyrere, at desuden betales
paa Amtstuerne en Deel i Lagio fordi nogle Rdlr af
Landgilden vare satte i Species, at der flød i Kongens
Kasse en Deel for stemplet Papiir, for Tørv og Træudvi-
isning og deslige, saa bliver hin Sum betydelig større
uden at det er muligt nøygatig at beregne den. Men
siden 1802 er der opkommen mange haande andre
Paalæg, og de som vedblive ville vi nu tilføye i [anden
tabel].

Af denne Tabelle sees først at Sognets Jorder, nemlig de
dyrkede ere anslagne til 4463 Tønder hver 260 Quadrat-
roder og taxeerte til 228300 Rbdlr. Derefter er Rigs-
bankhæftelsen, som er 6 p.C. altsaa 13698 Rbdlr, en
saare stor Sum. Vel skjænkes aarlig i disse Tider Fjerde-
parten af Grund- og Benyttelsesskatten; men den skal jo
ikke afskaffes, og er denne Lindring saare ubetydelig.
Denne Skat tilligemed
Rigsbankrenterne beløber sig til 1838 Rbdlr 68 s
hvilke lagt til de forrige 4315 — 94 s
give den Sum 6154 Rbdlr 66 s

Ville vi her lægge til hvad i Øvrigt flyder af Sognet i
Kongens Kasser og ey kan beregnes især ogsaa hvad der

betales til Toldvæsnet ved Gjenner Fjord, saa opnaaes Summen 7000 Rbdlr sikkerlig, som er Halvdelen af alt hvad dette Sogn kan i Pænge erhverve, naar Tiden er skikkelig god (Jævnfør Kap: 22). I det følgende vil man see hvad ydermere til andre Foranstaltninger maa udgives, førend noget kan beholdes til egne Tarv. Men her vil jeg først fremstille hvad hver Jurisdictions Undergivne af det anførte skulle betale. Apenrade Amts Undersatte-re have de oven(27)anførte 200,20 Ottinger i Sognet og deraf betale de i gammel Kanon 2607 Rbdlr 80 s og deres Jorder ere taxeerde til 172750 Rbdlr. De gravensteenske Undersattere i Haverslund have 6,14 Ottinger og svare i Kanon 52 Rbdlr 26 s. Altsaa have de haderslevske 56,40 Ottinger og betale i Kanon 631 Rbdlr 92 s og deres Jorder ere taxeerde 48310 Rbdlr. Den haderslevske Deel af Sognet staar i Forhold til den apenradiske som 56:200 hvilket er rigelig 1 til 3²/₅. Men den svarer i Kanon som 1 imod 4¹/₇ omtrent og i Grundskat i det Hele som 1:3⁷/₁₂ rigelig. Seer man derhos paa, at den Strandelhjørn Mark til Tyrholm (Kap. 14) er her medregnet og at dens Taxt bør fratrækkes, saa bliver forholdet endnu uligere. I det enkelte kjendes dette ogsaa næsten overalt, da i Gjenner, Løgum og Jarup alle haders-

levske Gaarde ere lavere taxeerde end de apenradiske af lige Størrelse. De gravensteenske som ere taxeerde til 7240 Rbdlr kunne ikke vel sammenlignes hermed. Endnu nu maa bemærkes at denne Taxe er fremdeles urigtig, heldst hvor den skulde lægges efter Angivelser saasom den der ærlig angav fik større Skat end den uredelige og beholdt ogsaa den til Belønning eller Straf for sin Ærlighed, medens den uredelige, gjærrige fik Lindring til Belønning, uagtet Forordningens Trusel. I Henseende til Magasinleveringen og Kjørseler m.v. have de haderslevske Undersattere endnu større Lættelse, da de 56,4 haderslevske Ottinger kun udgjøre rigelig 4 Plove, og de apenradiske rigelig 33¹/₂ Plov. Veyene og en Deel af Amtsomkostningerne betale de haderslevske efter deres Kanon, men Kjørseler have de kun saare faa, saasom Amtet Haderslev er saa stort. — Vi have nu altsaa seet hvad der udgaaer af Sognet i den Kongl Kasse og skulle nu henvende Opmærksomheden paa de andre saakaldte Kommünebyrder, som kræves deraf, nemlig til Amtets Omkostninger og til Sognets Foranstaltninger. Disse skulle nu saa rigtig som muligt fremstilles i følgende [tredie tabelle].

Disse Poster som ogsaa aarlig skulle udredes af Sognet beløbe	1879 Rbdlr 89 s.
Dertil kommer aarlig Udgiwt til Præstehusets Betaling og Vedligeholdelse	80 —
Til Degnehuset af Løgum District omtrent	20
Raubjerg og Jarup Skole ligesaa	16
Hauerslund Skole	24
Gjenner Skole	40
Pengesummen er altsaa	2159 Rbdlr 89 s.
Ydermere leveres til Præsten i Tiende henved 150 Tønder Korn, som kunne anslaaes efter middelmaadig Priis til 3 Rbdlr Tønden er	450 Rbdlr
det øvrige hvad Præsten faaer af Sognet er værd	110 —
Degnens Indkomster	70 —
Skolelærerens i Løgum i Høe og Arbeide o.s.v.	64 —
I Raubjerg o.s.v.	80 —
I Hauerslund	80 —
i Gjenner	90 —
Sum	944 Rbdlr

TREDIE TABELLE
indeholdende Sognets Kommünebyrder

Byernes Navne	Hustax		Brandpenge		Amtsrent.		Fattigskat		Gjordemoder		Kirkepenge		Penge til Præsten		Til Degn		Skoleløn	
	Rbdlr.		Rbdlr.	S	Rbdlr.	S	Rbdlr.	S	Rbdlr.	S	Rbdlr	S	Rbdlr	S	Rbdlr	S	Rbdlr	S
Løgym	12650		52	68	40	"	36	8	16	40	14	10	54	"	20	"	42	24
Leerskov	1910		7	92	19	48	4	58	"	48	2	58	2	38	"	80	1	42
Aandholm	1020		4	24	10	5	2	74	1	40	2	"	5	56	1	"	1	42
Faarhus	2070		8	60	—	—	1	80	"	72	"	77	2	14	"	64	1	42
Hejselbjerg	1040		4	32	10	24	4	56	"	42	"	77	2	32	"	68	1	42
Raubjerg	7140		29	72	47	24	26	28	13	64	9	76	54	32	20	"	28	"
Jarup	7410		30	84	47	"	21	72	5	48	6	86	20	"	7	80	16	"
Tyrholm	2170		9	4	6	56	4	60	1	40	"	86	5	60	1	80	2	64
Kopsholt	760		3	16	6	"	2	76	"	48	"	86	2	38	"	80	1	32
Hauerslund	16770		69	84	75	"	50	"	22	8	20	76	80	18	29	80	48	"
Gjenner	28390		118	28	130	32	86	74	37	30	21	38	141	"	56	44	72	"
Sum	81330		338	84	391	93	242	10	100	"	80	94	370	"	140	"	216	"

Disse Beregninger over Skolerne især ere giorte meget lavt; men man seer at Summen deraf lagt til den forrige og forøget med endnu andre Smaaudgivter som Sognet har, vel opnaar Summen af 3.000 Rbdlr. Haves der alt-saa kun 4.000 Rbdlr tilovers (Sammenlign ovenfor og Kap 22), saa sees neppe hvorledes Fornødenhederne for samme kunne anskaffes. Og at man i saadanne Aar som disse 1822 ey kan bestaae, er fuldelig aabenbart. Endelig skal endnu gives Soldater af Sognet, som har et Haderslevsk Lægd og 10 apenradiske nemlig fra No 18 til No 27 indsluttende. Der er ogsaa sædvanlig 5 til 6 regulære Soldater i Sognet og koste tillige foruden de annecteerte. Ogsaa skal der ofte betales til Møller og andre Ting og Kjørselerne kunne vorde 1 lang og nogle korte aarlig af hver Plov, men nogle ere frie for de ordentlige saasom Sandmænd og Fogeder. Regelen, hvorefter disse skeede vare fordum de saa kaldte Boel, som ikke alle vare lige store; men nu er den gamle Kanon Regel. Saaledes har man ogsaa tilforn havt et andet Plovtal end efter den nye Kanon og de apenradiske i Sognet udgjorte derefter 34^{15/16} Plove. Men disse Plove staae nu kun i Bøgerne uden at man retter sig efter dem.

FIRE OG TIVENDE KAPITEL

Slutning paa Sognets Beskrivelse

Da jeg samlede Materialierne til denne hermed fuldendte Beskrivelse over Østerlygum Sogn og begyndte at udarbejde den, da var Hensigten ingen anden dermed end at fremstille et Skilderie over Sognet, som kunde behage og nytte for saavidt som samme kunde være Ledetraad ved Sognets offentlige Forhandlinger. Denne Hensigt opnaaedes men et Resultat fulgte ogsaa deraf som intet eller mindre tænktes paa nemlig dette, at Sognefolkets Tilstand aabenbares (Sammenl. Kap. 22). At denne er meget maadelig sees deraf. Thi naar af de 14000 Rbdlr kun 4000 Rbdlr bliver tilovers efter Afgivternes Bestridelse, og deraf skal udredes Betalingen for alle Fornødenheder, saasom Jern, Træ, Salt, Hør, Hamp eller Reeb o.s.fr., saa bliver Overskuddet aabenbarlig næsten eller aldeles intet. Ville vi antage at endnu 2000 Rbdlr ere tilovers, saa har hver Person omtrent 2 Rbdlr til at bestride sine Udgivter med til de Klædningsfornødenhe-

der som han ikke selv kan frembringe. Og saadanne gives der saasom Farvning og deslige, hvilke Skik og Brug udkræve. Desuden gives der Omstændigheder i Livet hvorved noget skal anvendes, uden at see paa Sygdomstilfælde i hvilke en Læge aabenbarlig ey kan faaes af Mangel paa Formue. I den gyldne Tid og da de nye Paalæg endnu ey vare opkomne, kunde man vel her i Sognet godt holde sig. Da erhvervedes ogsaa noget, og de ringe Huse fremstode hyppigen af deres nedfaldende Tilstand og bleve reenligere af Udseende og bekvemmere. Men førend denne Tid kunde man kun til Nød og Neppe bestaae, og siden de nye Paalæg opkom, Krigen tilligemed trykkede, heldst nu da alle Vare Bonden har at sælge have ingen Værdie, er det i Sandhed umuligt ved saa store Skatter at komme igjennem, som det heder. Thi nu vindes ey engang oven anførte Sum, og den Mand som skal holde en Deel Tjenestefolk, eller ogsaa give nogle Renter, maa nødvendig gaae til Grunde. Kjendsgjærninger stadfæste hvad der her siges. I de ældre Tider forholdt det sig saa, at naar en Mand havde en Deel voxne Børn, som arbejdede trofast med ham en Deel Aar, saa kunde han erhverve nogle faa hundrede Mark. Den ældste Søn eller Datter beholdt Gaarden efter ham, de andre Børn fik hver Eet eller To hundrede Mark og den Udstyr som blev forfærdiget i Huset og de søgte saaledes anden Lejlighed. Mange Sønner gik til Søes og fortjente Penge, hvormed de kom tilbage, om de ikke døde som hyppigt skede, og giftede sig til Gaarde, hvis Tilstand de med deres Erhvervede kunde forbedre. Andre Sønner og Døttrene toge ofte ud af Sognet og søgte Lykken andensteds og sædvanlig med Held. Thi de vare vante til tungt Arbejde og Sparsomhed fra Lildom op. I Husene anskaffedes saare lidet og ringe Gods, selv en Bog at købe var en Luxus. De bedre Tider varede for kort og havde for liden Indflydelse paa dette Sogn til at man meget kunde forvænnens ved den. Nu er den forrige Tilstand vendet tilbage med den ufordeelig Forskjæl, at Priserne ere lavere paa alle Producter end næsten nogensinde før, Skatterne og Kommjænebyrderne næsten dobbelt saa store og Leyligheden at komme til Søes eller paa slig Maade at erhverve noget næsten reent afskaaret. Gaardene have derfor ingen Priis, de koste ikke nær hvad Bygningerne ere i Værdie. Den Mand som ingen Gjeld har holder sig til Nød, dersom han er saare flittig og har Børn der arbejder trofast med ham. Tilsidst faaer den ældste Gaarden, men de andre

Børn intet. Saaledes er Tilstanden, og hvad Indflydelse den vil have paa Folkets Sind seer man imøde med Frygt. Den viiser sig i visse Kjendemærker allerede, endskjønt den endnu dempes formedelst det ogsaa endnu levende Haab at Tiderne snart ville ændre sig eller at der i det Mindste maa gjøres Indretninger til at forebygge den truende og indbrydende Ødelæggelse. Hvorledes Folket derfor arbejder og sparer kunde jeg gjøre opmærksom paa. Men dette henfører til Værkets 3die Bog Kap 18 og 19, hvori folket nærmere skal beskrives.

Men jeg har ogsaa et Haab, som dæmper den Mismod jeg, dette brave Folks lykkelige Lærer, har. Hvad der møder har sin store Nytte ey saalige formedelst de Magthavendes Bestyrelse, men formedelst Forsynets urandsagelige Veye. Thi de Magthavende ere kun svage Menesker og desmindre skikkede til at forbedre og øve Retfærdighed jo mindre de umage sig for at kjende Folkets Omstændigheder af opmærksom og fordumsfrie Beskuelse og jo mere de vilde ordne, styre og raade efter blotte Grundsætninger uden at have fundet samme overensstemmende med Erfaringen. Men Forsynet styrer alt efter en kjærlig Viisdom. Ved denne opvækkes stedse en Tidsaand ved Folkets Erfaringer og af dets Fornødenheder. Samme er især virksom i de Viser og Forstandiges Ord og Gjærninger, som findes i alle Stænder og lede det hele ofte umærkeligen. Den samme indvirker efter haanden meer og meer paa de Magthavendes Anordninger, hvis de ey, som nogle have gjort, sætte sig saa høyt at de vove Fare af et lignende Fald, som hine have lidt. Men naar denne Indvirkning skeer, saa lempes sig alting efterhaanden, saa at det befrygtede Onde bliver til Velsignelse. Erfaringen har lært os, at just ikke Velstand erhvervet formedelst udbredt og meget fordelagtig Handel er et Folkes høyeste Lykke, endog samme unægtelig giver Magt og meget Guld og Sølv. Disse Ting er aldrig tilstrækkelige at tilfredsstille et fordærvt Folks Fordringer. Og naar alle Ting ere anordnede efter Sølvets Maalestok, saa bliver Metallet Folkets Gud og alle Dyder bedømmes efter denne Guds Befalinger. Vænnens man derimod til at nøyes med Landets Producter og skatteres alt efter dem som efter de Ting den ene sande Gud giver Landets troe og flittige Borger, saa skatteres alle Dyder efter Guds Bud i Himmelen og Folket falder ey i Fordærvelse. Amerikas Opdagelse og dets Udplyn-dring af Europæerne har unægtelig virket i saa Henseende fordærvelig paa Europas Folk. Følgerne deraf føles

nu. Gid de maatte aabne vore Øyne til at see det, og at undgaa den Afvey herefter som samme førte os paa.

Da haabes at det Gode denne Begivenhed har havt skal blive varigt og det skadelige deraf forsvinde. Viisdom, Guds frygt, Agtelse for Menneskets Værdighed og Ret, Arbejdsomhed, Nøysomhed og Borgerdyd ville da blomstre i alle Stænder. Enhver vil have Aarsag til at vorde sine Medbrødre, sin Konge, sit Folk, sit Fædreland tro. Og den sande Fred og Velstand vil finde Sted.

Ende på den første Bog

Forkortelser i tabellerne

Ap. eller Apr.	apenradisk dvs. hørende under Aabenraa amt
Had. eller Hdlr.	hadervsk dvs. hørende under Haderslev amt
Lyg.	Løgum
Ott.	otting
Rd. eller Rdr.	roder
Rbdlr. eller Rbd.	rigsbankdaler
Rbs.	rigsbankskilling
S.	skilling
Skp.	skæpper
Sxd.	sektendedele (del af skæppe)
Tdr. eller Td.	tønder

Oversigt over
Tegninger i Østerlygum Sogn
kort beskrevet

Tegning I	Øster Løgum kirke s. 18
Tegning II	Øster Løgum set fra nordvest, prospekt 1810 s. 21
Tegning III	Grundrids af Øster Løgum by, 1821 s. 22
Tegning IV	Generalkort over Øster Løgum mark, 1821 s. 23
Tegning V	Generalkort over Lerskov, Andholm og Fårhus marker, 1822 s. 25
Tegning VI	Hejselbjerg s. 27
Tegning VII	Rugbjerg set fra syd, prospekt 1822 s. 29
Tegning VIII	Grundrids af Rugbjerg by s. 30
Tegning IX	Kort over Rugbjerg mark, 1822 s. 31
Tegning X	Nørre Hjarup set fra Vesterbjerg, prospekt 1822 s. 32
Tegning XI	Grundrids af Nørre Hjarup by, 1822 s. 33
Tegning XII	Generalkort over Nørre Hjarup mark, 1822 s. 34
Tegning XIII	Kort over Kopsholt og Tyrholm marker, 1822 s. 35
Tegning XIV	Grundrids af Hovslund by, 1822 s. 37
Tegning XV	Hovslund set fra vest, prospekt 1806 s. 38
Tegning XVI	Generalkort over Hovslund mark, 1822 s. 40
Tegning XVII	Genner by set fra landevejen, prospekt 1822 s. 41
Tegning XVIII	Grundrids af Genner by, 1822 s. 43
Tegning XIX	Kort over Genner mark, 1822 s. 44
Tegning XX	Generalkort over Øster Løgum sogn, 1822 s. 48

Udgivelsesprincipper

Peter Kiers manuskript »Østerlygum Sogn, kort beskrevet« foreligger i to eksemplarer. Originalen er i privat familieej på gården Lerskov i Øster Løgum sogn, en afskrift findes i landsarkivet i Aabenraa i Øster Løgum præstearkiv under signaturen H 13. Det er kun få og ret ubetydelige forskelle mellem de to tekster, f.eks. afskriverfejl eller tilfælde hvor afskriften retter fejl i originalen. Begge tekster er benyttet ved udarbejdelse af tekstudgaven her.

Afskriftens forholdsvis let læselige tekst er benyttet som udgangspunkt, men den er overalt kontrolleret med originalen. Teksten er gengivet ord og bogstavret, og datidens anvendelse af store begyndelsesbogstaver i substantiver er bibeholdt. For at lette forståelsen er nogle forkortelser i tabellerne dog helt eller delvist opløst, og den en del steder mangelfulde tegnsætning er søgt forbedret. Derimod er der ikke gjort forsøg på at rette åbenlyse fejl i kilden – således enkelte fejl i sammentællingerne i tabellerne. Kilden er med andre ord søgt gengivet så autentisk som muligt.

Alle tegninger i originaludgaven af »Østerlygum Sogn, kort beskrevet« er gengivet i naturlig størrelse.

Ordliste

Alen længdemål. Efter forordninger i 1768 og 1769 var den hamborgske alen det lovlige længdemål. 1 alen = 2 fod = 0,573 m.

8 alen = 1 rode.

Amtsomkostninger skattelignende kommunalafgifter, som blev beregnet i det såkaldte »amtsanlægs-regnskab«. A. blev benyttet til at dække amtets udgifter vedrørende kriminalvæsen, medicinalvæsen og vejvæsen m.v.

Andenkærv anden afgrøde efter at der er gødet. Som regel rug.

Åpenradisk hørende under Aabenraa amt.

Balle afdeling af en landsby, der inddeles i Nørreballe, Sønderballe, Vesterballe og Østerballe. Anvendes senere til gadenavne.

Birk en med herrederne sideordnet rets- og underøvrigheds-kreds.

Bjerg hos Kier = bakke. Endnu i dag anvendes »bjerg« for »bakke« i sognet (= pold, lille forhøjning).

Bol betegner dels de oprindelige gård-enheder i landsbyen, før de hyppige delinger satte ind frem mod ca. 1600. Der- efter betyder bol oftest slet og ret gård.

Brandpenge bidrag til brandforsikringen, se Hustaxation.

By hos Kier = landsby.

Demat på dansk »dagslæt«, betegnede oprindelig et stykke eng, som kunne slås af en mand på en dag. Derefter også benyttet som arealmål.

Hos Kier omtales under Hovslund Tønder-dematen = 180 kvadratroder = 49,26 ar, altså knap $\frac{1}{2}$ ha.

Ejendoms gård selvejergård.

Enebøl gård eller hus beliggende for sig selv.

Enemærke særlig afgrænset og afmærket areal, som var særeje og ikke tilhørte landsbyfællesskabet.

Esp jysk-fynsk for asp (bævreasp, poppel).

Extraordinaria ekstraordinære, ikke faste og ordinære (skatte)afgifter.

Flaver hedetørv.

Fjendetiden Svenskekrigene 1657-60.

Fogderi administrationsdistrikt med egen sognefoged eller ri-defoged.

Fogedgård stillingen som sognefoged gik hyppigt i arv i en enkelt bondeslægt. Denne slægts gård kunne da kaldes for en fogedgård. Som løn for embedet var gården fritaget for en del skatter.

Frigård betegner hos Kier en gård, som var fritaget for enkelte småskatter til gengæld for visse forpligtelser, f.eks. »at give agt på storvildtet« i skovene eller huse jagtpersonalet,

når de høje herskaber var på jagt. Må altså f.eks. ikke forveksles med de haderslevske frigårde.

Følge (skræl)pløje.

Gade den brede vej for kreaturerne gennem landsbyen ud til græsningsarealerne.

Grund- og benyttelsesskat eller *landskat* var en ny skat indført ifølge forordningen af 15. december 1802. Alle jorder, også de adelige godsers hovedgårdsjorder, blev ansat til såkaldte skattetønder a 260 kvadratroder (s.d.), som blev takseret til en værdi mellem 25 og 150 rdl pr. tønde. Af den samlede taksationsværdi betaltes årligt en procentsats i skat. I årene 1802-og blev skatten forhøjet flere gange. O. 1817 blev den atter nedsat 25 %.

Grundskat se grund- og benyttelsesskat.

Grundtaxation forud for indførelse af den nye grund- og benyttelsesskat eller landskat i 1802 blev alle jorder opmålt i såkaldte skattetønder, og hver skattetønde blev takseret til et beløb i rigsdaler, senere rigsbankdaler. Dette beløb er udtryk for grundtaxationen.

Gøderug første rugafgrøde høstet efter gødning. Det samme som mønt(e)rug eller mynt(e)rug, også kaldt førstekærvsrug.

Haderslevsk hørende under Haderslev amt

Hale f.eks. Damhale – et lavtliggende areal, der støder op til en dam.

Hokken »et lidet aflukke ved gården«, f.eks. til kalve, får, gæs og mindre husdyr. Det nordre græsningsstykke ved præstegården benævnes stadig således.

Hole lavning eller kløft, jvfr. Genner Hole.

Hollændergård se Meierhof.

Hustaxation fra midten af 1700-årene var de fleste ejere af fast ejendom forpligtet til at lade bygningerne brandforsikre. Hustaksationen var anført i brandtaksationsprotokollerne, og for brandforsikringen blev der betalt brandpenge i forhold til taksationsværdien.

Inderste lejehusmand, hvis hus stod på en bondes jord. Inderste kan dog også betyde en, der bor til leje.

Indtægt del af landsbyens fællesjord tilsået med samme kornsort. Afdeling i markens omdrift, vang.

Inventarium en af øvrigheden bekræftet fortegnelse over præstens, degnens og kirkens indtægter og besiddelser.

Kanon eller den gamle kanon er fællesbetegnelsen for bøndernes ordinære jordebogsafgift (pligt) og plovskatten (kontributionen, s.d.). Kanon er altså summen af kontribution (månedsskat) og pligt (landgilde). Da disse afgifter er ældre end landskatten af 1802, blev kanon også kaldt »gamle skat«. Betegnelsen »skat« i hovedparten af tabellerne hos Kier svarer til kanon.

Kirkevæрге der var to kirkevæрге eller jurater i sognet. De

førte sammen med præsten kirkeregnskaberne, forvaltede kirkepengene og førte tilsyn med kirke- og skolebygninger.

Kommunikant altergæst, person som deltager i nadveren.

Kontribution er den ordinære grundskat, opkrævet fra midten af 1600-årene med et beløn for hver plov (s.d.). Derfor blev den også kaldt plovskat. Indtil 1802 var kontributionen den vigtigste realskat i hertugdømmerne. Den blev betalt med et månedligt beløb – derfor også benævnt månedsskat.

Kopskat en ekstraskat, som blev indført ved forordning af 23. september 1762. K. blev betalt med 1 rdl. årligt for hver person, hvert hoved (kopf), over 12 år. Kopskatten for de fattigste blev lignet på de mere velhavende.

Kærv en kærv er tre neg, 20 kærv er en trave. Kærv kan også betyde årsafgrøde af en mark.

Kørsler undersåtterne var forpligtede til at yde kørsler og andre arbejdsydelser til staten og dens embedsmænd. Byrderne blev fordelt af husfogeden i forhold til plovtalet.

Kådnér husmand med lidt jord.

Lagio eller agio, opgæld, kursdifferencen mellem specie og kurant (se species).

Landgilde en fæsters årlige afgift i penge, korn eller naturalier til ejeren, se også Pligt.

Landkommissionen Den slesvig-holstenske landkommission blev nedsat i 1768 bl.a. for at fremme udskiftningen. Den bestod ind i 19. årh. og udførte et stort arbejde for at forbedre landboforholdene.

Løkke markstykke.

Magasiner magasinleverancer var en skat som gik tilbage til 1680'erne. Skatten udgjorde et bestemt kvantum korn, hø eller strå af hver gård udskrevet efter plovtalet. Normalt blev der betalt i penge i stedet for i naturalier, efter årets takst.

Meierhof eller mejerigård, er oprindeligt adelige hovedgårde særlig indrettet til mejeridrift. Da mejeribruget oprindeligt byggede på metoder hentet i Holland, blev der talt om »hollænderi« eller hollændergård, og lederen af et sådant brug blev kaldt en »hollænder«.

Mil længdemål = 24.000 danske fod eller 1643 hamborgske roder a 4,5851 m = 7532 m.

Mynt(e)rug eller mønt(e)rug, også kaldt gøderug = første rugsæd, efter at marken er gødet. Næste rugafgrøde i samme jord kaldes andenkærvsrug (s.d.).

Månedsskat er det samme som kontribution (s.d.).

Ornum bestemt afgrænset og særlig afmærket jordstykke uden for dyrkningsfællesskabet, særjord. Det samme som enemærke (s.d.).

Opmaal kvantitet (modsat bonitet).

Otting er et mål for den enkelte gårds andel af bymarken. Hver by udgjorde et bestemt antal ottinger. Den enkelte gårds ottingtal var udtryk for gårdens andel af byens sam-

lede areal. Var byen f.eks. på 36 ottinger og en gård på 10 ottinger, rådede gården over $\frac{10}{36}$ af de fælles bymarker. Ottingens størrelse varierede altså fra landsby til landsby.

Pligt oprindelig jordebogsafgift til staten af landejendomme. Denne ældgamle afgift blev oprindeligt betalt i forskellige naturalier, som senere blev afløst af en pengeafgift. Pligt er nærmest at ligestille med landgilde. Pligt og kontribution (s.d.) blev senere hyppigt slået sammen under betegnelsen »kanon« (s.d.).

Plov oprindelig formentlig betegnelse på en gård, hvis land kunne dyrkes med én plov. I nyere tid og indtil de preussiske skattereformer i 1870'erne er ploven kun en skattekvote. Hvert sogn var ansat til et antal plove, og den enkelte gård til en bestemt del af det samlede antal plove. Den ordinære grundskat, kontributionen, skulle betales med et beløb for hver plov. Derfor blev denne skat også kaldt plovskat. Også andre skatter blev indtil o. 1800 fordelt på skatteyderne efter plovtalet. En plov svarer groft sagt til 10 tdr. hartkorn.

Renter se rigsbankrente.

Ridefoged ridefogeden var en kongelig udnævnt embedsmand, som kun kendes i Haderslev amt. R. opkrævede skatter, deltog i vurderings-, syns-, skifte- og delingssager. Der var en ridefoged i Strandelhjørn fogderi og en i Genner fogderi. Begge sorterede under Haderslev amt. Ridefogderne udførte desuden en sognefogeds forretninger, og deres stilling var nærmest lig en sognefogeds (s.d.).

Rigsbankrente efter »statsbankerotten« i 1813 blev Rigsbanken oprettet. Banken udstedte nye seddelpenge. Som sikkerhed for disse blev al grundejendom belagt med et hypotek forud for alle andre på 6% af værdien, den såkaldte bankheftelse. Bankheftelsen skulle forrentes med $6\frac{1}{2}\%$ årligt, den såkaldte rigsbankrente.

Rigsbankdaler fællesmønt for hele monarkiet indført efter statsbankerotten i 1813. 1 rigsbankdaler (rbd. eller rbdlr.) = 6 mark = 96 skilling (s.). 1 rbd. = $\frac{5}{8}$ rdl. = $\frac{1}{2}$ speciedaler.

Rigsdaler den slesvig-holstenske kurantdaler var den gængse mønt o. 1800. 1 rigsdaler (rdl.) = 3 mark = 48 skilling. 1 rdl = $\frac{13}{5}$ rbd. = $\frac{4}{5}$ speciedaler.

Rode hyppigt benyttet længdemål. En rode var opdelt i et vist antal fod. En fod havde forskellig længde i de forskellige dele af hertugdømmerne, og roden varierede derfor i forhold til, hvilken fod den blev beregnet efter. Fra 1768 var den hamborgske rode ifølge lovgivningen fastlagt som almindeligt mål. Den var delt i 16 fod = 4,58 m. Kvadratroden var et flademål. 1 kvadratrode = $21\frac{1}{6}$ m².

Salairplov til finansiering af herreds- og sognefogedløn og deres skattefritagelser blev der opkrævet skat af en overtal-

lig plov (s.d.) = den såkaldte salairplov (salarieplov).

Sandemand æreshverv, hvortil medlemmer af de mest ansete bondeslægter blev udpeget af kongen på livstid. Stillingen var i praksis hyppigt arvelig. S. afsagde i ældre tid dom på herredstinget i kriminelle sager og virkede som nævning og bisidder. S. virkede også som taksator, forligsmand m.v.

Skat i tabellerne det samme som summen af kontribution og pligt (s.d.).

Skifte det samme som indtægt (s.d.).

Skæppe forkortet skp., agermål. 1 tønne = 8 skæpper. Hver skæppe var delt i 16 sekstendedele – forkortet sxd. En skæppe land er det areal, hvori der sås en skæppe korn.

Småredsler små-ydelser eller skatter, som oftest en del af landgilden, pligten.

Sognebyrder ydelser til sognets kirke-, skole- og fattigvæsen, degne- og jordemoderudgifter.

Sognefoged mellemmand mellem overøvrigheden og befolkningen. S. skulle varetage statens interesser i sit distrikt, sørge for lov og orden, opkræve skatter, udskrive befolkningen til offentlige arbejder og meget mere. S. blev udnævnt af amtmanden. Ofte gik stillingen i arv i en af de mest ansete bondeslægter. Lønningen var ubetydelig, mest forskellige skattelettelser.

Species en speciedaler var 25% mere værd end en rigsdaler kurant. 1 rigsdaler species = $1\frac{1}{4}$ daler kurant. Denne mer-værdi kaldes opgæld eller lagio. Se også rigsdaler og rigsbankdaler.

Stavn det samme som bol i betydningen en oprindelig gårdenhed.

Stuf eller *stuv* betegner et jordstykke uden for landsbyfællesskabet. Kirken rådede en del steder over stuf-jord, såkaldt kirkestuf.

Toft arealet omkring gårdene og husene i landsbyen – i modsætning til bymarkerne. Tofterne var ikke underlagt landsbyfællesskabet.

Tussel nøglegarn.

Tønne a) som arealmål:
en tønne land, forkortet tdr., = 8 skæpper (skp.), kan have forskellig størrelse. Den såkaldte skattetønne, benyttet i forbindelse med grund- og benyttelsesskatten i 1802 (s.d.) var på 260 kvadratroder = 5465 m². Den af landkommissionen (s.d.) benyttede tønne var på 320 kvadratroder = 6727 m².
b) som rummål/kornmål:
1 tønne rug og hvede = ca. 100 kg
1 tønne byg = ca. 85 kg
1 tønne havre = ca. 65 kg

Vulgo latin = ifølge almindelig sprogbrug.

Ær det samme som ahorn.

Litteraturliste

Arends, Otto Fr.: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra reformationen til 1864. 1932. Bd. 1-3.

Balslev, Svend og Hans Ejner Jensen: Landmåling og landmåle-re. Danmarks økonomiske opmåling. 1975.

Bramsen, Bo: Gamle Danmarkskort. En historisk oversigt med bibliografiske noter for perioden 1570-1770. 3. opl. 1975.

Bugge, Thomas: Beskrivelse over den opmaalingsmaade, som er brugt ved de danske geographiske Karter ... 1779.

Clausen, Karl: Folkeviser og nymodens sang i Napoleonstiden. Bind 1. Introduktion: Sangens vilkår i et slesvigsk sogn. 1968.

Danckwerth Caspar: Neue Landesbeschreibung der zwey Hert-zogthümer Schleswich und Holstein. 1652. Genudgivet 1963.

Fink, Troels: Rids af Sønderjyllands historie. 3. udg. 1955.

Fink, Troels: Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770. 1941.

Fink, Troels og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie. 1944.

Geertz, F.: Geschichte der geographischen Vermessungen und der Landkarten Nordalbingiens vom Ende des 15. Jahr-hunderts bis zum Jahre 1859. Berlin, 1859.

Gregersen, H. V.: Slesvig og Holsten før 1830. 1981.

Hejselbjerg Paulsen, Hans: Landskabsstudier. Bidrag til det nordslesvigske kulturlandskabs udviklingshistorie. [Ø. Løgum sogn] (Jyske Samlinger 1941-42, 5. række, 5. bind, s. 196-246).

Hejselbjerg Paulsen, Hans: Oplysningstiden i hertugdømmerne (tiden fra ca. 1773-1817). [Heri en omfattende omtale af Peter Kier]. (Sønderjyske Årbøger 1933, 1934, 1935, 1936 og 1938).

Hejselbjerg Paulsen, Hans: Pastor Peter Kier 23.12.1771-12.01.1834 (Sønderjysk Månedsskrift 1933-34, s. 114-120).

Hejselbjerg Paulsen, Hans: Slesvigske tilstande og tanker omkring 1820 [Udtog af Sognepræst Peter Kiers »Østerløgum Menigheds Annaler«. 6. bd., 7. og 8. bog.] (Sønderjyske Årbøger, 1956, s. 90-98).

Hjelholt, H.: Inkorporationen af den gottorpske del af Sønderjylland i kronen 1721. 1945.

Jørgensen, A. D.: Sønderjyllands indlemmelse i den danske krone 1721. (Historisk Tidsskrift 1885, 5. række, 5. bind, s. 117-243).

Kahlfuss, Hans-Jürgen: Landesaufnahme und Flurvermessung in den Herzogtümern Schleswig, Holstein und Lauenburg vor 1864. Beiträge zur Geschichte der Kartographie Nordalbingiens. 1969.

Kejlbo, Ib: Historisk kartografi. 1966.

Kier, Peter: Min rejse gennem jordelivet. Udgivet ved Jens Holdt og Hans Hejselbjerg Paulsen. 1968.

Koch, L.: Oplysningstiden i den danske kirke. 1770-1800. 1914.

Kong Valdemars Jordebog. Udgivet af Svend Aakjær. Nyt oplag 1980. Bd. 1-3.

La Cour, Vilhelm: Danmarks historie. 1942. Bd. 1-2.

Lange, Johan (red.): Ordbog over Danmarks plantenavne. 1959-61. Bd. 1-3.

Lesser, W.: Topographie des Herzogthums Schleswig. 1852.

Lomholt, Asger: Landmaaling og fremstilling af kort under bestyrelse af Det kgl. danske Videnskabernes Selskab 1761-1843. 1961 (Samlinger til Selskabets historie, 4).

Mejer, Johannes: Johannes Mejers kort over det danske rige. Udgivet af N. E. Nørlund. Bind 3: Aabenraa amt. 1942.

Møller, Peter Grau: Udskiftningen og dens økonomiske og sociale følger i Sønderjylland ca. 1730-1830. En analyse af et udvalgt område på Nordals. 1984.

Neue Schleswig-Holstein-Lauenburgische Provinzial-Berichte: 1834 s. 404-414. [Nekrolog over Peter Kier].

Nyholm, Asger: Slesvigske gejstlige og slesvig-holstenismen indtil 1850. 1980.

Nørlund, N. E.: Danmarks kortlægning. En historisk fremstilling. Bind 1: Tiden til afslutningen af Videnskabernes Selskabs opmåling. 1942. (Geodætisk Instituts Publikationer, 4).

Petersen, Carsten: Slesvigske præster. Et udsnit af præstestandens historie. 1938.

Pontoppidan, Erik: Den danske Atlas eller Kongeriget Danmark med dets naturlige egenskaber, elementer, indbyggere, væxter, dyr ... forestillet udi en udførlig lands-beskrivelse. 1763-81. Bd. 1-7. Genudgivet 1971.

Redegørelse vedr. matrikelvæsenet i de sønderjyske landsdele. 1972.

Statsbürgerliches Magazin 1824. Herausgegeben von C. F. Carstens und N. Falck. Pag. 632-35: Ueber Gemeindecroniken von Pastor Kier in Osterløgum.

Schröder, Johannes v.: Hertugdømmet Slesvigs topographie. 2. opl. 1854.

Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede. Bind 7: A. Pontoppidan Thyssen: Vækkelse, kirkefornyelse og nationalitetskamp i Sønderjylland 1815-1850. 1977.

Indledning til atlas

Om dansk kartografi og landmåling før Kiers tid

Omkring år 130 efter Kristus levede i Alexandria den berømte astronom og geograf Claudius Ptolemæus, der tegnede kort over den verden, han vidste besked om. Dertil hørte forbavsende nok Danmark, der lå ved havbugten Codanus (jvf. »Vift stolt på Codans bølger«). Landet hedder Scandia og viser helt klart Jyllands typiske form trods dets lidenhed på det store kort. Ptolemæuskortet er kugleformet med både længde- og breddegrader og afstandsbedømmelse, der ikke rammer helt ved siden af.

Danskeren Claudius Clavus (f. 1388) opdagede kortet i en latinsk udgave under et studieophold i Italien og gav sig frimodigt til at rette det ind, så det bedre kom til at ligne Danmark. I 1427 tryktes i Nancy et af hans kort, det ældste kendte kort over Danmark.

Cusanus' Tysklandskort fra midten af 1400-årene medtager Danmark og tilføjer nye oplysninger, mens svenskeren Olaus Magnus' kort over Norden fra 1539 ikke gengiver Danmark meget bedre end forgængerne.

Den danske matematikprofessor Marcus Jordan virkede også som kartograf. Hans Danmarkskort fra 1552 er dog ikke bevaret, men Jordan tegnede det kort over Danmark, som indgik i Brauns »Theatrum Urbium« fra 1587.

Tycho Brahe fik i den sidste trediedel af 1500-tallet betydning for Danmarks kortlægning, idet resultatet af hans astronomiske studier blev til uvurderlig hjælp for samtidige og senere kartografer i deres omhyggelige arbejde med at kortlægge Danmark. Dermed var muligheden for »en vellignet matricul« til stede. Danmarkskortene blev mere og mere nøjagtige.

Christian 4. var nok den danske konge, der var mest optaget af at få udgivet et dansk kortværk. Hidtil havde man især måttet ty til hollandske kartografer. O. 1630 fik matematikeren Hans Willumsen Lauremberg til opgave at kortlægge det danske rige. Arbejdet trak ud, og i 1645 modtog Lauremberg en kraftig påmindelse om at blive færdig. Det blev han tilsyneladende ikke, for i 1647 overtages kortlægningen af Johannes Mejer (1606-1674).

Johannes Mejer

Den nye kgl. kartograf blev manden bag det første detaljerede Danmarkskort. Han var født i Husum og fik efter matematiske og astronomiske studier i København tidligt opgaver i sin hjemegn. De ældste signerede kort fra hans hånd er dateret 1636. I løbet af årene 1639-1641 opmålte han landsbyerne i Aabenraa amt og udfærdigede 12 oversigtskort og 51 kort over landsbyerne med tilhørende jorder. Landsbykortene er i målestok 1:12.500 og meget detaljerede med angivelse af agerskifter, markskel, veje, vandløb, enge, moser og skove. Oversigtskortene er dels sognekort i 1:25.000, dels herredskort i 1:50.000. Kortene er bilag til jordebogen »Erddt-Buch des Ambts Apenrade«, udarbejdet efter amtsforvalterens anordning. Tilsammen giver de et godt indblik i landbrugets forhold i Sønderjylland på Christian 4.s tid.

Fra 1638-1648 opmålte Johannes Mejer hertugdømmerne. De 37 kort, som fulgte, blev de eneste, han fik trykt. Det skete i 1652 i Caspar Danckwerths: »Neue Landesbeschreibung der zwey Hertzogthümer Schleswich und Holstein«. Disse kort blev grundlaget for alle kort over området i ikke mindre end 150 år.

I 1650 kunne Mejer præsentere et generalkort over Danmark og hertugdømmerne, udarbejdet delvis på grundlag af ældre kortmateriale. Men kortet forblev utrykt.

Johannes Mejers kort er ikke fejlfri, men han skabte ved sin flid og dygtighed som kartograf den solide basis, som Danmarkskortet hvilede på, indtil Videnskabernes Selskab begyndte opmålinger.

Peter Resen benyttede Mejers kort i »Atlas Danicus« fra 1688, hvis 39 bind på nær 4 gik tabt under Københavns brand 1728. Et meget fornemt Danmarkskort blev skabt o. 1695 af søkortdirektør Jens Sørensen, men heller ikke det blev trykt.

Der fandtes dog også andre kort over det danske rige. Landet blev nærmest oversvømmet med udenlandske, især nederlandske fremstillede kort, men alle var de ret mangelfulde.

Først i 1763 offentliggøres et acceptabelt trykt Danmarkskort. Det sker i Erik Pontoppidans topografiske værk »Danske Atlas« og grundlaget var Mejers kort fra 1650. I Pontoppidans atlas finder man også 11 store og 3 mindre kort over danske landsdele.

Videnskabernes Selskabs kort

Det grundlæggende arbejde med en egentlig kortlægning af Danmark kommer imidlertid først med Det kgl. danske Videnskabernes Selskab, som allerede fra starten i 1742 giver fremstilling og udgivelse af kort over det danske rige en plads i første række blandt selskabets opgaver.

I året 1750 noterer selskabet, at det vil være rimeligt »at spørge, om vi Danske ikke endelig også ere betænkte på at illustrere vore egne Lande og fornemmelig afhjælpe den u-negtelige Mangel på gode og nogenledes speciale Land-Kort særdeles da vore Naboer, de svenske, nyelig derudi ere komne os tilforn«.

I 1757 anbefaler en ung studiosus ved navn Peder Kofoed sig selv til »at gjøre accurate Kortter over Danmark«. Han vil oven i købet gøre det »uden belønning«, man kunne nøjes med at gøre ham til titulær professor i Odense! Man tog hans henvendelse alvorligt, da den var vel underbygget gennem en særdeles grundig redegørelse for hans planer, og i marts 1757 kunne man meddele »professor Kofoed«, at han kunne gå i gang med arbejdet. Kofoed døde allerede i 1760, 32 år gammel, men det, han nåede, var af en sådan kvalitet, at Selskabet fik mod til at fortsætte den linie, som Kofoed havde lagt i sine storstilede planer.

En af Kofoeds elever, cand.theol. Thomas Bugge, fremlagde et forslag til en traktat om kortvæsenet, som kongen godkendte ved resolution af 26.juni 1761. Med Bugge som drivkraft skabtes nu det første pålidelige Danmarkskort, som udkom i årene frem til 1842, fordelt på 24 kortblade. Herefter blev Danmarks opmåling overtaget af Generalstabens topografiske afdeling.

Fra Bugge's traktat citeres punkt 1:

»— her er ey Spørgsmaal om den geometriske eller specielle Opmaaling, men alleene om den geographiske og generelle hvorved bliver fastsat, hvormeget Land og Vand haves udi et Rige, hvorledes begge ere beliggende mod hverandre til almindelig Brug og Nytte, og som viser alle Kiøbsteders, Kirkers, publique Bygningers, Fabriquers og Herregaarders indbyrdes Situation og Distancer. Søernes Tall og Størrelse, tilligemed deres Odde og Bugter, Skovenes ohngeferlige Omkreds og Størrelse, Landveyes saavelsom Aaers og Bekkers Gang med deres betydelige Bugter, men især Landets Strandbredder og Søekyster, med derhos beliggende Skær og Klipper, hvilken sidste Landmaaling har en stor Influence udi et Lands Forsvar, enten til at bedække Kysterne, eller i tilfælde af reglere Krigs Operationerne, men i Besynderlighed i Handelen og Navigationen, i det Kysterne aflegges paa deres rette Længde og Breede, de Søefarende til Efterretning, ligesom den og bliver til en Rettesnoer for hvad spe-

Arandelhjørn

Olvening Mark.
Rungstrup Mark.

Hafstrup Mark.

Scala.

ciellere Operationer, der kunde foretages i et Land, samt skaffer habile Landmaalere og Nationen Smag for de mathematiske Viidenskaber til Opkom for Kunster og nye Opdagelser«.

Opmålingerne i Slesvig blev foretaget 1778-82, 1792-1809 og 1812. På grundlag af foreløbige kort i målestok 1:20.000 udarbejdedes bl.a. følgende kort:

Kort over den Sydlige Deel af Fyen tilligemed det tilgrændsende Stykke af Hertugdømmet Schleswig saavel som Øerne Langeland, Taasinge, Ærøe, Als og mellemliggende smaae Øer. 1:120.000. Tegnet af H. Skanke, 1783; stukket af C. A. Guiter, 1787.

Kort over en Deel af Koldinghuus og Riberhuus Amter udi Iylland samt af Haderslewhuus Amt udi Hertugdømmet Schleswig. 1:120.000. Reduceret og tegnet af T. Bugge og F. Wilster, 1804; stukket af I. Sonne, 1811.

Kort over Tønder og Lugumcloster Amter, samt Deelee af Haderslebhuus Apenrade Flensborg og Bredsted Amter udi Hertugdømmet Schleswig. 1:120.000. Reduceret og tegnet af T. Bugge og F. Wilster, 1805; stukket af G. N. Angelo, 1809.

De to sidstnævnte kort blev udgivet omkring det tidspunkt, hvor Peter Kier var gået i gang med sin beskrivende virksomhed, og det kan ikke udelukkes, at Kier har modtaget inspiration gennem disse nye kortblade.

En anden kartografisk nyskabelse på denne tid var premierløjtnant Heinrich du Plat's kort over hertugdømmet Slesvig i 14 blade (1:57.600), som blev tegnet 1804-05 til dels på grundlag af kortmaterialet i Videnskabernes Selskab. Du Plat's kort var imidlertid beregnet til militært brug og forelå ikke trykt. I dag anses de for at være de bedste oversigtskort over hertugdømmet Slesvig, som det så ud ved slutningen af det 18. århundrede.

Den slesvig-holstenske landkommission og landmålingen i Sønderjylland

Den »Schleswig-Holsteinische Land-Commission« blev nedsat i 1768, og den 26. januar 1770 forelå den udskiftningsforordning, som blev grundlag for gennemførelsen af udskiftningen og for de mange opmålinger.

Der var imidlertid mangel på uddannede landmålere, og adskillige bønder, husmænd og smede optrådte i faget med et minimum af regnekunst som baggrund. En del af disse første udskiftninger måtte gøres om, fordi de var unøjagtige, det gjaldt bl.a. Hovslunds.

Landkommissionen udnævnte i 1769 den 30-årige kaptajn i infanteriet Johann Bruyn til overlandmåler. Bruyn fik ansvaret for det praktiske arbejde med opmålingerne, og han løste

opgaven ved at oprette et landmålerkontor og ansætte et antal unge mennesker, som han uddannede i landmålerkunsten. Kontoret havde til huse i landsbyen Ahlefeld 12 km fra Slesvig.

Ved midten af 1770-erne, da der var kommet fuld gang i virksomheden, havde Bruyn 12-14 landmålere ansat. En af de mest erfarne (edsvoren i 1771) var Rudolph Greve, som opmålte Rugbjerg i 1784 og Genner i 1785. Dancklef Matthiesen, som stod for opmålingen i Hovslund 1781, var blevet ansat i 1776, og kun Christian Johann Kling, som tegnede Nr. Hjarup i 1784, var med edsafleggelse 1783 ret ny i tjenesten, da han virkede på Øster Løgum-egnen.

Landmålerne begyndte årets arbejde i marken med forårets komme. Først målte de kornmarkerne, derefter i juni, juli og august enge, moser m.v. I efterårsmånederne kunne så kornmarkerne gøres færdige. Vintermånederne blev brugt til at udarbejde opmålingsprotokoller og jordebøger, samt til rentegning af opmålingskortene, som var i målestok 1:1835. Allerst først blev dog opmålingskortet ved hjælp af en pantograf formindsket til et såkaldt generalrids (som regel farvelagt), der blev anvendt som arbejdskort.

Johan Bruyn tilså selv arbejdet i marken, lige som han overvågede vinterens papirarbejde. Den meget udførlige landmålerinstruktion af 10. februar 1775 dannede grundlag for arbejdet. Bruyn og hans folk stod for en væsentlig del af landmålingen i Slesvig og Holsten i 1700-årenes sidste trediedel, og i kraft af den velorganiserede virksomhed blev resultatet af høj kvalitet. Ved Bruyns død i 1799 afvikledes kontoret, og arkivet blev overdraget til staten, hvorved det meste blev bevaret for eftertiden.

PETER KIERS KORT Kilder, beskrivelse og vurdering

Allerede fra drengeårene var Peter Kier optaget af landmålerens arbejde. Han fortæller i sin selvbiografi »Min rejse gennem jordelivet«, hvordan han i 1781 som 10-årig fulgte landmålerne ved deres opmåling af Hovslund-området: »Opdelingen af marken gav mig megen fornøjelse, især da landmåleren Danklef [Matthiesen] og hans medhjælper, skolelæreren [Rasmus Dahm] boede i vort hjem, og alt blev forvandlet der ...«. Og senere fortæller Kier om valg af livsstilling: »Landmåler ville jeg godt være, men jeg vidste ikke, hvordan man som sådan skulle tjene sit brød. At blive gejstlig var mit højeste ønske ...«.

Det blev han. Men han nøjedes ikke med det. Snart efter at være blevet præst i sit hjemsgn begyndte Kier det topografi-

ske virke, som skulle optage ham resten af livet. Kiers særlige interesse for kort stammede altså fra barndommen og må være blevet styrket i voksenalderen, måske ved kendskab til Johannes Mejers kort i Danckwerths: *Neue Landesbeschreibung ...* fra 1652, som Peter Kier kan have set under sine studier i Kiel. Kortene fra Aabenraa amt, som danner en parallel til hans eget værk, har han derimod næppe kendt, da de ikke var mangfoldiggjort. Videnskabernes Selskabs kort over Slesvig har Kier sikkert kendt til, da de var under udarbejdelse og udgivelse ved den tid, da Kier begynder sin virksomhed som kortlægger af Øster Løgum sogn.

Kilder

Der er dog næppe nogen tvivl om, at det er landmålerkortene i forbindelse med udskiftningen, som sætter Kier i gang og bliver grundlaget for hans atlas. Han »søgte ... kort og jordebøger sammen og begyndte en opmåling af de ikke kortlagte marker«.

Det lykkedes Kier at fremskaffe nyopmålte kort fra Genner, Hovslund, Øster Løgum og Nr. Hjarup. Om sidstnævnte beretter han i sognebeskrivelsen, at »marken er opmålt og udskiftet af Landkommissionen 1799 og carteret, og derfor er dens beskrivelse sikker og let, da deres arbejder var at få til afbenyttelse ...«.

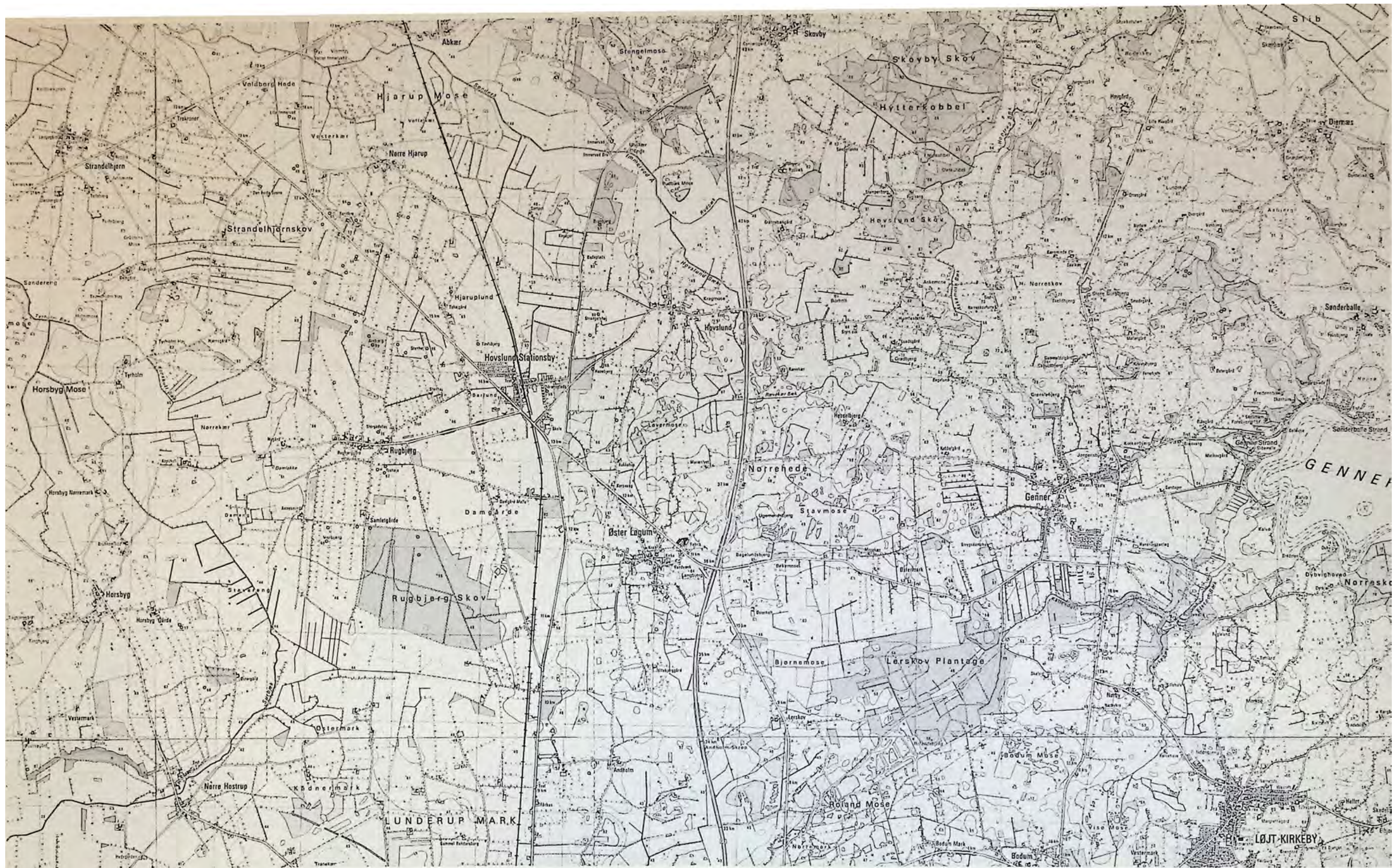
Peter Kier satte sig nu til meget omhyggeligt at eftertegne og forstørre disse kort. Han startede med Genner, formentlig i 1811 eller 12, og fortsatte med Hovslund, som færdigtegnedes i 1813. Derefter arbejdede Kier med Øster Løgum gennem 1814 til 1815, hvor Nr. Hjarup kom med.

Dermed havde Kier bearbejdet fire af sognets fem større områder. Det femte var Rugbjerg. Her fik han kun tegnet et nødtørftigt rids »efterdi over denne uskiftede bye, hverken haves kort ej heller jordbog«. Rugbjerg var imidlertid blevet opmålt i 1784 af R. Greve. Kortet er bevaret og gengives sidst i dette atlas.

Den sidste del af arbejdet gik langsomt. Rugbjerg-skitsen er fra 1821 og den tilsvarende fra Hejselbjerg fra 1822.

Beskrivelse

Peter Kiers atlas på Landsarkivet i Aabenraa består af 45 kort i det her gengivne format, indbundet i ét bind. Kortene dækker hele Øster Løgum sogn. Hovedparten af kortene, i alt 33 omfatter Genner, Hovslund, Øster Løgum og Nr. Jarup. Af resten er de 8 kort over Andholm, Faarhus, Hejselbjerg,

Udsnit af Geodætisk Instituts 4 cm kort, 1:25.000, blad nr. 1212 III, NØ, SØ og NV (her formindsket). Gengivet med instituttets tilladelse (A. 404/85). Copyright.

Horsbyg, Kopsholt, Rugbjerg og Tyrholm, mens de sidste 4 er generalkort over Øster Løgum sogn og Nr. Hjarup, Hovslund og Genner samt 2 kort, som ikke hører med til atlasset. Det drejer sig om et kort fra sognebeskrivelsen over Lerskov og et kort over Brøckelmos fra 1807, tegnet af D. Diedrichsen.

De fleste af kortene er farvelagte (gengivet her i værket). Resten er helt uden eller kun sparsomt farvelagte og fremtræder i det hele taget mindre gennearbejdede.

I denne udgave af Kiers atlas er medtaget 33 af 43 kort, idet de ufærdige kort er udeladt.

Måleenheden er hamborgske roder à 4,5851 meter og målestokken i generalkortene ligger meget tæt på 1:20.000 og i specialkortene på ca. 1:2200.

De farvelagte kort, i alt 15, som indgår i sognebeskrivelsen, er alle tegnet i løbet af 1821-22 og må være udarbejdet med kortene i det egentlige atlas som forlæg.

Vurdering

Kiers kort må ses i sammenhæng med sognebeskrivelsen, som de støtter på fortrinlig vis. Sognebeskrivelsen er det originale arbejde, mens Kier som kartograf er den entusiastiske amatør. Ved et stort og omhyggeligt arbejde har Kier med landmålerkortene som grundlag tegnet et generalkort og en række specialkort over de enkelte ejerlav. Kortene nyder godt af præstens nøje kendskab til sit sogn i alle dets kroge. Han tilføjer stednavne og anvender danske navneformer i stedet for landmålerens tyske. En del af disse navne er stadig anvendt af folk i sognet, mens andre hverken anvendes eller kendes. Det sidste gælder navne som »Preussermosen«, »Mads Lausens Dam« og »Ægypten«.

Oversigt over atlasblade

- Generalkort over Øster Løgum sogn s. 58
1. Genner 1. Genner bys grundrids med omkringliggende marker s. 63
 2. Genner 2. Genner marks sydøstlige del med Runde Mølle og Løjt grænse s. 65
 3. Genner 3. Genner marks østerdel med Genner havn og slibemøllen s. 67
 4. Genner 4. Genner marks nordøstlige del, Genner skov, Sønderballe grænse s. 69
 5. Genner 5. Genner marks nordnordøstlige del, Genner skov, Diernæs grænse s. 71
 6. Genner 6. Genner Nørreemark, Hoptrup og Hovslund grænse s. 73
 7. Genner 7. Genner Midtmark (Nørreemark) med del af Hovslund grænse s. 75
 8. Genner 8. Genner Vestermark med Hovslund, Hejselbjerg og Løgum grænser s. 77
 9. Genner 9. Genner Sydvestmark (Galtbjærg) med Løgum, Lerskov og Nørby grænser s. 79
 10. Genner 10. Generalkort over Genner by og mark s. 81
 11. Hovslund 1. Hovslund Nørreskov med Skovby, Hoptrup og Genner grænser s. 83
 12. Hovslund 2. Hovslund Sønderskov med Genner og Hejselbjerg grænser s. 85
 13. Hovslund 3. Hovslund Østerhede med Sønderskovvej, Løgum og Hejselbjerg grænser s. 87
 14. Hovslund 4. Hovslund Østermark og Grønbækgård med Rudbæk og Skovby grænser s. 89
 15. Hovslund 5. Hovslund by og Nørreemark s. 91

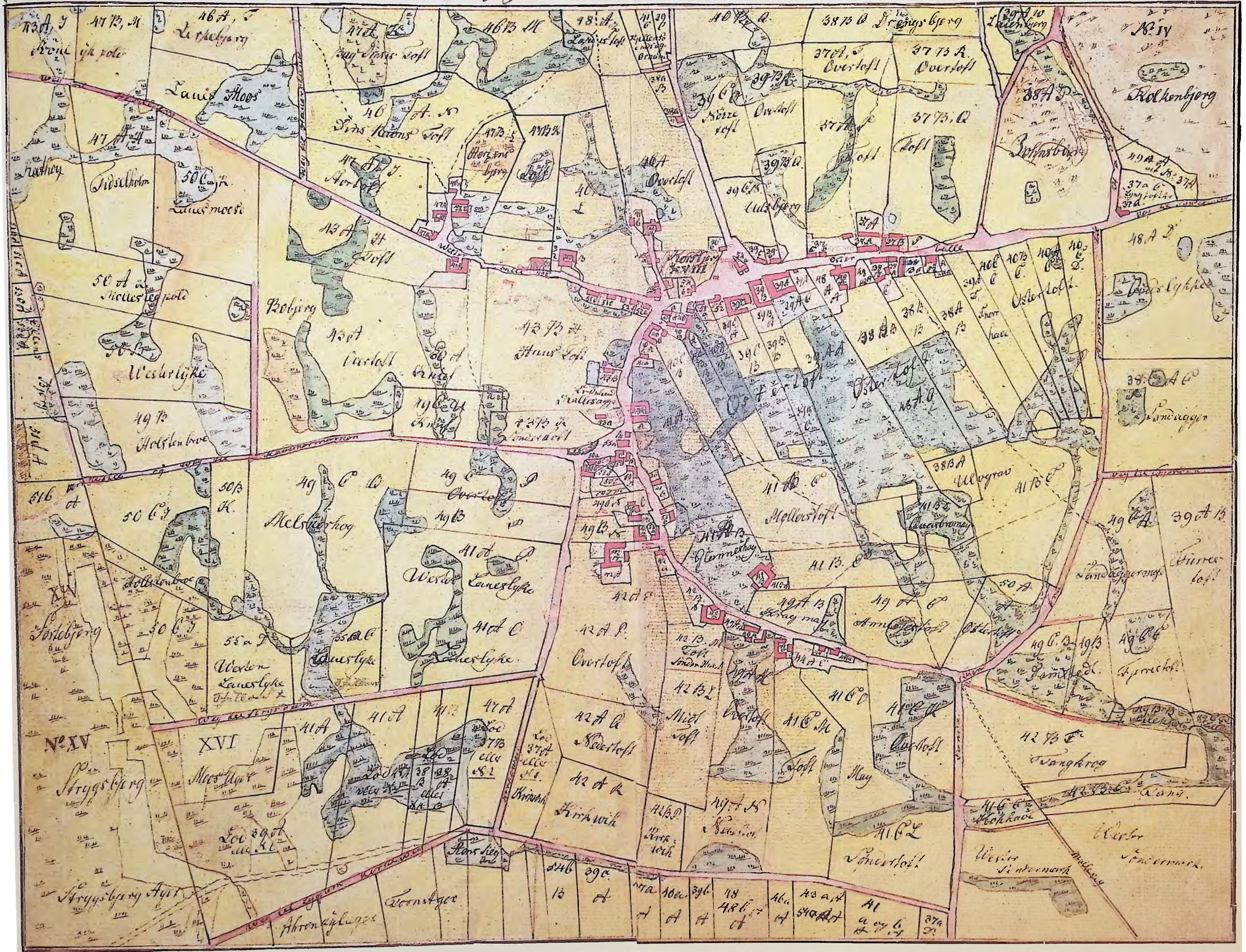
16. Hovslund 6. Hovslund Nordvestmark med Hjarup, Abkær, Immervad og Skovby grænser s. 93
17. Hovslund 7. Hovslund Vestermark og Hjaruplund s. 95
18. Hovslund 8. Hovslund Sydvestmark, Barlund, Vanrad med Rugbjerg og Løgum grænser s. 97
19. Hovslund 9. Hovslund Søndermark med Løgum grænser s. 99
20. Hovslund 10. Generalkort over Hovslund by og mark s. 101
21. Øster Løgum 1. Kirken og præstegården s. 103
22. Øster Løgum 3. Øster Løgum Nørre Vestermark s. 105
23. Øster Løgum 4. Øster Løgum Sønder Vestermark s. 107
24. Øster Løgum 5. Øster Løgum by og nærmeste marker s. 109
25. Øster Løgum 6. Øster Løgum Nørreemark s. 111
26. Øster Løgum 7. Øster Løgum Nørrehede s. 113
27. Andholm mark s. 115
28. Nørre Hjarup 1. Nørre Hjarup Østermark s. 117
29. Nørre Hjarup 2. Nørre Hjarups nordøstlige del s. 119
30. Nørre Hjarup 3. Nørre Hjarups nordvestlige del s. 121
31. Nørre Hjarup 4. Nørre Hjarups sydvestlige del s. 123
32. Nørre Hjarup 5. Generalkort over Nørre Hjarup by og mark s. 125

Udskiftningskort over Øster Løgum 1784 s. 127

Udskiftningskort over Rugbjerg 1784 s. 129

*1. Atlas over Øster-Lygum Sogn. Første Blad,
eller Karter over Gjenner Første Karte.
Gjenner Byes Grundrids med dens omkringliggende nærmeste Marker.*

ATLAS over ØSTER-LYGUM Sogn. Første Blad, en Kart over GJENNER. Første Karte. Gjenner Byes Græns-
ræs med dens omkringliggende nærmeste Marker. Tab. I

*2. Atlas over Øster-Lygum Sogn. Andet Blad,
eller Karter over Gjenner Anden Karte.
Kort over Gjenner Marks sydøstlige Deel med runde Mølle og Løyt Grændse.*

HR AS over ØSTR-LYGUM sogn. Andet Blad, der starter over GJENNER. Anden Korte. Kort over Gjenners
Markes sydøstlige Del med runde Støtte og Løst Grænse.

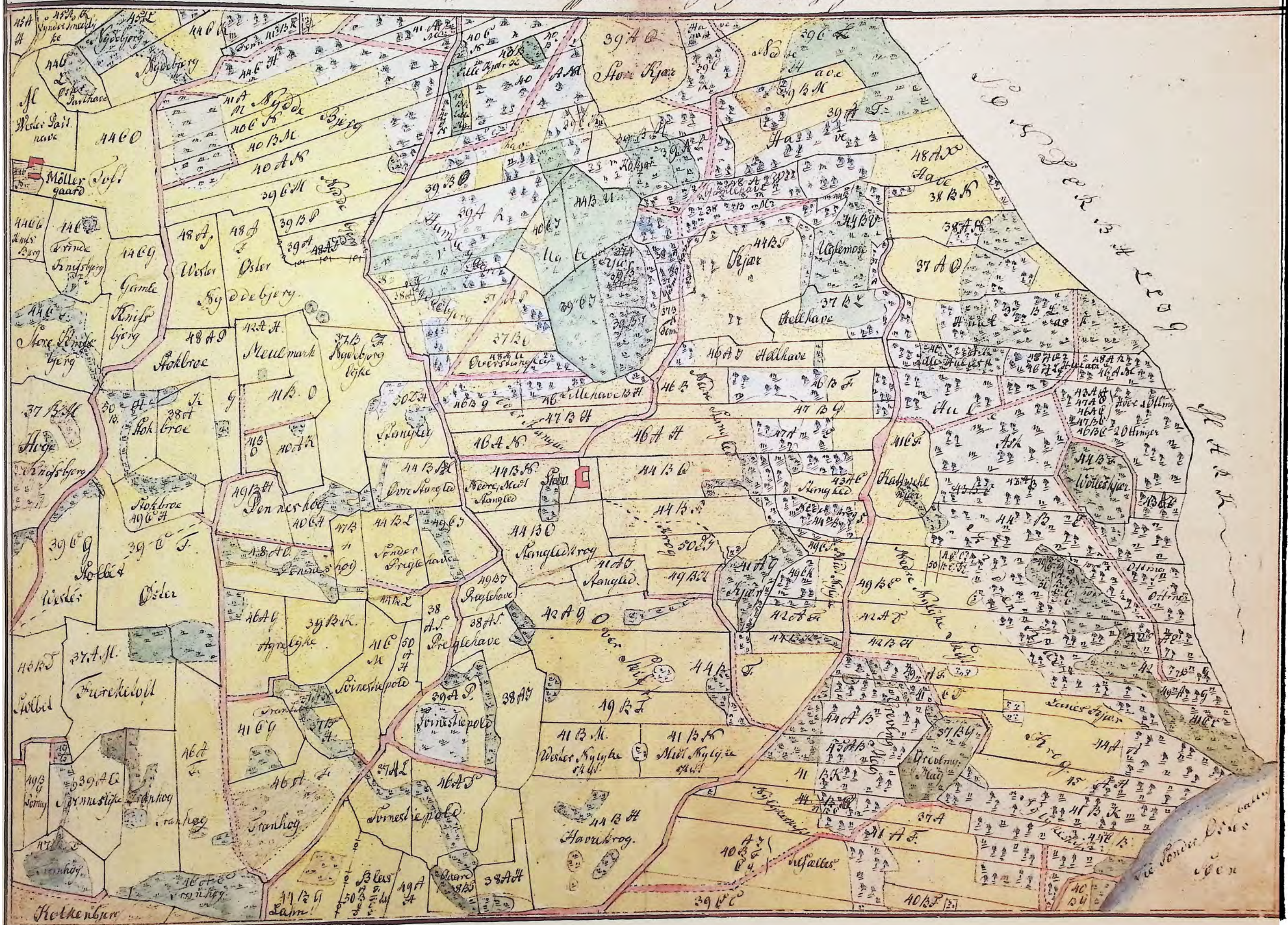
*3. Atlas over Øster-Lygum Sogn. Tredie Blad,
eller Karter over Gjenner Tredie Karte.
Kort over Gjenner Marks Østerdeel med Gjenner Havn og Slibemøllen.*

A. L. A. over ØSTER-LYGUM sogn. Tredie Blad, eller Kart over Gønner. Tredie Kart. Kert over Gønner
 Marks Østende med Gønner Havn og Ribemøllen.

*4. Atlas over Øster-Lygum Sogn. Fjerde Blad,
eller Karter over Gjenner Fjerde Karte.
Kort over Gjenner Marks nordøstlige Deel eller Gjenner Skov og Synderballigs Grændse.*

A. S. A. S. over ØSTER-LYGUM Tegn Fjerde Blad, eller Kart over GJENNER. Fjerde Platte Kort over Gjenner Mark
nordøstlige Del eller Gjenner Fjæ og Synderballags Grændse.

*5. Atlas over Øster Lygum Sogn Femte Blad,
eller Karter over Gjenner Femte Karte.
Kort over Gjenner Marks nordnordøstlige Deel eller Gjenner Skov og Diernis Grændse.*

ATLAS over ØSTERLYGUM Løgn Femte Blad; eller Kart over GJENNER. Femte Karte. Kort over Gjemmet
Markes nordnordøstlige Del eller Gjemmer Lov og Stormis Grændse

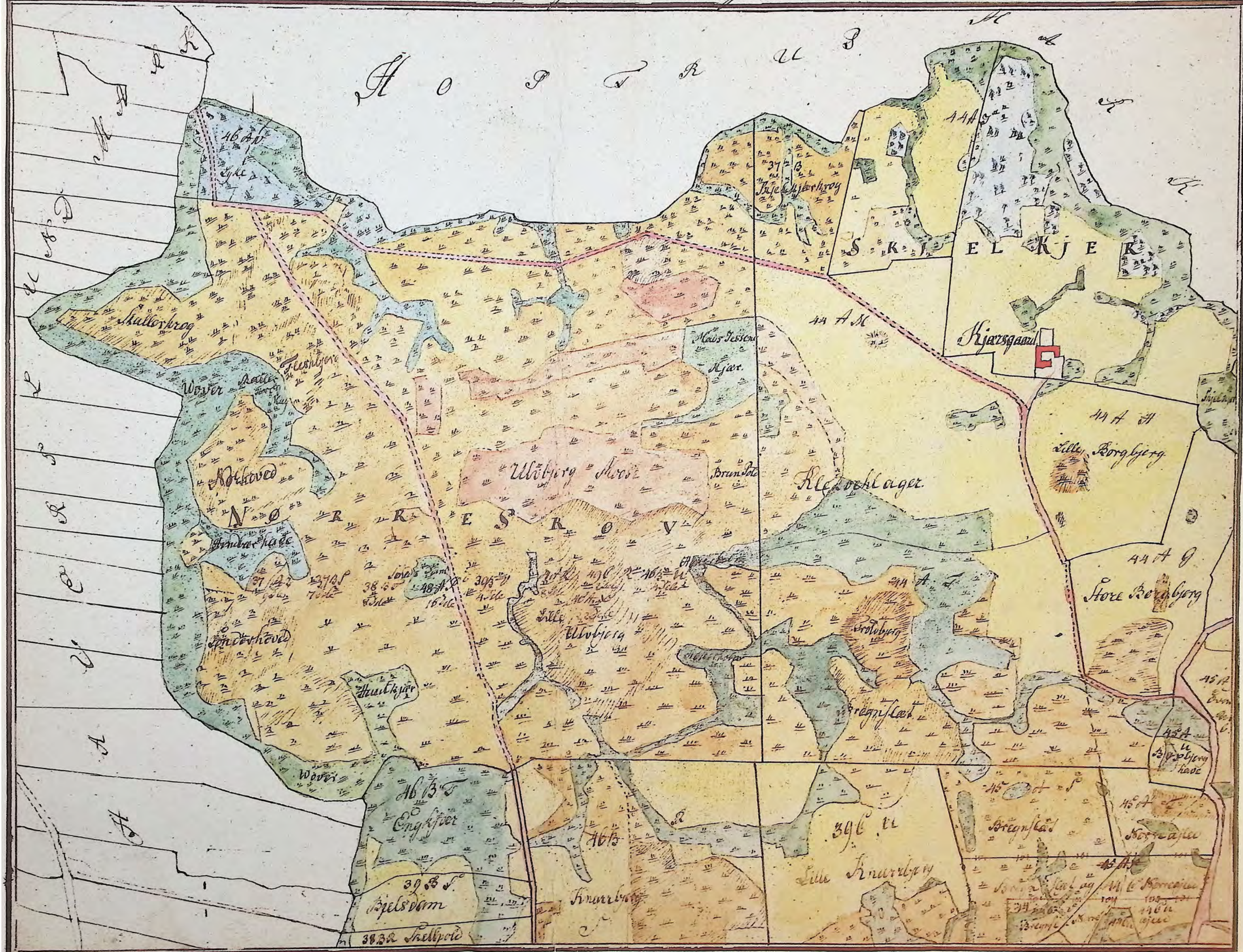
Hebrop Mark.

Der n is Mark

*6. Atlas over Øster Lygum Sogn Sjette Blad,
eller Karter over Gjenner, Sjette Karte.
Kort over Gjenner Nørremark med Hoptrup og Haverslund Grændse*

A. L. S. over ØSTERLYGUM som dette Blad, eller Kart over GJENNER, dette Karte. Kort over Gjennær Sør.
 remærk med Høftruf, og Haverlund Grønde.

*7. Atlas over Øster-Lyngum Sogn, Syvende Blad,
eller Karter over Gjenner, Syvende Karte,
Kort over Gjenner Midtmark med noget af Haverslunds Grændse, ellers kaldet Nørremark.*

H. L. A. over OSTER-LYGUM, sogn, Gylden Blad, eller Karst over GJENNER, ~~og~~ Karde, Kor over Gjenns Midtmark
 med nogle af Haverlands Grænsen; eller kaldet Rødre mark

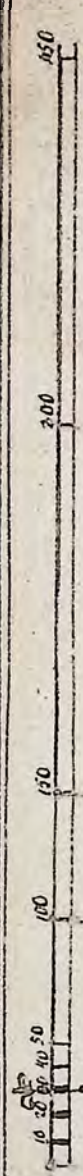
*8. Atlas over Øster-Lyngum Sogn ottende Blad
eller Karter over Gjenner ottende Karte.
Kort over Gjenner Westermærk med Haverslund, Hejselbjerg og Lyngum Grændser.*

Handwritten signature: *Handwritten signature*

*9. Atlas over Øster-Lyngum Sogn niende Blad
eller Karter over Gjenner niende Karte
Kort over Gjenner Sydvestmark eller Galibjergdeel med Lygums, Leerskous og Nørbye Grændser.*

*10. Atlas over Østerlygum Sogn Tiende Blad,
eller Karter over Gjenner, Tiende Karte.
Generalkort over Gjenner Bye og Mark Efter det af Landmaaler Greve ved Delingen 1790
forfærdigede Kort, 9 Gange forkortet v.K.*

Norby Mark

ATLAS

ØSTERLYGUM SOGN
Tien de Blad.

KARTER OVER GJENNER. TIENDE KART.

Generalfort.

GJENNERBYE OG MARK.

1790. Udgivet af J. H. Schlegel.

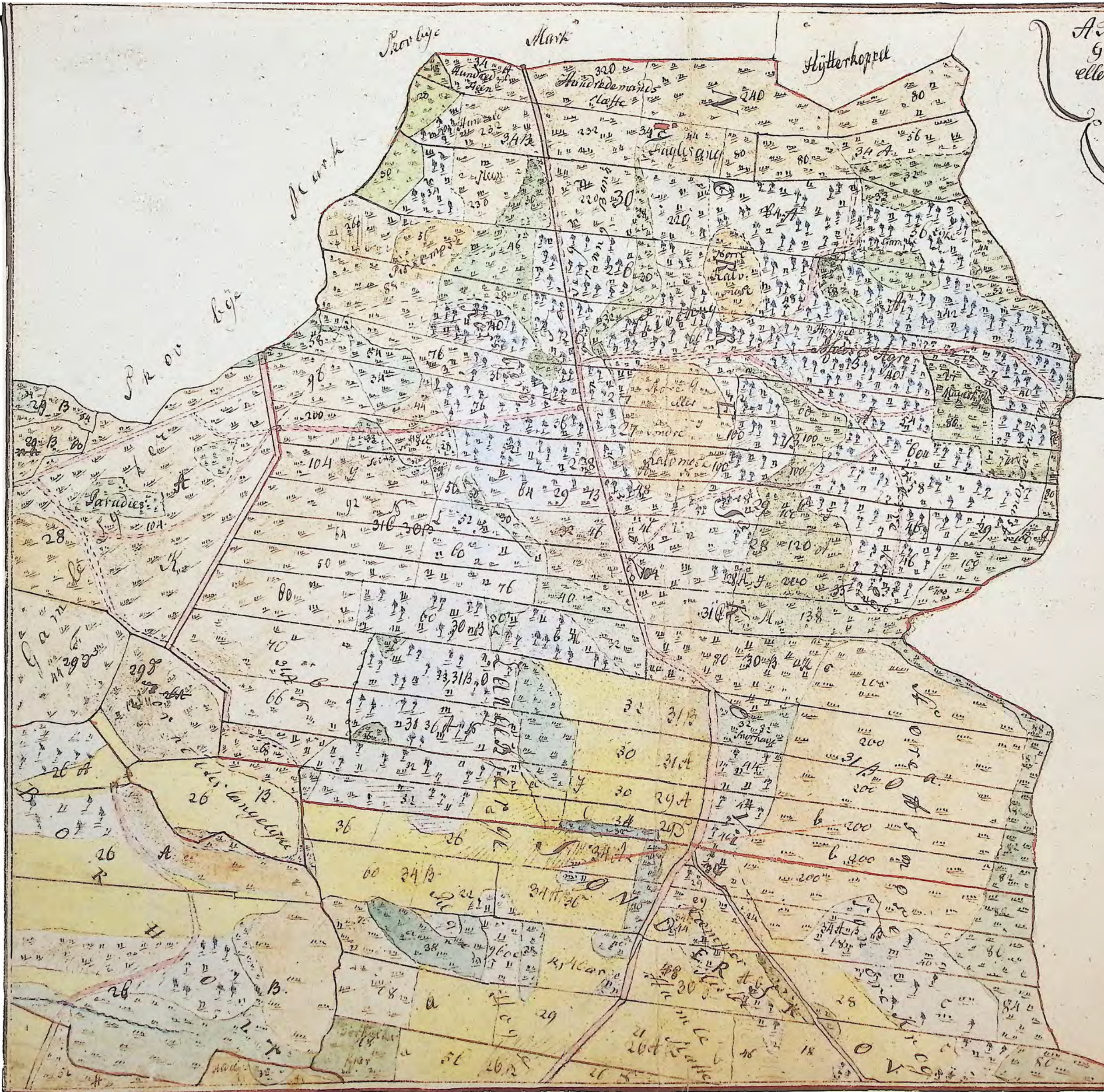
*11. Atlas over Østerlygum Sogn, ellefte Blad,
eller Karter over Haverslund, første Karte.
Kort over Haverslund Nørreskov med Skovbye, Hoptrup og Gjenner Grændser.*

Parby

Mark

Hjttekoppel

A T L A S over ØSTERLY-
GUM. Byn. allede Blad i
eller Kart over HAVERS-
LUND, første Mark.
Kort over Haverslund
Kørrskov med Jacobye
Hjttekoppel og Gummer
Hjttekoppel

*12. Atlas over Østerlygum Sogn, Tolvte Blad,
eller Karter over Haverslund anden Karte.
Kort over Haverslund Sønderkov med Gjenner og Hejselbjerg Grændser.*

*13. Atlas over Øster-Lygum Sogn Trettende Blad,
eller Karter over Haverslund. Tredie Karte.
Kort over Haverslund Østre Hede med Syndre Skovvey, Lygum og Hejselbjerg Grændser.*

A. L. A. over ØSTER-LYGUM Iogn Frelthende Blad, eller Kart over HAVERSLUND. Tredie Karte. Kort over Ha-
verslund Østre Hede med Syndre og Noverg Lygum og Højselberg Grænsen

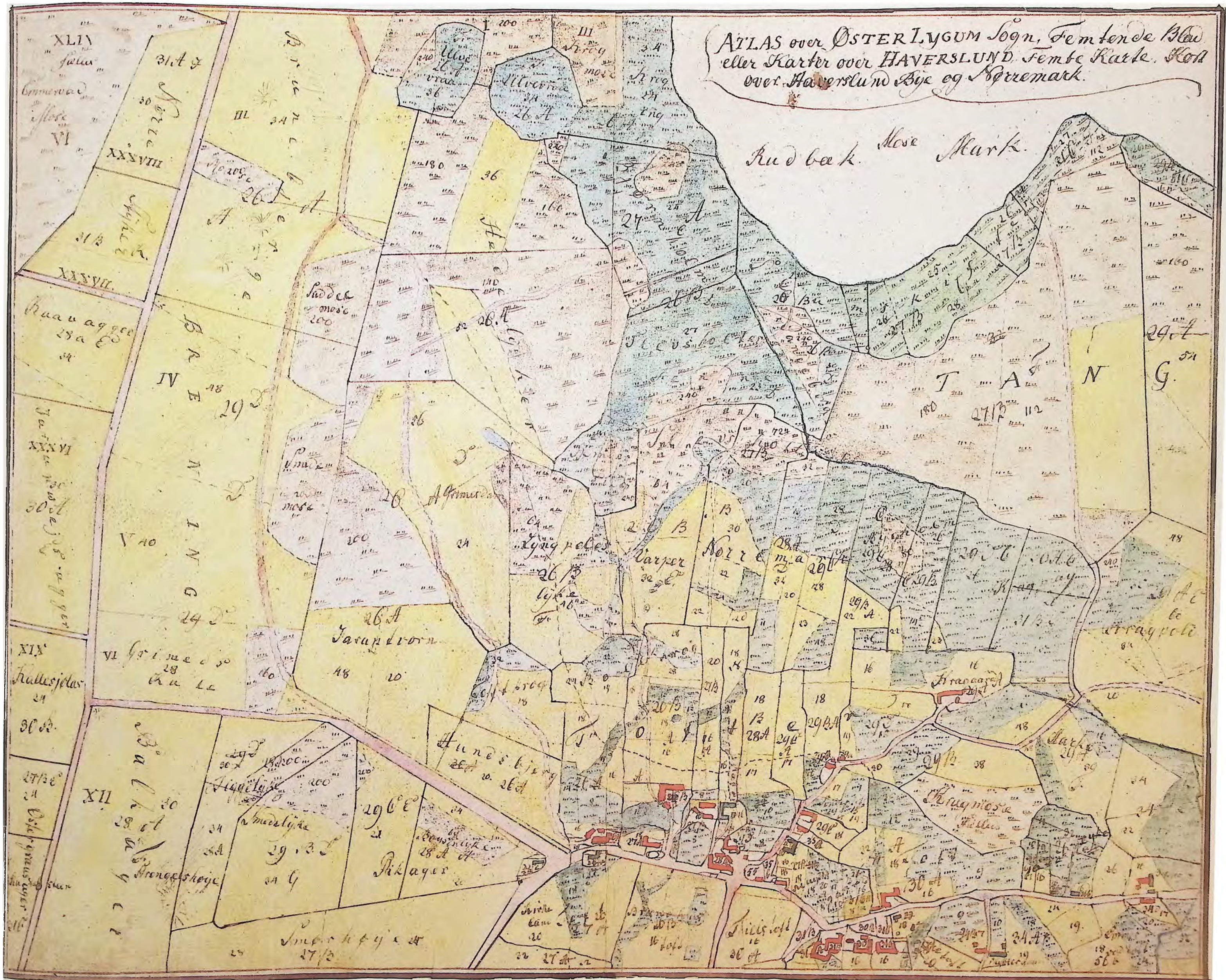
*14. Atlas over Øster-Lyngum Sogn, Fjortende Blad,
eller Karter over Haverslund, Fjerde Karte.
Kort over Haverslund Østermark og Grønbækgaard med Rudbæk og Skovbye Grændser.*

ATLAS over ØSTER-LYGMUM Sogn, Fjortende
 de Blad, eller Kart over HAVERSLUND,
 Tyende Karte. Kart over Haverslund
 Ostermark og Grønnebakgaard med
 Rindbak og Korte. Grønsen

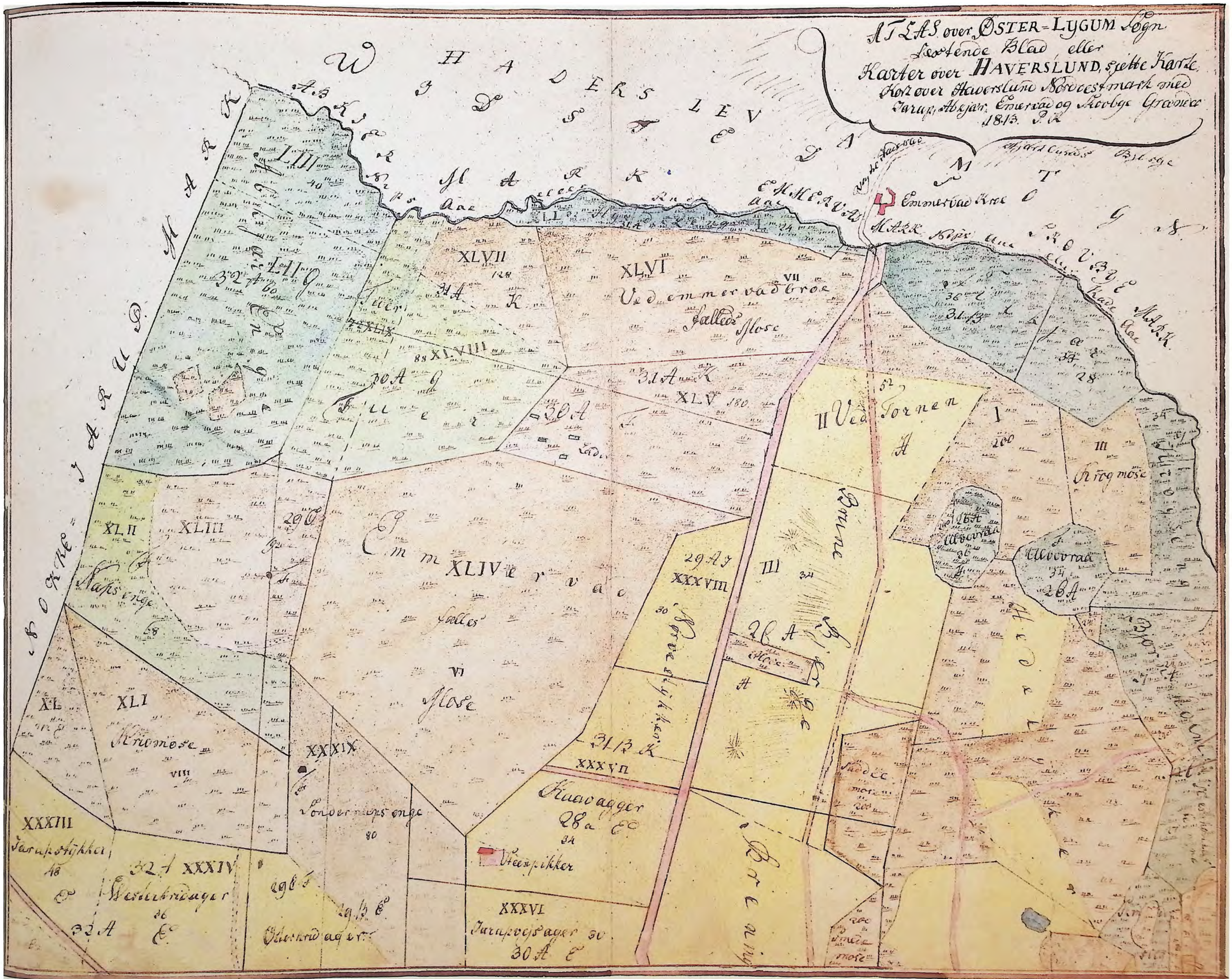
*15. Atlas over Øster Lygum Sogn, Femtende Blad
eller Karter over Haverslund Femte Karte.
Kort over Haverslund Bye og Nørremark.*

Rudbeck. Nose Mark.

*16. Atlas over Øster-Lyngum Sogn Sextende Blad
eller Karter over Haverslund sjette Karte.
Kort over Haverslund Nordvestmark med Jarup, Abkjær, Emervad og Skovbye Grændser 1813 P.K.*

ATLAS over ØSTER-LUGUM sogn.
 Kortende Blad, eller
 Kart over HAVERSLUND, sielte Korte.
 Kort over Haverslund Nordvest mark med
 Farup, Højer, Emervad og Kølby Grænser
 1813. P. K.

*17. Atlas over Østerlygum Sogn, syttende Blad,
eller Karter over Havers-Lund, syvende Karte,
Kort over Haverslund Westermærk og Jaruplund.*

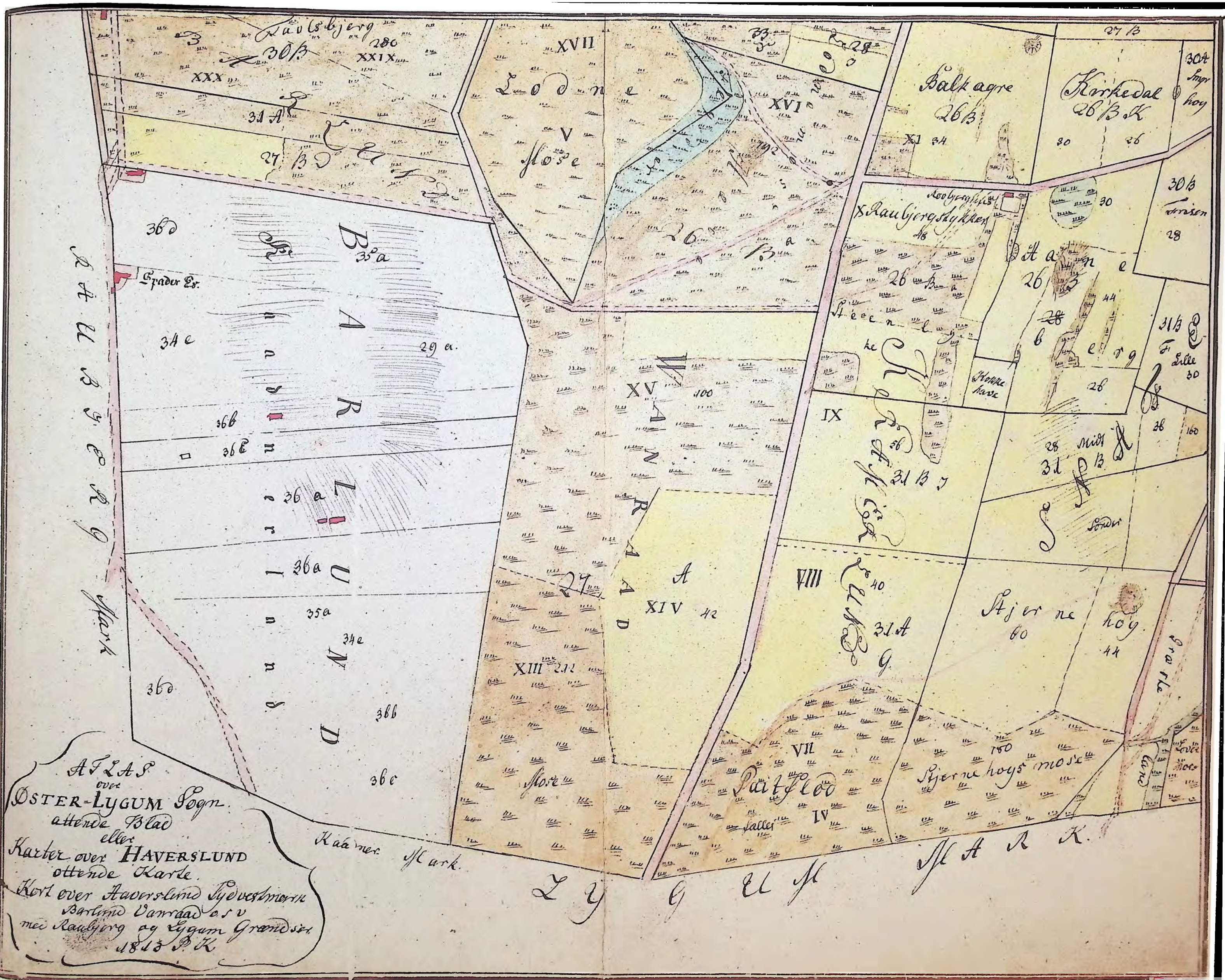
Portejanup affark

Handwritten: *Handwritten*

*18. Atlas over Øster-Lygum Sogn attende Blad
eller Karter over Haverslund ottende Karte.*

*Kort over Haverslund Sydvestmark, Barlund, Vanraad o.s.v. med Raubjerg og Lygum Grændser
1813 P.K.*

*19. Atlas over Øster-Lygum Sogn nittende Blad
eller Karter over Haverslund, niende Karte.
Kort over Haverslund Søndremark med Lygum Grændser
1813 P.K.*

*20. Atlas over Østerlygum Sogn, tyvende Blad
Generalkort over Haverslund Bye og Mark
eller Karter over Haverslund tiende Karte.*

*Efter det af Danklev Matthiesen i Aaret 1781 tegnede Kort 11 Gange forkortet og altsaa tegnet efter samme
Maalestok som Generalkortet over Gjenner i dette Atlas Tav X. ved P. Kier 1813*

ATLAS OVER ØSTERLYGUM Sogn, tyvende Blad

Generalkort
over Haverslund By og Mark

eller
Kort over Haverslund tiende Korte.

af J. Mathiesen i Aaret 1781

reduceret kort til Gange forkortet og altsaa

uden det samme Maalestok som Gene-

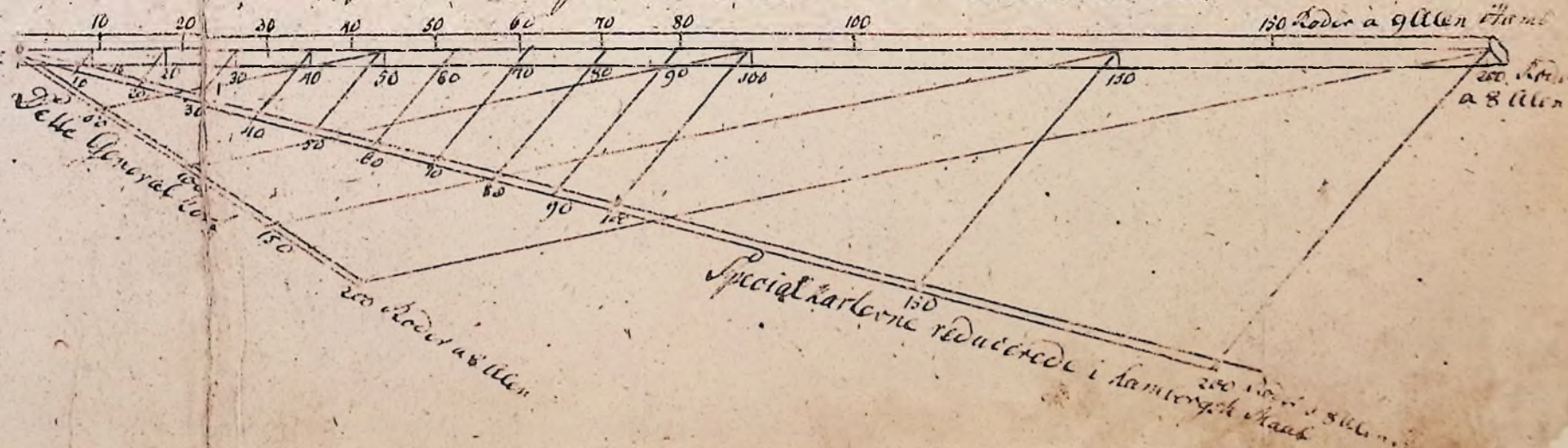
ralkortet over Gjennet i de H. H.

af T. S. ved J. H. i 1813.

Maalestok for Kartene over Haverslund

Originalkortet i Spandevik Møse
Hamborgsk Møse

*21. Atlas over Østerlygum Sogn, eet og tyvende Blad.
eller Karter over Østerlygum første Karte,
Kort over Kirken og Præstegaarden adskilte fra hverandre, saasom de vare i 813
da Præstegaardens Huse tildeels vare forbedrede, dog den antydede nye Indkjørsel ey fuldendet
ved P. Kier*

*22. Atlas over Øster-Lygum Sogn tre- og tyvende Blad,
eller Karter over Østerlygum tredie Karte.
Kort over Østerlygum Nørre Vestermark
ved P. Kier 1814.*

Hautberg, Mark

Weston

Handwritten text: R. A. U. B. G. C. R. G. M. t. R. R. G.

Бах. Луиет

Wan - raad
Hose

PAID
H. A. V. P. S.
Baptist Note

52

*23. Atlas over Øster-Lyngum Sogn fire og tyvende Blad
eller Karter over Østerlyngum fjerde Karte.
Kort over Østerlyngum Sønder-Vestermark
ved P. Kier 1814.*

A.F. 175
 over ØSTER-LYGUM Sogn
 fire og tyvende Blad
 der Kartter over Østerlygum Sogde
 Kart over Østerlygum Sogde
 Vestermark ind A. Hier 1814.

Vester

Sunderup Mark

Rise Sogn

Hans Høglunds

Volden

Hede

Rogens Hestestald

Warpageren

Bremerholm

Rovengrosgaard

Harslev og Oldeskovs Agre

Engelshol

Agre

R. n. o. l.

A

A

R

F

E

N

R

A

B

A

B

A

B

B. A.

Udby

Choragge

Choragge

Choragge

Choragge

Choragge

Choragge

Choragge

Choragge

F. O. L. S. H. O. Y

Brechhol

Olafshol

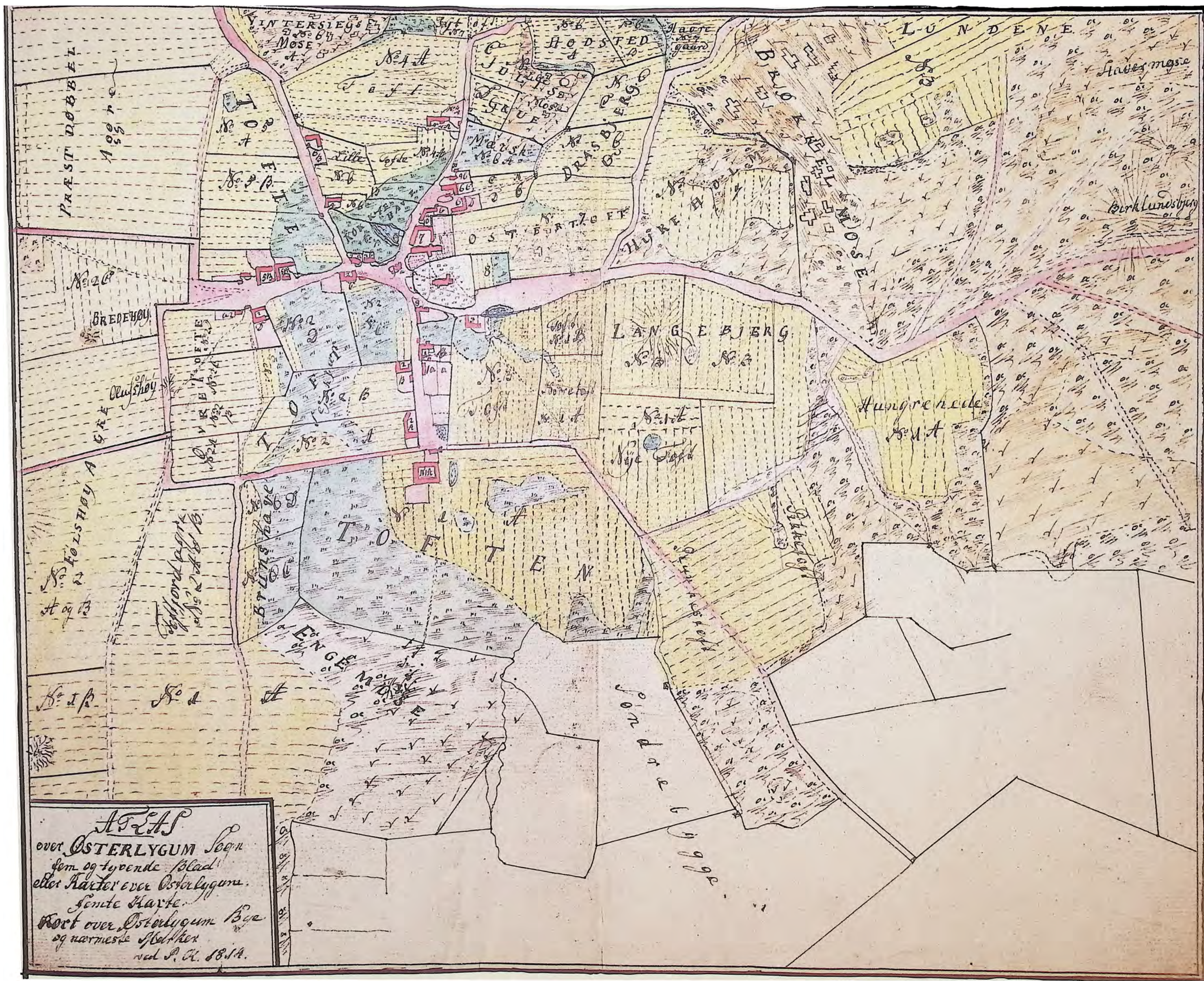
Choragge

Choragge

Choragge

Choragge

*24. Atlas over Østerlygum Sogn fem og tyvende Blad
eller Karter over Østerlygum femte Karte.
Kort over Østerlygum Bye og nærmeste Marker
ved P. Kier 1814.*

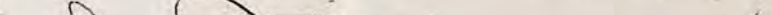
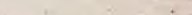
*25. Atlas over Østerlygum Sogn sex og tyvende Blad
eller Karter over Østerlygum sjette Karte.
Kort over Østerlygum Nørremark
v. P. Kier 1815*

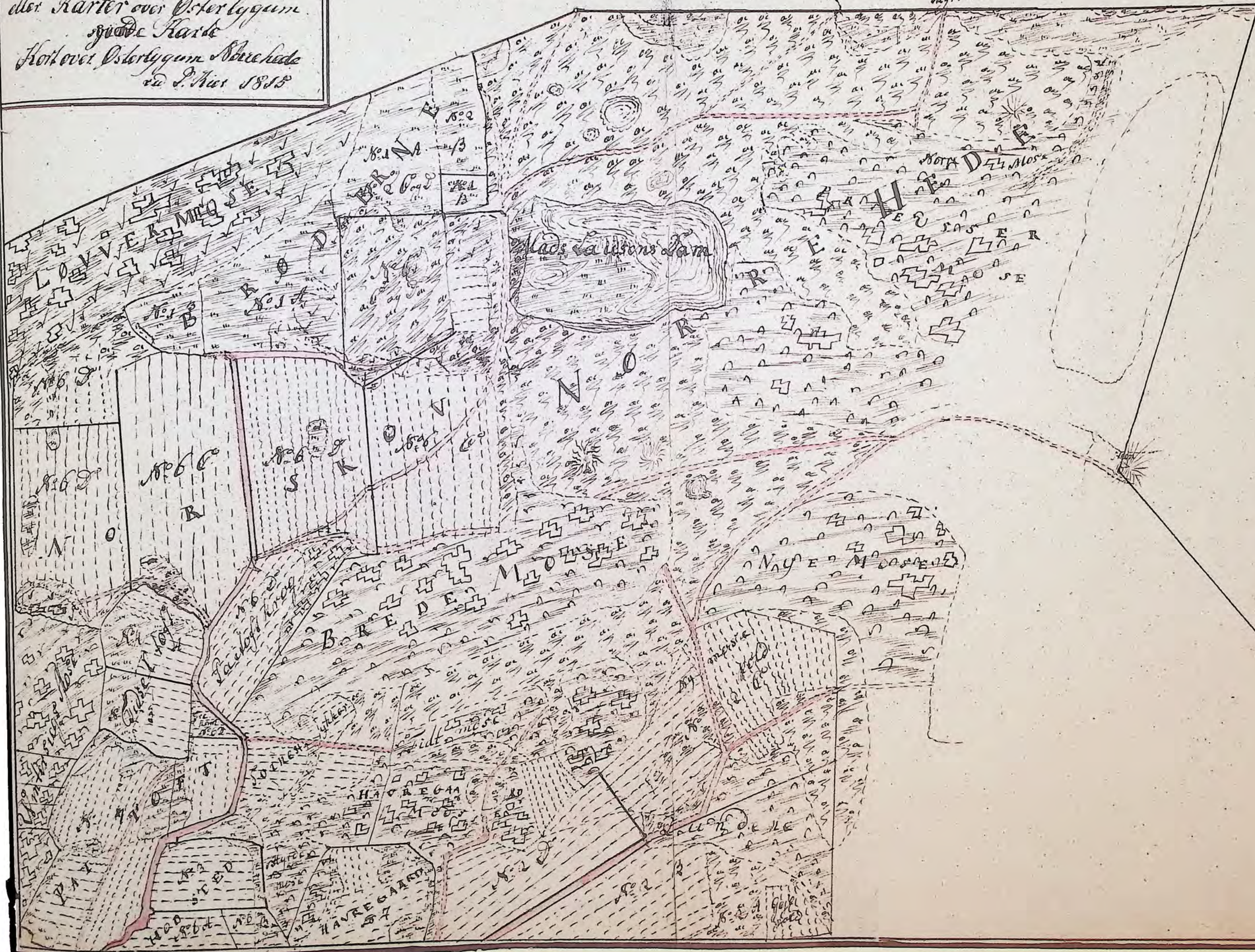
ATLAS.
over OSTERLYGUM Sogn,
Sex og tyvende Blad
eller Kart over Osterlygum
Sjette Rarte.
Kort over Osterlygum
Norrmark
v. P. H. 1815

*26. Atlas over Østerlygum Sogn syv og tyvende Blad
eller Karter over Østerlygum syvende Karte
Kort over Østerlygum Nørrehede
ved P. Kier 1815*

ATLAS
over
ØSTERLYGUM Sogn.
syv og tyvende Blad.
eller. Kartter over Østerlygum
syvde Karte
Kort over Østerlygum Abbeheide
den 2. Nov 1815

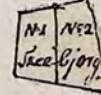
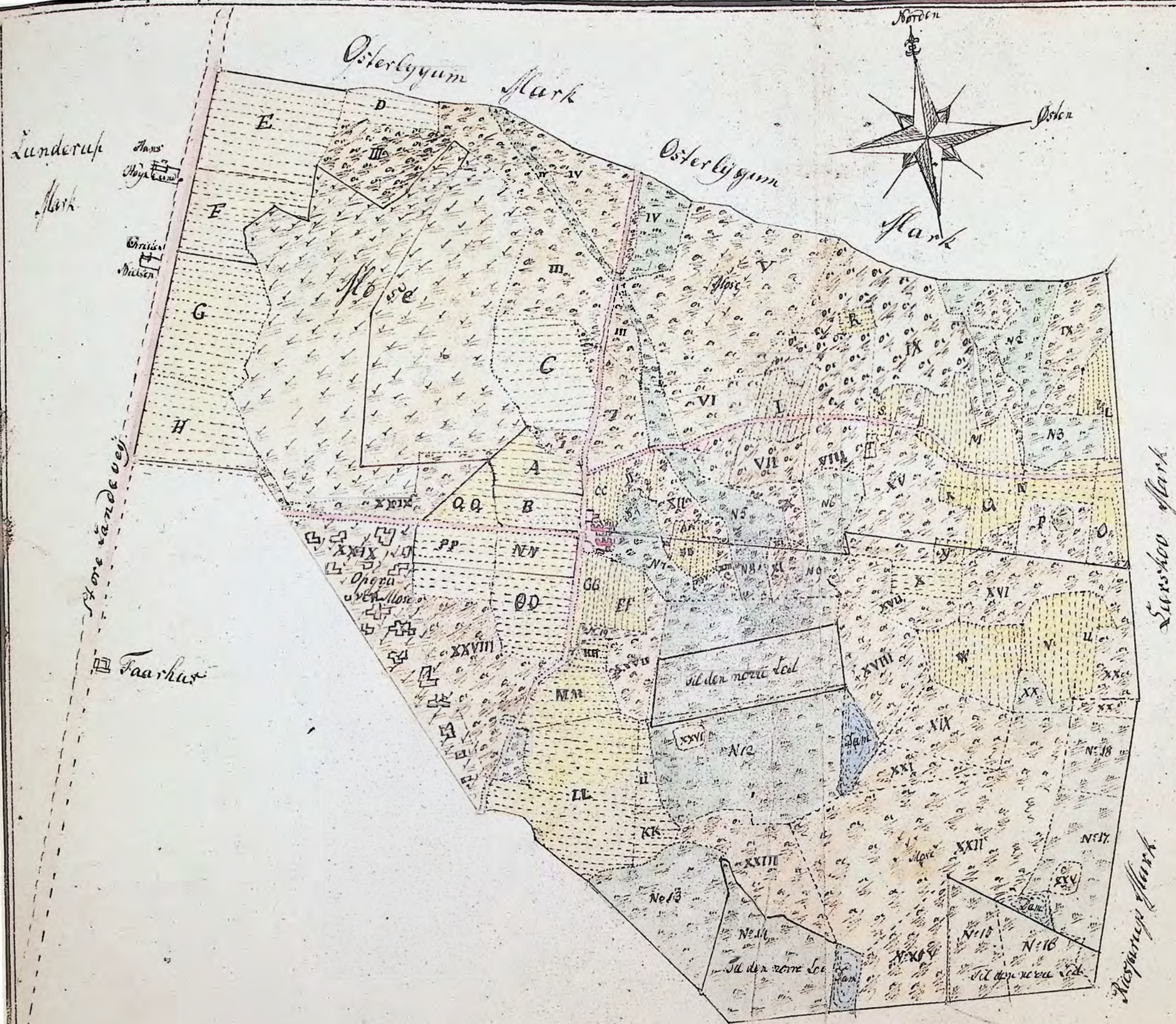

 H. A. V. E. S. L. U. S. D. G.

 M. H. R. A. C. H. A. R.

27. Atlas over Østerlygum Sogn
Karte over Aandholm Mark
efter det af Degn og Landmaaler D. Didrichsen forfærdigede i Aaret 1803,
med en halv saa stor Maalestok eftertegnet 1815
ved P. Kier

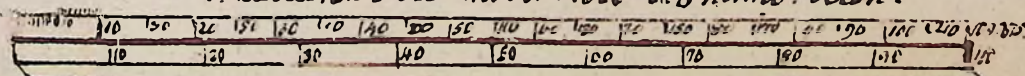
ATLAS over ØSTERLYGUM Sogn

Karte over
AANDHOLM Mark
efter det af Tegn og Landmaaler
D. Dietrichsen forfærdigede
i Aaret 1803, med en halv saa stor
Maalestok afteget i 1845
af P. Kier

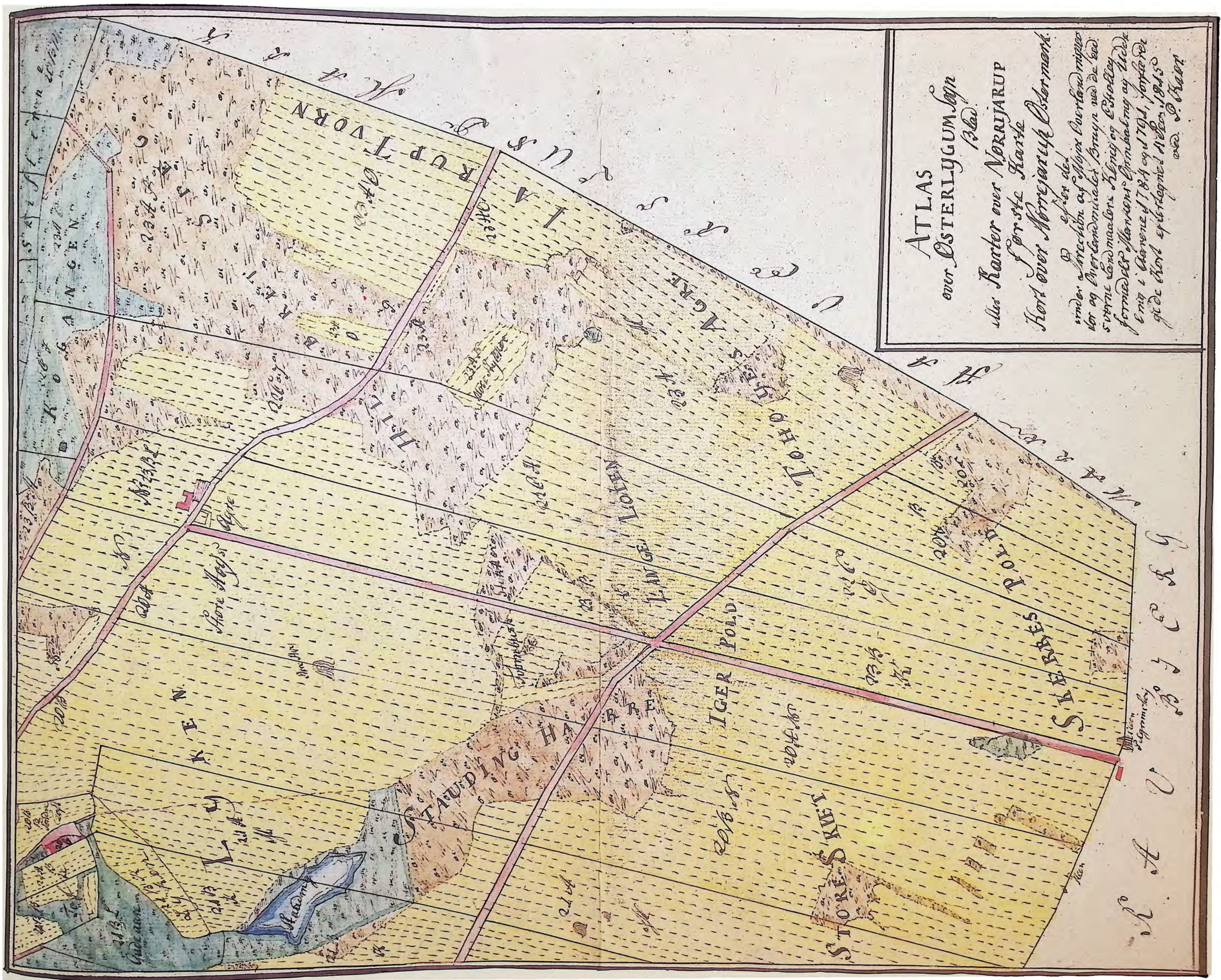
Denne neden staaende Maalestok er for den valde!
hvorfor nærværende Korte og for den store Maalestok
der er bemærket Maalestokken for nærværende Korte som
for Engang for alle.

Maalestok i den store Maalestok og 8 hmb. Alen.

Maalestok af 200 Alen og 8 danske Alen.

*28. Atlas over Østerlygum Sogn Blad
eller Karter over Nørrejarup første Karte.
Kort over Nørrejarup Østermark
efter det under Direction af major Overlandinspector og Overlandmaaler
Bruyn ved de edsvorne Landmaalere Kling og C. Stolley formedels Markens Opmaaling og
Uddeling i Aarene 1784 og 1791 forfærdigede Kort eftertegnet 4. Dec. 1815
ved P. Kier*

ATLAS
over ØSTERLYGUMSØN
Bla.

eller Kart over NØRRAJARUP
første Korte

Kort over NØRRAJARUP Østermark.

Denne kortet er
under afmærkning af Nørre Østermark
for og over landmål og Bruen med de
særlige Landmålens Korte og Efterslag
formet af Nørre Østermark og Nørre
Lund i År 1784 og 1791, forfattet
af de Nørre østmarkens Nørre 1845
med D. Nørre

1845

1845

1845

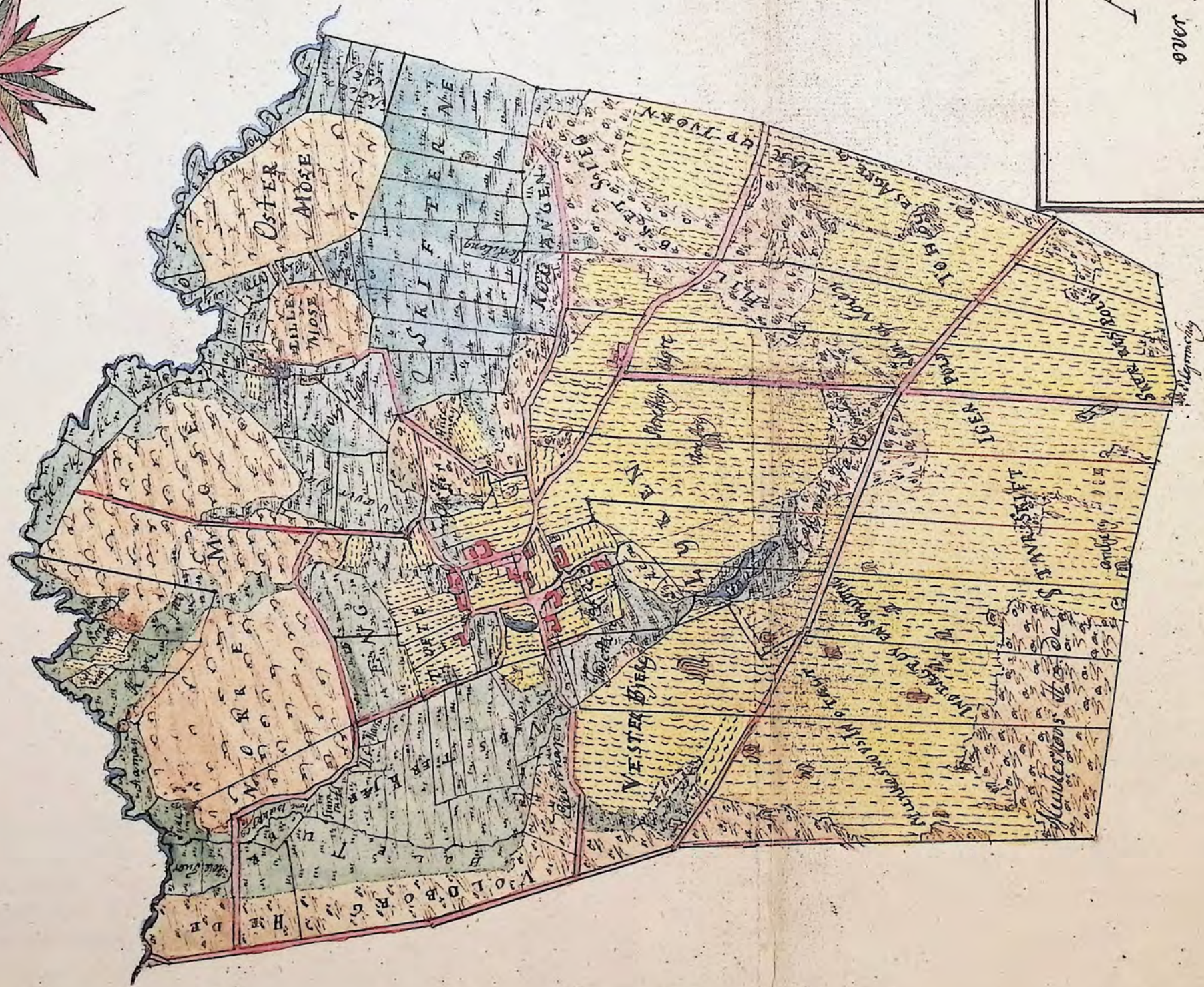
1845

1845

1845

1845

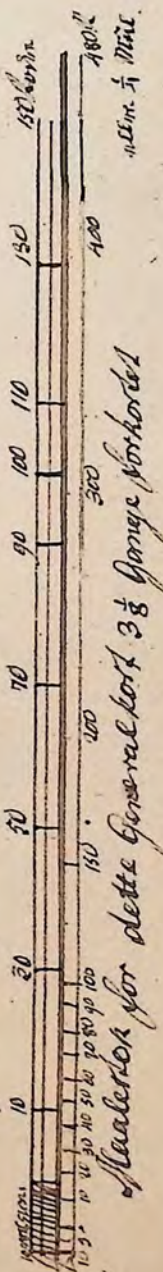

ATLAS
 over ØSTERLYGUM Segn
 Blad
 eller Kart over Nørrejarup
 gamle Karle.
 Generalkort
 over
 Nørrejarup By og Mark.

Maalestok
 for Kartene over Nørrejarup Mark

Maalestok for Specialkortene

*Carte über die zum Dorfe Lygum gehörige Ländereyen
im Amte Apenrade belegen
aufgemessen im Jahr 1784
unter Direction von J. Bruyn
Major und Oberlandinspector wie auch Ober-*

Blandt Kiers atlasblade over Øster Løgum (ovenfor gengivet som nr. 21-26, side 103-113) er der intet general-kort over Øster Løgum by og mark. Denne mangel er her søgt afhjulpet ved en gengivelse af dette udskiftningskort fra 1784. Originalen findes i Rigsarkivet i København. Udskiftningskortene over Øster Løgum og Rugbjerg (side 129) giver et indtryk af de professionelle landmåleres tegneteknik. Ved at sammenligne disse kort med Kiers kort får man også et indtryk af Kiers arbejds-måde og af hans afhængighed af forlæg.

*Carte von den Ländereien
des im Amte Apenrade belegenen Dorfe Roubierre
so wie solche von den beeidigten Landmesser R. Greve
im Jahr 1784 aufgemessen worden
unter Direction von J. Bruyn
Major und Oberlandmesser wie auch Oberlandmesser*

